TOKAJ ÉS HEGYALJA

II.

A pácini, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a tokaji múzeumok
baráti köreinek kiadványa

TOKAJ ÉS HEGYALJA

II.

Az 1989. szeptember 21-22-én Tokajban rendezett tájkonferencia előadásai

Miskolc, 1990

Szerkesztette:

BENCSIK JÁNOS - SZAKÁL JENŐNÉ

Megjelent Tokaj Város Tanácsának támogatásával

Borítóterv:

KULCSÁR GÉZA

ISSN 0865-2252

ISBN 963 7221 22 0

Kiadja a Zempléni Múzeumok Baráti Köre

Felelős kiadó: DR. BENCSIK JÁNOS

Tokaji Nyomda

TANULMÁNYOK
TOKAJ-HEGYALJA
MÚLTJÁBÓL
II.

ELŐSZÓ

Álltuk a szavunkat! Ismét volt annyi erőnk és támogatónk, hogy e könyvecskét kiadhattuk. Talán sokan csodálkoznak ezen a merész kijelentésen, hogy "álltuk a szavunkat". Mégis úgy érezzük, hogy rohamsoan romló társadalmi és gazdasági viszonyaink között 1989-ben ismét sikerült megrendeznünk a Tokaj és Hegyalja tudományos tanácskozást. S bármennyire is húzzuk a nadrágszíjunkat, hazánknak - e sok dicsőséggel, nagy hagyományokkal bővelkedő - kis tájának múltját kötelességünk, akár részleteiben is feltárni, eljutni a fundamentumig azért, hogy a jövőnket legyen mire építeni.

Sokan pesszimisták, az elkövetkező évekbe vetett bizalmuk foszlott szerte. De aki élni akar, aki jobban akar élni, annak nem szabad csak keseregni, hanem még nagyobb aktivitással kell a jövőért, a sorsának jobbra fordulásáért dolgozni. Ezt teszik a Tokajért és Hegyaljáért foglalatoskodó történészek, néprajzosok, építészek, irodalmárok. Hála és köszönet nekik lelkes és ingyenes szorgoskodásaikért. Ők azok, akik feltárják az ország, Európa, a világ számára, hogy ezen a kis földdarabon kultúrált, dolgos, tenniakaró nép lakott, ki megélt évszázadokon keresztül a világhírűvé lett szőlőkultúrából. Az eltelt esztendők alatt változtak a körülmények, s változtak az emberek is. A nagy feladat; az embereknek a kultúrával, történelmi múltjainkkal való ismételt "beoltása". Ha ez sikerül, a körülmények is hamarosan változnak. Nem lesz akkor Tokaj és Hegyalja sivár, lepusztult, kizsigerelt. Ezért kell - ha nehéz is - a kultúrába préselnünk a maradék erőforrásunkat, mert ez a tőke jól kamatozik, s busás nyereséget hoz elsősorban nekünk, itt élőknek. Természetesen nem máról holnapra, hanem úgy mint a pénzpiacon, idővel. Ez az idő pedig biztosan eljön, s akkor nem kell bizonygatnunk, hogy európaiak vagyunk. gondolkodásunk, a viselkedésünk, a gazdaságunk, a javaink lesz a bizonyíték. Addig is kitartóan, fogaink összeszorításával kel küzdenünk a kicsinyesség, garasosság, a kishitűség, s a lelki nyomor ellen.

Az ideológiáktól mentes történelem feltárása, ápolása, a jelennel és jövővel való harmonikus összehangolása a fő feladatunk. Ha ez sikerül, akkor Tokaj, mint Hegyalja névadó városa ismét régi fényében ragyoghat, mint a világörökségünk egyike.

Tokaj, 1989 őszén

Májer János
tanácselnök

LOVÁSZ EMESE

VANDÁL TELEP TISZALADÁNYBAN

1987 tavaszán homokot szállítottak egy tokaji ház udvarára a Tiszaladány-Nagyhomokoson újra művelés alá vett homokbányából. A szállítmány egy teljesen ép rézkori bögrét is tartalmazott, melyet a találó elvitt a Tokaji Múzeumba, Bencsik Jánosnak. Az ő értesítése nyomán kerestük fel a lelőhelyet, mely Tokaj és Tiszaladány között, egy már szabályozott patak által körülvett domb, sajnos a homokbánya által nagyrészt elpusztítva.

A helyszínen érkeztünkor is földgyalu dolgozott, kb. 1,5 métert nyesett már le az eredeti felszínből. Munkája nyomán sötét foltként rajzolódtak ki a sárga homokban a hajdani beásások. A szabályos, kerek gödörfoltok mellett nagyobb, lekerekített sarkú téglalap alakú foltokat is megfigyeltünk, sok égett agyagrögöt, paticsot találtunk. Nagy mennyiségű cseréptöredéket, sőt ép edényeket is szedtünk össze a felszínen.

A leletanyag alapján megállapítottuk, hogy egy évezredeken keresztül használt, több régészeti kultúra nyomait őrző lelőhely pusztul a szemünk láttára. A neolitikus, bükki kultúra anyagától kezdve, a rézkoron, bronz- és vaskoron át a császárkorig kerültek elő az ember tartós megtelepedését bizonyító leletek. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy több évezreden keresztül folyamatos élet volt a Nagyhomokoson. Az elhagyott, elpusztult település helyét, jó fekvése miatt újra és újra felfedezte egy-egy menedéket, biztonságot kereső kis közösség, talán rácsodálkozva a földből előkerülő, számunkra ismeretlen tárgyakra.

1987 nyarán leletmentő ásatást kezdtünk, mely ásatás leletanyagából egy császárkori település élete rajzolódott ki a legmarkánsabban. A telep ko. háromnegyed része pusztult már el. Idősebb ladányiak emlékeznek arra, hogy a 40-es, 50-es években is kerültek elő innen leletek.

Az 1988-ban folytatott feltárás során 6 700 m^2 területet kutattunk meg. Az első szakaszban feltárt részen, ahol a földgép a felszínt jelentősen megbolygatta, három házat "nem tártunk fel". Ezek helyét teljesen üres, minden leletanyag nélküli szelvényeink jelezték. Ezeket a kiáltóan üres tereket enyhe félkörívben itt is körülvették a különböző méretű és mélységű gödrök. Az igen mélyeket ezen a lenyesett felszínen is meg tudtuk figyelni. Az egyértelműen császárkori leletanyagot tartalamzó gödrök mélysége itt 40-60 cm között volt.

A település házai ritkásan, 10-15 méter távolságba helyezkedtek el. Eredetileg 80-150 cm-re mélyíthették őket a földbe. Átlag 4 x 5 méteres, lekerekített sarkú, hamus foltként jelentkeztek, élesen elválva a sárga homoktól. A háztetők nyeregtetős megoldásúak voltak) erre utal a cölöplyukak elhelyezkedése. Egy-egy nagyobb cölöp helyét találtuk a rövidebb oldalakon, középen. Egy-egy valamivel kisebb cölöplyuk helyezkedett el mind a négy saroktól kissé beljebb, egymással szemközt. A tatőt borító nád, sás, esetleg szalma maradványa lehet a házak foltjánál megfigyelt finom, szürke por.

Ez a háztípus általánosan elterjedt volt a germán törzsek körében, a szomszédos Szlovákia területén is teljesen hasonló alaprajzú házakat találtak a kollégák. A tiszaladányi telep jelentősége abban rejlik, hogy ilyen nagyságú, összefüggő teleprészletet eddig keveset tártak fel.

Tűzhely a házakban nem volt, Tiszaladányban is a házak között találtuk meg a tűzhelyeket, illetve tüzelőhelyeket.

Az élet minden bizonnyal a házak közötti térségben zajlott. A család csak a nagyon zord időjárás elől, és aludni tért be a fedél alá. A házakon kívül is megfigyeltünk cölöplyukakat: a munkával töltött napok eseményei sem kényszerültek tehát a szabad ég alá, a cölöpök valamilyen tetőzetet tarthattak.

1. HÁZ

Ovális, szürke, hamus foltként jelentkezett. 35-40 cm-es hamus réteg elbontása után rajzolódott ki a 4 x 3,50 méteres Ny-K irányítású házfolt. Négy sarkánál, a sarkoktól kissé beljebb, egy-egy cölöplyuk helyezkedett el. Rövidebb oldalainál, a beásás foltján kívül találtuk az ágasfa cölöplyukait. A vastag hamuréteg alól előbukkant az összefüggő tapasztott padló, melyen egy szürke színű, korongon készült tál feküdt, fenekével fölfelé. A padlóréteg felszedése után, 5-8 cm-rel lejjebb egy második padlószintet bontottunk ki. A házat tehát huzamosabb ideig lakták, a letaposott, lejárt padlót megújították.

2. HÁZ

Hamus, faszenes, vörös paticcsal tarkított foltként jelentkezett. A bontás során sok császárkori edénytöredék és kő került elő foltjából.

Tájolása DNy-ÉK volt. Letapasztott padlóján egy gúla alakú, agyag tüzikutya hevert, valamint egy nagytestű, növényevő állat, talán bivaly állkapcsa. Ugyanilyet találtunk a 4. számú ház padlóján is. Talán nem merész feltételezés, hogy az állkapocs oromdíszként szolgálhatott.

A figyelmes bontás során három padlószintet tudtunk elválasztani. A

tapasztásréteg a ház oldalai felé vastagodott, ez természetes, hiszen itt járták le a legkevésbé. Sőt, a széleken a tapasztás fölfutott, tehát a félig földbemélyített ház oldalait is kitapasztották. Itt is megtaláltuk a már az 1. számú háznál leírt cölöplyukakat. A legalsó padlóréteg elbontásakor, ezt a réteget áttörve, egy szabályos, kerek, egyenes falú gödör bontakozott ki. Mélysége 70 cm volt, benne egy vörös színű, vastag, durva falú, tagolatlan peremű nagy hombáredény összeállítható töredékei hevertek. Az épület minden valószínűség szerint leégett: különösen vastag, hamus, faszenes réteget találtunk az É-i falnál, itt a padló is teljesen vörösre égett több helyen (1. kép).

3. HÁZ

Határozott, egyenes oldalú, szürke foltként jelentkezett. Kevésbé hamus foltjának tengelye eltért az eddigiektől, É-D irányú volt. Jobbról és balról gödörfoltok érintették, illetve vágták is. Belsejében, rendszertelen elhelyezkedésben, három cölöplyukat figyeltünk meg. Egy sekély és amorf gödörben, a ház ÉK-i falánál egy nagyméretű, kézzel formált fazék darabjait találtuk. A házfal két oldalánál, ahol a gödörfoltok kevésbé zavarták a képet, lefektetett gerenda nyomait fedeztük fel. Az eddig leírt cölöplyuk-rendszert itt nem találtuk meg. Tapasztott padlóját csak kis foltokban tudtuk megfogni. D-i oldalánál, a középtengelytől kissé K-re, hamus, faszenes folt mutatkozott. Alatta átégetett, tapasztott felületet találtunk, melyen égett, kormos kövek hevertek. A 3. számú ház tehát eltérő típust képvisel, a házon belüli tűzhely megléte miatt. Nem tartjuk viszont lehetetlennek azt sem, hogy az elpusztult, már tetőzet nélküli ház foltjában létesítettek egy tűzhelyet (2. kép).

4. HÁZ

Két, középen egymásba kapcsolódó, erősen hamus foltként jelentkezett. A hamus réteg vastagsága 30-35 cm volt. Alatta megtaláltuk az egyetlen, repedezett, de összefüggő, fekete, kormos padlószintet. Rövidebb oldalain egy-egy mély cölöplyukat bontottunk ki. A ház közepén, egymástól 40 cm távolságra két újabb, egyforma nagyságú cölöplyukat találtunk. Közelükben sekély, amorf mélyedések voltak, talán hajdani tetőbeázás nyomai.

A padlón itt is, akár a 2. számú házban, egy bivaly állkapcsa hevert.

A 2. számú helyiség, mely lehetett a ház megújítása, de egy második "szoba" is, 15 cm-rel magasabban helyzekedett el. Szerkezete azonos az 1. számú helyiségével. Teljes épségben tártuk fel a tapasztott padlóját (3.

kép).

A házak leletanyaga meglehetősen szegényes volt, a tervszerű kiürítés képét mutatták az objektumok. A 2. számú ház minden bizonnyal leégett, így maradhatott a romok alatt a veremben a tárolóedény, mely később a ráomló föld súlyától roppant össze.

Egy-egy házhoz egy időben legalább 8, vagy 10 gödör tartozott. A gödrök funkcióját jól el lehetett különíteni. A majdnem teljesen üres, agyaggal kitapasztott, alámélyülő falú gödrök vízgyűjtők lehettek. Az erős alámélyítés eredményeként a víz a gödör pereméről lecsöpögött, nem mosta végig az egész gödörfalat.

Mindegyik gödörrendszerben előfordult olyan objektum, melynek alján hamus, faszenes réteget figyeltünk meg. Nagy mennyiségű állatcsont került elő ezekből, de az állatcsontok nem voltak égettek. Némelyik gödör oldalában szabályosan elhelyezkedő karólyukakat is megfigyeltünk. Véleményünk szerint ezek a gödrök földbeásott füstölők lehettek.

Találtunk csak állatcsontot tartalmazó gödröket az említett hamus, faszenes réteg nélkül is.

A telep állatcsont anyaga, még csak a helyszínen végzett "mezei" meghatározás alapján is igen változatos.

Ló
Marha
Bivaly
Birka teljes váza
Kutyacsontváz, 2 db koponya
Őz vagy szarvascsontok, agancsok
Házi és vadszárnyasok
Kagyló, halcsont és halpikkely

került elő, ez utóbbiak igen nagy mennyiségben.

Érdekességként említjük meg a 3. számú gödör anyagát. Az erősen alámélyülő falú gödörben, agyaggal kitapasztott padkán, szorosan a gödör falához simulva feküdt egy kutya csontváza. Mellette egy teknőc páncélja hevert. A teknőc csontjait nem találtuk a páncél alatt, tehát az állat véletlenül semmiképpen nem mászhatott oda. Vastag falú, szürke, tagolt peremű hombár töredékei keltezték ezt a gödröt is a császárkorra.

Különleges tartalma volt a 159. számú gödörnek. A kis, kerek, 50 cm mély gödör tele volt cseréptöredékkel. Alján egy ép, négyszögletes szájú, hullámvonal köteggel és ujjbenyomással díszített edényben újabb cserépdarabokat találtunk. A kerámia mindig is nagy becsben volt: számtalan néprajzi párhuzamát ismerjük, hogyan szolgál egy edény még töredékeiben

is tovább. A császárkorból is sok összedrótozott edényt ismerünk. A kifúrt aljú fazekakkal talán a földpadlót locsolhatták fel. A már apróra törött edény darabjait pedig kemence, tűzhely aljába tapasztották, hiszen kitűnően tartotta a meleget. A tiszaladányi tűzhelyeknél is alkalmazták ezt a módszert.

A telep kerámiaanyaga még restaurálatlan. A főbb típusokat és csoportokat azonban így is felvázolhatjuk.

Kelta hagyományokat őrző fazekastermékek: grafitos anyagú fazekak
omphalosos aljú tálak
behúzott peremű, barnás-szürke tálak
bevagdalt bordadíszű edények
ferde árkolással díszített edények

Dák hagyományokat őrző edények: bevagdalt peremű fazekak
benyomott díszű, ujjbenyomásos léccel díszített fazekak
bütyökfogós edények

Ez a két csoport a telep korai datálását teszi lehetővé. Az itt élő lakosság telepedhetett rá a II. század végén érkező új népcsoport.

Ez utóbbiak hagyatékából el tudtunk különíteni egy barnás-szürke anyagú, durvább házikerámiát. Jellegzetes díszítésük a söprűzés, a bekarcolt rács-hullámvonal és vonaldísz.

A finomkerámia anyaga sötét vagy barnásszürke, esetenként az edény felülete fényezett is. Jellegzetes díszítése ezeknek a daraboknak a ferde árkolás, a besimítás. A fényezett, bebödödött díszű edények megléte egyértelműen a vandáloknak tulajdonított Przeworsk kultúra hatására utal.

A nagy hombáredények között megtaláljuk az ún. tagolatlan pereműeket, melyeket korábbra helyez a kutatás. A széles, tagolt peremű, hullámvonallal díszített példányok a II-IV. században voltak használatban.

A korongolt, világosszürke edények az Alföldön élő szarmatákkal való kereskedelmi kapcsolat bizonyítékai.

A szórványként előkerült ún. kisleletek között meg kell említenünk egy aláhajtott lábú ezüst fibulát, mely az egyik gödörben hevert. Ez a darab a II. század végétől tejredt el területünkön.

Egy díszített, ún. púposhátú csontfésűt találtunk a 2. számú ház melletti egyik gödörben. Ez a típus általánosan ismert a keleti germán törzsek (vandálok, gótok) körében, de ugyanúgy megvan pannoniai temetőkben, és jelentős nyugati germán sírleletekben is. Itteni előfordulása mindenképpen a keleti germán, vandál népcsoport jelenlétét erősíti.

Szót kell még ejtenünk a telep egyik, félig betöltődött gödrében talált két csontvázról. Kér magas termetű, hosszú fejű, É-i típusú férfit temettek el, egyikőjüket lándzsával, a másikat ismeretlen rendeltetésű csonteszközzel. A temetés sebbel-lobbal történt, hiszen sírgödör ásására nem volt idő, vagy eszköz, ám az elhunytakat rendben, a náluk lévő használati eszközeikkel helyezték a gödörbe. Szemmel láthatóan épphogy elférték. a koponya kissé előre hajlik, az egyik halott lábfeje a gödör szélénél felfelé áll, kinyújtva már nem fért el. Egy, a temetésnél később ásott másik gödör a 2. számú csontvázat derékban metszette. Sajnos, ebből a gödörből csak néhány jellegtelen cseréptöredék került elő, a kormeghatározást, a csontvázak eltemetésének idejét nem segít kideríteni (4. kép).

Az előkerült leletek elemzése után a következőket állapíthatjuk meg: a nagykiterjedésű, hosszú időn át lakott település, tekintetbe véve az erős kelta hatást mutató kerámiaanyagot, még a II. század elején létesülhetett. A házakat többször megújították, a hatalmas mennyiségű gödör (összesen 213-at tártunk fel) is a huzamos tartózkodást bizonyítja. A vandál törzsek i.u. 169-171 között nyomultak a Kárpát-medencébe. Szállásterületük 406-ig Észak-Magyarország és Kelet-Szlovákia volt. Településünk virágzása a III. századra tehető. A III. század vége újabb döntő változást hozott az egész Kárpát-medence népeinek életében. A gótok betörtek Erdély területére, melynek következménye Dácia provincia feladása lett. A Felső-Tisza vidékén megjelentek a gepidák, akik az addig itt élő vandálokat nyugat felé tolták el.

Minden valószínűség szerint a IV. század zavaros viszonyai közepette pusztult el a tiszaladányi település is.

TISZALADÁNY-NAGYHOMOKOS
2. HÁZ
1987.08.27. M1:50

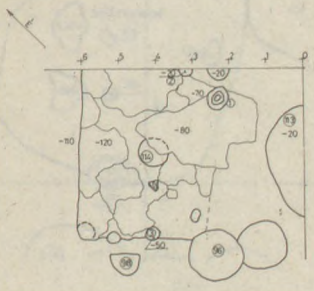

1. kép

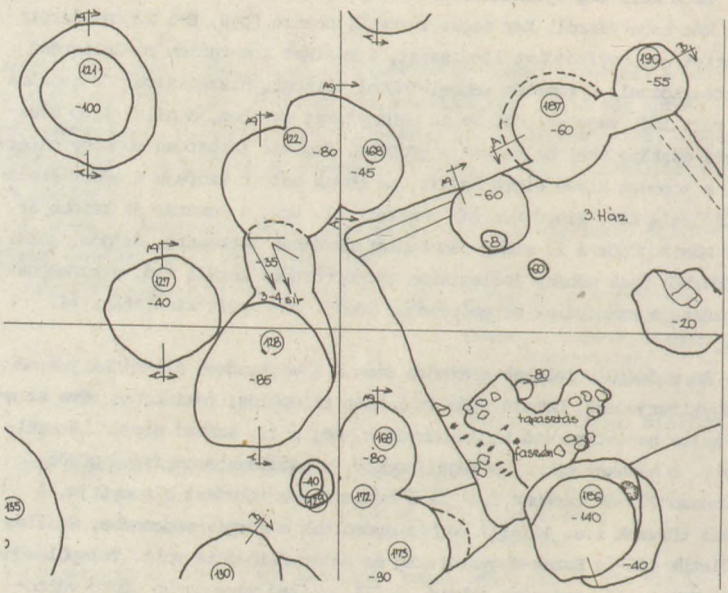
3.Ház
tapasztás
tapasztás

2. kép

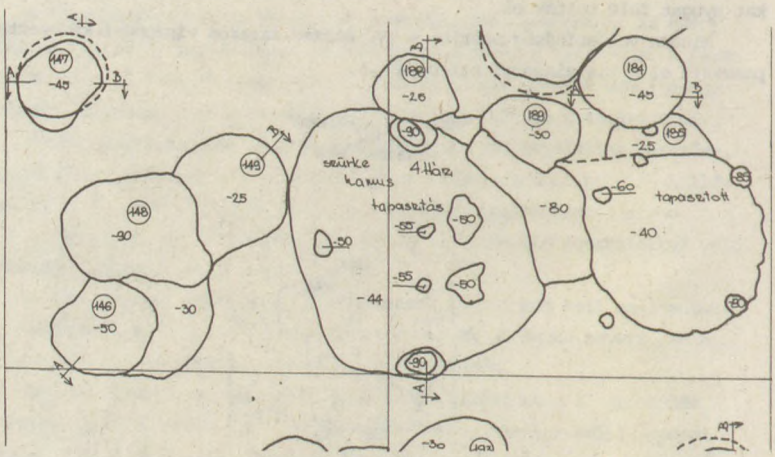
4.Ház
szürke kamis
tapasztás
tapasztott

3. kép

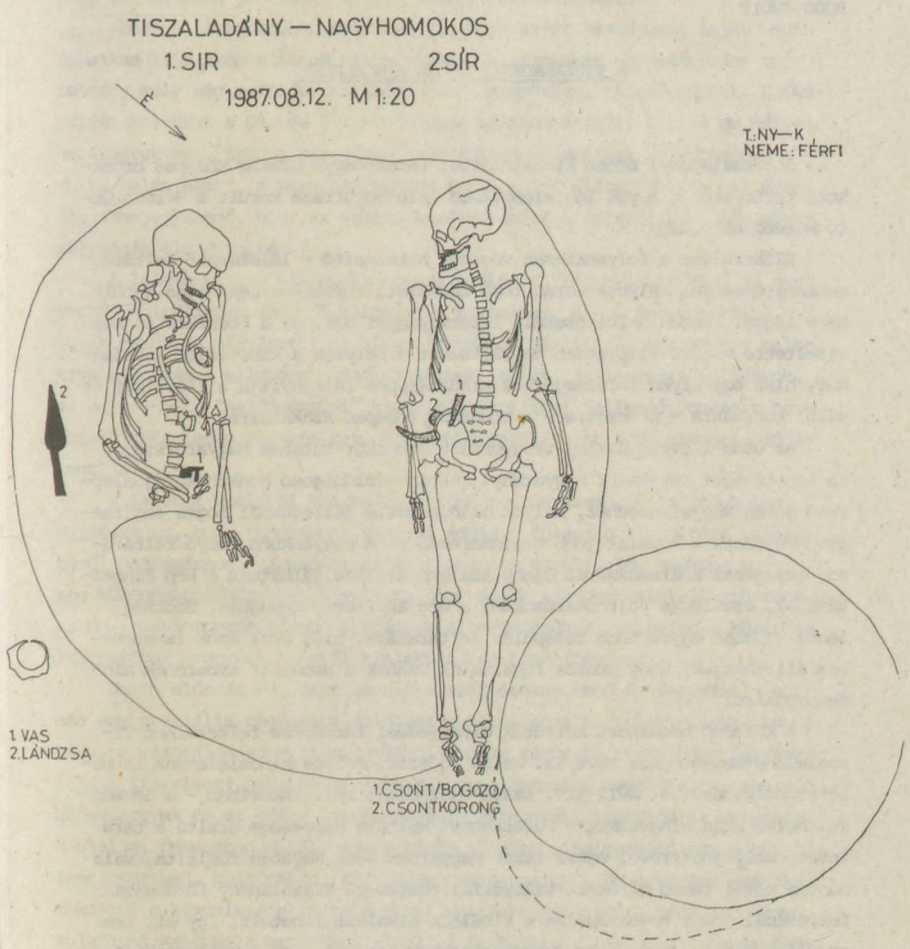
TISZALADÁNY — NAGYHOMOKOS
1. SIR
2. SÍR
1987.08.12. M 1:20
T.: NY—K
NEME: FÉRFI
1. VAS
2. LÁNDZSA
1. CSONT/BOGOZÓ/
2. CSONTKORONG

4. kép

KOÓS JUDIT

A TISZALADÁNYI BRONZ KINCSLELET

A tiszaladányi bronz kincslelettel Észak-Magyarország középső bronzkori történetének egyik legjelentősebb leletegyüttese került a Herman Ottó Múzeum birtokába.

Előkerülése a folyamatosan végzett hitelesítő - leletmentő feltáró munka eredménye, melynek során több régészeti korszak emlékanyaga került napvilágra. Ezeken belül csekély leletanyaggal bár, de a bronzkor is képviseltette magát. Alapvetően megváltozott a helyzet a kincslelet kiásásakor, hisz egy ilyen leletegyüttes mindenképpen ráirányítja a figyelmet az adott korszakra - nevezetesen a bronzkor középső szakaszára.

Az utóbbi évtizedekben felgyorsult bronzkor-kutatás Magyarországon is lehetőséget teremtett nagyarányú feltáró-feldolgozó munkához, új alapvető művek megjelenéséhez, melyek hiányt pótló jellegüknél fogva segítséget nyújtanak e korszak jobb megismeréséhez. A megyénkben folyó feltárások anyagának közreadásával újabb adalékokkal szolgálhatunk e kép finomításához, esetleges változtatásokhoz a még képlékeny anyagban. Szükség lenne azonban egyre több település feltárására, hisz csak azok ismeretében állíthatjuk, hogy pontos fogalmaink vannak a bronzkor emberének mindennapjairól.

A középső bronzkori kultúrák elterjedési térképére felkerülhet Tiszaladány-Nagyhomokos neve is. Ez az időszak, melybe kincsleletünk is beletartozik, az i.e. XVII-XIV. századokat öleli fel. Ekkoriban - a névadó lelőhelye után elnevezett - Füzesabonyi kultúra népessége uralta a területet, mely jószerével egész Észak-Magyarországot magában foglalta, valamint a közel fekvő délekelt-szlovákiai részeket. Tiszaladány földrajzi fekvésénél fogva megtelepedésre kiválóan alkalmas lehetett, így mit sem csodálkozhatunk azon, hogy évezredeken keresztül lakták a Nagyhomokost. Az, hogy kincsleletünk épségben megőrződött a föld mélyében, már csak a fentiek miatt is kész csoda - hogy a területen napjainkban is folyó természetátalakító, pusztító földmunkát már ne is említsük.

Minden, e korszakkal foglalkozó kutató álma, hogy a földbe rejtett kincseket saját maga áshassa ki, hiteles lelőkörülmények között találhassa meg, ne mások elbeszélésére hagyatkozva, kézből beszolgáltatva a múzeumnak - bár ez sem megvetendő lehetősége a leletekhez jutásnak, tekintve,

hogy sok esetben szó sincs bejelentésről, beszolgáltatásról.

Abban a szerencsében volt részem, hogy saját ásatásomon saját magam áshattam ki a szóban forgó kincsleletet. A tárgyakat egy edénykébe rejtették, mely még a földbe kerülése előtt megsérült, füle letörött. Előkerülési helyüket a 66. és 67. szelvények találkozásánál, kb. 30 cm mélyen határoztuk meg. Ezen a környéken császárkori települési objektum nem volt, talán ezért is maradhattak meg az elrejtés állapotában annyi éven át. (Megjegyzendő, hogy az ásatás kezdete előtt a felszínt kb. fél méter mélységig eldózerolták.)

A leletegyüttes két nyakkorongos csákányt, két nyitott végű és egy kettős spirálisban végződő karperecet tartalmaz. A két fegyver közül az egyik gazdagon díszített. Az ilyen típusú és díszítésű csákányok - relatíve kis számuk ellenére - széles körben ismert, jellegzetes példányok, s az úgynevezett "hajdúsámsoni" kincslelet horizont jellemző vonásait hordozzák. Részletes elemzésüket, korszakba sorolásukat több alapvető mű is tagolja.

A leletek mielőbbi közreadását több fontos szempont is indokolja: egyrészt az, hogy tudomásunk szerint eddig a füzesabonyi kultúra területéről hajdúsámsoni típusú kincslelet még nem került elő, edénybe rejtve meg különösképpen nem -, másrészt, hogy újabb adatokat szolgáltathatunk az ún. nyakkorongos típusú csákányok elterjedéséhez, valamint a közép-kelet-európai bronzművességről kialakult kép finomításához.

Jelen előadás nem tesz lehetővé részletekbe menő fejtegetést - ez már egy speciális régészeti dolgozat keretei közé tartozik -, pusztán néhány, a vizsgálódásunk szempontjából fontos kérdésre szeretnénk ráirányítani a figyelmet: nevezetesen annak a problémának a megoldására, amely a bronztárgyak és az edény egymáshoz való viszonyát, kronológiai helyzetét taglalja. Önmagában minden egyes tárgy könnyen elhelyezhető egy adott leletcsoportban, kultúrában, azok egyes szakaszaiban, de egységes egészként tekintve a kincsleletet arra a megállapitásra juthatunk, hogy az edény valamivel későbbi a bronztárgyaknál. A felkutatott párhuzamok ismeretében állíthatjuk, hogy míg ez utóbbiak a füzesabonyi kultúra klasszikus időszakába sorolhatók, addig az edényke a kultúra fazekasságának egy késői terméke. Feltételezésünk szerint a bronzokat hosszabb időn keresztül megőrizhették, használhatták, s elrejtésükre akkor kerülhetett sor, amikor az edényművességben már egy kicsit másfajta ízlésvilág tükröződik az előző időszakokhoz képest. A földbe rejtés okai még nem tisztázottak, a kutatásban sem alakult ki konszenzus ezzel kapcsolatban. Nem valószínű,

hogy nagyarányú ellenséges támadás lenne az oka, hiszen annak a telepeken nincs nyoma. A több rétegű telepek feltárása egyfajta folyamatosságról, töretlen fejlődésről, virágzó életmódról ad tanúbizonyságot. Inkább valamiféle belső átrendeződés indulhatott meg, melynek kapcsán e területeken a kincsek földbe kerülhettek. A további település-ásatások oldhatják majd fel ezt a ma még megoldatlan problémát.

Essék szó kicsit részletesebben magukról a tárgyakról is: ha áttekintjük a füzeasabonyi kultúra fémművességének termékeit, azt tapasztalhatjuk, hogy szinte már a kezdetektől változás állt be az előző időszakhoz képest. Más, bonyolultabb technikát alkalmazva minőségileg és mennyiségileg is jelentős tömegű használati eszközök kerültek ki a különböző műhelyekből. Az új típusok és variációik számtalan szép kivitelű, fejlett technológiára utaló darabot eredményeztek. Megváltozott a fegyverkészlet, de nemcsak számuk nőtt - sírokban és kincsleletben -, hanem a kivitelezés és a díszítő elemek bonyolultsága, egyben összhangja is változásokra utalt. Egy-egy tárgytípus szinte előkép nélkül jelenik meg a Kárpát-medence fémművességében a középső bronzkor időszakában, felvetve ezzel az eredet kérdését.

Leletegyüttesünk legreprezentatívabb darabjai, a nyakkorongos csákányok nagy valószínűséggel a mezopotámiai eredetre visszavezethető réz- és bronzbaltákból fejlődtek ki, és évszázadokon át a Kárpát-medence népeinek legjellemzőbb fegyverei lettek. A különösen szép kivitelű és díszítésű tárgyak nem számíthatók általános "köznépi" használatúaknak, sokkal inkább hatalmi és méltóságjelvényeknek, egy kiemelkedően gazdag réteg attributumainak. Tualjdonképpen nincsenek igazi prototípusaik, a forma maga is egyszeri "alkotás" érzetét kelti.

A nyakkorongos csákányok csoportján belül több altípust különít el a kutatás, de abban tökéletes az egyetértés, hogy kidolgozást tekintve legkiemelkedőbbek az általunk is bemutatott ún. "A" típusúak. Művészi szempontból az őskor folyamán nem tudták túlszárnyalni e teljesen szokatlan minőségű, nem a hagyományos ízlést követő tárgyakat.

A leletegyüttes karpereceit vizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy ezeket sem ékítményként, ékszerként használhatták, sokkal inkább rang-, vagyonjelző szerepük lehetett. E tárgyak nem előkép nélküliek, de itt, e kultúra területén, a hajdúsámsoni típusú kincsek elrejtésének időszakában meglehetősen ritkák - kivéve az aranyleleteket.

Összefoglalva az eddig mondottakat: a Tiszaladányban előkerült, edénybe rejtett bronz kincslelet éppen az utóbbi ismérvénél fogva egyedül-

álló, tárgyai különleges, egyedi, mégis a korszak jellegzetes vonásait magukon viselő készítmények. Földbe rejtésük oka mindezideig ismeretlen időpontja azonban nagyjából az i.e. 1500 körüli időre tehető.

Végezetül egy megjegyzés: nem ez az egyetlen kincslelet Tiszaladányból. A század elején a községi jegyző mentett meg az elkallódástól néhány darabot, melyek egy nagyobb leletegyüttes darabjai lehettek, s amelyeket eljuttatott Jósa Andráshoz, aki a pontos lelőhely megjelölése nélkül ismertette azokat. A leletek: két, nyitott végű karperec, egy lándzsahegy és egy kis tokos balta későbbiek, mint a mi leleteink, késő bronzkoriak. A tárgyak eredete visszanyúlik a középső bronzkorra, a magas színvonalú termékeket produkáló erdélyi-felső-tiszavidéki bronzművesség időszakára.

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, hogy bizonyíthassuk: ez a vidék évezredek óta magas szellemi és anyagi kultúrájú, kivételes földrajzi adottságokkal rendelkezik.

Meglévő értékeinek nagyobb megbecsülését, megőrzését, visszaszerezni már-már elveszni látszó rangját talán ez a tudományos tanácskozás is segít.

(A rajzokat Józsáné Homola Krisztina készítette.)

Kettős spirálú karperec Tiszaladányból

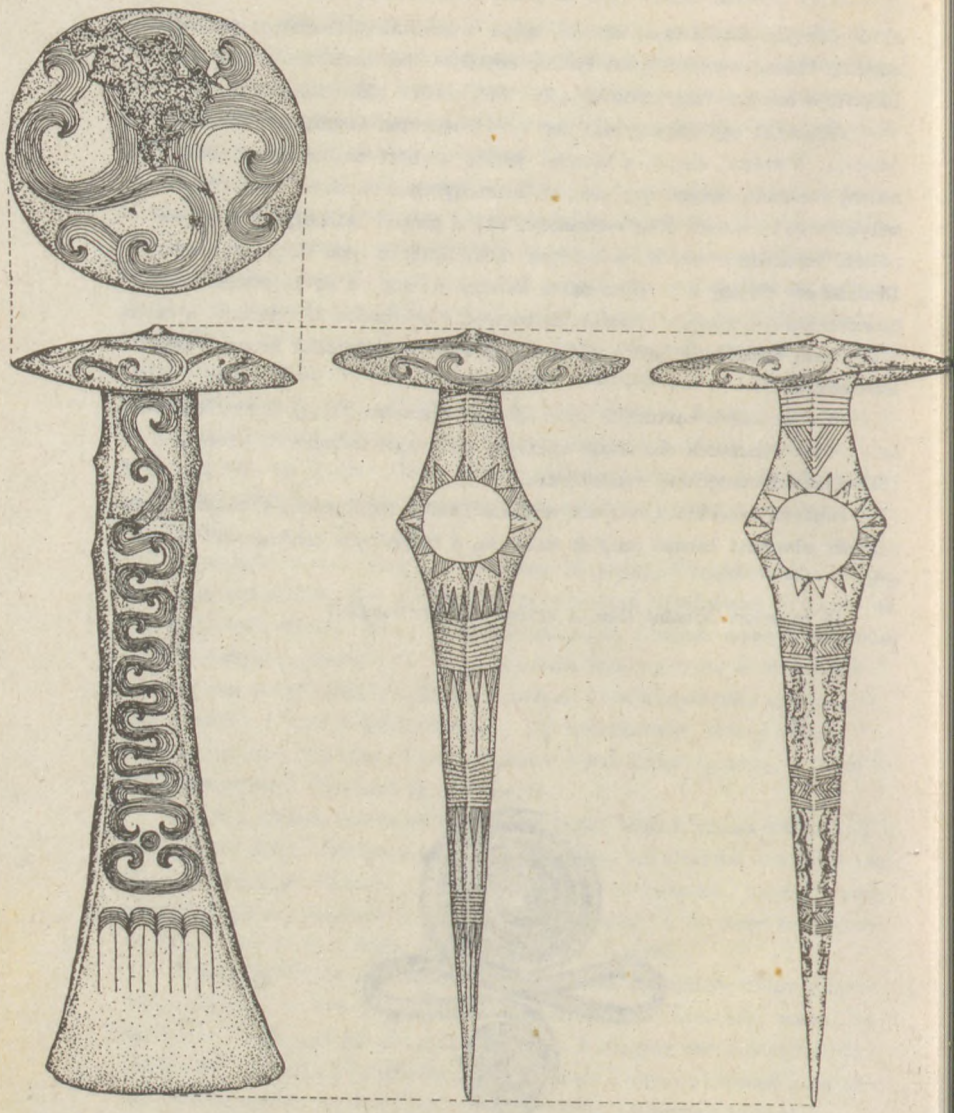

Díszített nyakkorongos csákány Tiszaladányból

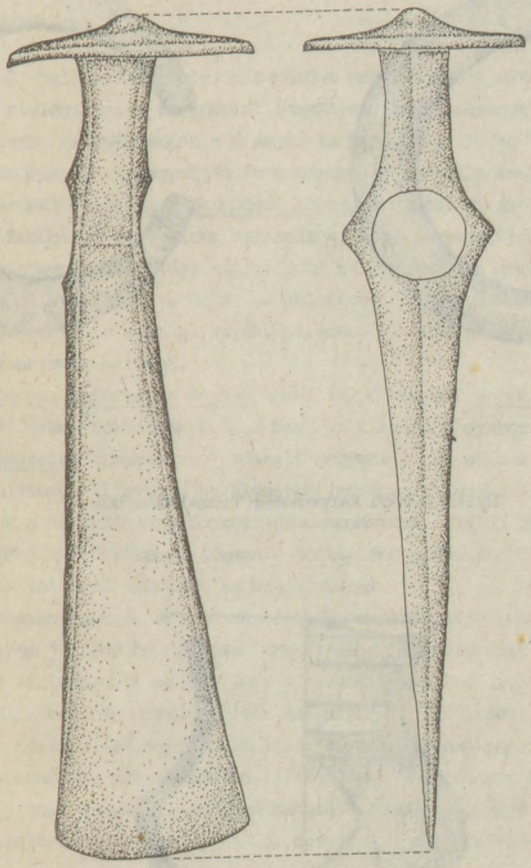

Nyakkorongos csákány Tiszaladányból

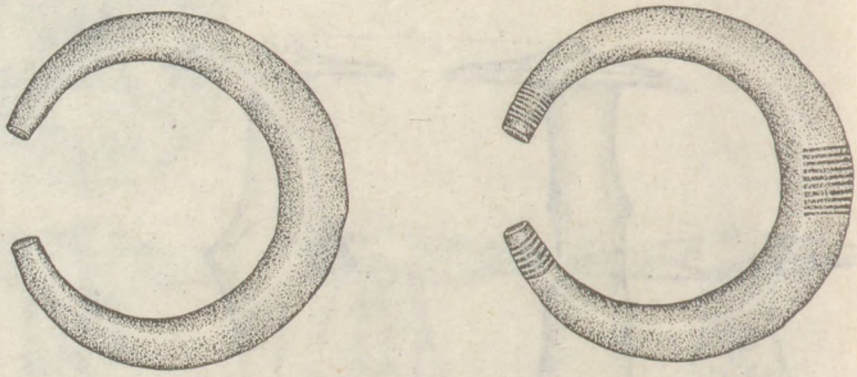

Nyitott végű karperecek Tiszaladányból

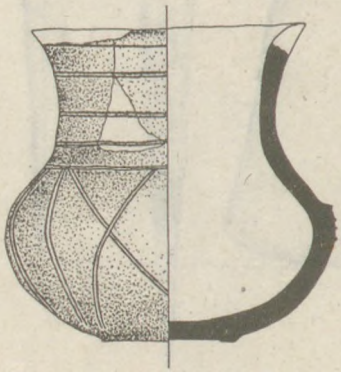

A kincslelet edénye

(A rajzokat Józsáné Homola Krisztina készítette /HOM/)

BENCSIK JÁNOS

EGY TOKAJ-HEGYALJAI MEZŐVÁROS (ERDŐBÉNYE) TÖRTÉNELMI INFORMÁCIÓ-BÁZISA AZ OSZTRÁK ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ IDEJÉN (1740-1748)

A ma rádió hallgatója, televízió nézője nehezen tudja elképzelni is, hogyan tudná kielégíteni a történelmi események iránti éhségét, ha a fentieken túl - azok előzményeként - a sajtó is hiányozna. Pedig ilyen viszonyok uralkodtak Tokaj-Hegyalján is a címben is jelölt, a magyarságot közelebbről érdeklő osztrák örökösödési háború éveiben. Ez alól nem lehetett kivétel Erdőbénye sem. Ritka pillanatok, hogy megismerkedhessünk egy olyan személyiséggel, akit (úgy tűnik) mohó kíváncsiság hajszolhatott több mint másfél évszázada, s krónikás ihletéssel áldott lévén, folyamatosan le is jegyezte az egyházi anyakönyv személyi anyagát szabdalva, az általa fontosnak vélt híreket.

Az erdőbényei református egyház korai (első vegyes) anyakönyvét (matricula) 1730-ban fektették fel, s mint az általános gyakorlat is, először a keresztelés (baptisatio) adatait jegyezték be, majd a házasságkötések (copulatus), illetve a halálesetek (mortuus) következnek. Ezek a vaskos kötetek a közösség nagyfontosságú dokumentumai. Talán éppen ezért, a világi eseményekre érzékenyen reagáló protestáns prédikátorok gyakorlatában krónikás ihletésű szövegek is belekerültek.

Természetesen esetről esetre más és más meghatározója lehetett annak, hogy milyen jellegű bejegyzések tarkítják ma a megsárgult matrikula oldalait. Így történhetett az is, hogy a helybeli református egyház XVIII. századi kötetében országos (sőt az európai) politikával összefüggő információkat rótt fel az egykorú lelkész. Ismerjük személyét is, éspedig az osztrák örökösödési háború idején (1740-1748),[1] Erdőbényén Z'ujtai Z'ujtay András volt a gyülekezet predikátora.[2] Első bejegyzése 1739. december 22-én keltezett, az utolsó 1753. április 23-át megelőzően került az anyakönyvbe.

Meg kell jegyeznem még azt, hogy szemléletére jellemző bejegyzések más eseményeket is érintenek. Így a korszakban oly divatos időjárási megfigyelések mellett, a szőlőtermesztésre vonatkozó (tehát fontos), a korban dühöngő pestis pusztításait megörökítő bejegyzések is gyakran előfordulnak.[3] Szempontunkból azonban a magyar állam sorsát befolyásoló esemé-

nyek a fontosak. Nem egyszer azonban a "krónikás" közvetlen környezetéből származó hírekkel traktálja az utókort. Híradások ezek, mellyel nemcsak korát, hanem a késői olvasóit is befolyásolni szándékozott.[4]

A felsoroltak mellett azonban további szempontok is számításba jöhetnek, ha történészként akarjuk közelíteni forrásunkat. Így mindenekelőtt az az információs bázis, amely eljutott, eljuthatott Erdőbényére, illetve az, hogy milyen pontosak voltak ezek a hírek, és feltehetően mennyi idő alatt jutottak el Erdőbényére, pontosabban a református lelkész környezetéhez (vagy magához Zsujtay Andráshoz).

A továbbiakban az események krónikáját követem, és pedig a Zsujtai András által bejegyzett keltezés sorrendjének megfelelően, amely rögzítés - tehát az utolsó lehetséges - dátuma lehet a hír megérkezésének. A hozzájuk fűzhető magyarázatokat, megjegyzéseket jegyzetben közlöm.

ZSUJTAI ANDRÁS ÁLTAL RÖGZÍTETT ESEMÉNYTÖRTÉNET:

1. 1740. VII. 11. "Ekkor tsinálódott az Német és Török császárok között az Patificatio."[5]

2. XI. 6. "Ekkor Hallatott hogy az Császár Carol meg holt és az Ausztriai Ház férfi ágon el fogyott."[6]

3. X. 29. "Ekkor hallatott, hogy a Pogányság már kétszer ki ütött; jövendült, esik nagy vérontás. Vajha az Kolosvári Kalendárium hazudna."[7]

4. XI. 8. "Már ekkor az Németség nagy Sebessen, dühösséggel mendegélt le felé."[8]

5. XI. 25. "Ekkor mikor szintén oda gyűltünk, a Dessőfi Regiment Stábja szállot bé Bényére, kik akkor tájban lettek a F(elséges) Császár katonáiból Fels(éges) Tereziana Lotharingiana Asszonynak vitézi. Jaj, mit érünk."[9]

6. XII. 10. "Az népen felettibb való teher az Dessőffi Regiment stábja miatt. Ekkor lett Asszony királya Magyar országnak Mária Therézia, mely szerint a Cassán költ ujj Kalendárium is; nem a Jesus Messiás férfiu által, hanem az irgalmasságnak anya által várattya az áldást. Vajjon, ha Kr(isztust) el hadjuk: nem térhete az átokra viszsza az Föld."[10]

7. XII. 17. "Az itt lévő Dessőfiánusok két ordorek jött százan Regimentek szerint menének Silesia felé. Ekkor Velejtén esett a Pestis. Ekkor átok vala ez Tartományokon."[11]

8. 1741. I. 1. "...Militia indul Gyalog, Lovas Silesia és Temesvár felé."[12]

9. I. 22. "Ekkor hallatott a Brandenburgus Silesiát elfoglalta és az Protestansoknak templomaikat, szabadságukat vissza adta."[13]

10. III. 4. "Ekkor már az Hegyallya őrizésére az Lubumerski katonái bé szállottanak: Nagy volt az erőszakos adó vétel gonosz extencive; Ekkor publicaltatott az vármegyékben ki mene az Brandenburgus ellen violenter módon, maga lován fegyverével hó pénz nélkül szabad nyereségre, hol 3. hol 4. vállalkozott Szepes és szomszéd vár megyékben."[14]

11. III. 21. "Ekkor az Tul Tiszán innen való Militziák Lutz, Csege

felé takarodtak, ...Miskolc, Nógrád felé sietnek az Brandenburgusra, a ki Silesiát occupalta (elfoglalta). Isten tudgya, mi lesz a vége?"[15]

12. III. 25. "Ekkor a ...Tul a Tiszán tul mentek a militziák az Prussusson és...ujj papista imádság parancsoltatik az B Szűz Máriához, hogy keményen parancsolná meg Sz Fiának: Veszesse el az Satan Anglusokat, Viz Ebeket az Hollandusokat, az örökös és ártalmas ellenséget Svecusokat, Danusokat, Silesiaiakat és minden kolduló Lutheranus fejedelmeket, hogy ők magok lakjanak mint az varga az Vásárban."[16]

13. IV. 15. "Ekkor Diétára gyülekeznek a fő Rendek. A Karoli Regiment Morvaba ment az Prussus ellen, a ki ellen leg hatalmasabbak a Magyar Katonák."[17]

14. V. 20. "Ekkor folyt az Ország Gyülés az Király Koronázás...ma hetedik napja. Ekkor az Brandenburgus alias Prussus Silesiat foglalta. Nagy vérontások lettek eddig is."[18]

15. VII. 30. "Ekkor hallatott, hogy a Prussus az Baranya Tájikárul való Haramiákat, kikez at rendes golóbis nem fogott vala, apró ágyukkal egészen el rontott, fogyódott; Ekkor az Tseh országba ütött Tsászár nem léte miatt az Scepussiumban mindenek zavarba vadnak."[19]

16. IX. 10. "Bezzeg ekkor oszolyottak szökve az Diétárul az Urak, ...az Királyné Hit alatt mindent igére az Koronázáskor, de az után viszsza másolta. Ekkor már az Bavarus az mi Királyunkra támadott, el is foglalta Passaviát. Linczet hozzá valókkal edgyütt."[20]

17. IX. 13. "Ekkor hallatott az Bavarus Austriai Bétset meg szállotta volna."[21]

18. IX. 30. "Ekkor lett a Dietának végi és úgy hallatott a Király Aszszony Mária Therézia Budára lakására kisirtetett. Közönségesen insurrectio hire erőssen folyt."[22]

19. X. 10. "Ekkor mentek másodszor az Vajahára (?) tart(ományi) Gyülésre az Nemesség insurrectioja eránt. Ujhelytül le az Hegyallyai nobilitást nem akarják felültetni, mert ha az elmenend az quantumot fizetni ki fogja? A nyűg alatt marasztatnak inkább mint törvényesen felültetnének. Zsoldost engedni adatni, mindeneknek 80 Rh ft esztendeig. A királyi városok 100 Rh ft-ig váltogatták fel Rut dolog. A szegény protestáns papokra is katonákat vetni."[23]

20. XI. 3. "Ekkor lett vége a Posonyi Dietának. Békesség lett az Prussussal."[24]

21. 1742. I. 12. "Roszsz hirek ekkor folytak. A Saxo-Bavarus Frantziaval el foglalták Bohémiát az királyunktul. Parancsoltatik az nemesek felülése, de lassan az indulat. Olly hir is folyt már: Resignálta (elfogadta) a Bavarus az Király Aszszony az koronáját. Tsak az Isten tudja mire megyünk?"[25]

22. II. 3. "Ekkor az Bavarus Saxo. Franczisc. Carol VI. leánya Mária Therézia ellen támadtak. A Saxonok Bohémiát, Bavarusok Ausztriát...Magyar országot adnak (?). A királyi Aszszony a Rus Szász királlyal mondott meg békélleni. Ekkor már a Sáros vármegye beliek el indultak. 4. febr. Szepes beliek fognak indulni."[26]

23. II. 14. "Ekkor az Ausztriai házbul el fogyván az Császárság, hallatott a Davarusra szállott. A Prussus Silesia után Morvát is foglalta. Ekkor a vármegyében a katonák Ujhelyben rendbe vétettek, tsak nem meg öltik Szirmay Tamást némely kemény szavaiért, kik közt a Nótárius Tsuka ...és Pap Ádám. II. 14. volt az Szirmay Tamásnak mostrájok Tállyán, hol

monderozták akkor tsúfolsan. Emlékezetes, hogy az Német az Hajduk közibe lővén az Vitányi Birót agyon lőtte."[27]

24. II. 16. "A Prussus Hadakozása...Morvát accupalta. A magyar katonák az vármegyékbül indultak. Tállyán éppen akkor mondéroztak és ott négy német ment az Hajdukra, lövöldözött és az Vitányi Birót agyon lőtte. Ekkor az lengyelek ki rohanásától féltünk. Már a táborozó lengyelek sem mint sürin (?) is állottak az Strázsákba az Confiumban. Isten tudgya tsak mi lesz. Fatalis teher a militzia Sátor allya Ujhelyben Szirmay Thamás és Spilinyi Pál rendeltik volna az zsoldos katonákat rohantak Szirmay Thamásra és tsak egy Spitzen maradott élete meg. Az katonák mint egy 300-an a város felé szaladtak. Nagy lármával és az Fő Ispán Bírányi Thamás sok kérésére csendesitette őket. Hogy ez Monder osztáskor az ártatlan ember meg öletett."[28]

25. VII. 14. "Ekkor hallatott az Király Aszszonynak békéllése Brandenburgussal."

26. VIII. 1. "Ekkor vitték hatalmassan Prágát. Benn lévén az Frantz."[29]

27. VIII. 2. "Ekkor hallatott Tseh ország metropolitat Pragát a Magyar ország Király Aszszonya Mária Therézia vivatta az Bavarus s Franc ellen, kik a 1741. ötször foglalták volt el az Austriai Háztul."[30]

28. 1743. I. 23. "Ekkor az 20 január löttek meg örömek Prága meg vételének, mindjárt kenyérkedni kezdtenek az Pápisták. Az katonák iránt parancsoltatott papista módon az szentekre esküdgyenek."[31]

29. II. 6. "Ekkor S Patakon az Z'oldos lovakat fegyverbe requrált a Király Aszszony számára Splinyi Gr(óf) Köziben."[32]

30. II. 24. "Hettei Istvánt temettük el Pred(ikátioval) aki Prága Tseh ország anya várossának meg szállásokat az mezőben az Franczia által meg lövetett, abban sok nyomorusága után meg is holt."[33]

31. 1744. VIII. 12. "Ekkor az Királyunk hadakozott a Frantziára. Hallatott Gróf Nadaskai Commandója alatt Vajdenburg táján Tizezer magyar veszett el az Frantz ereje és ravaszsága által."[34]

32. IX. 8. "Ekkor volt 7, 8 az univerzalis...gyülés S Patakon hová minden nemes ember ide érkettett volt...Anton Grassalkovits Fő Ispán Barin Thamás, de az nemesség resolalt. Mig régi szabadságokat meg nem adja az király, addig nem mehetnek."[35]

33. XI. 16. "Ekkor hozták hirét az Egri Püspök Erdődi Gábor halálának."[36]

34. 1745. II. 16. "Ekkor az Prusson (a) Brandenburgussal Hallatott fel eszmélte magát és ki tolta volna királyunknak hadát Silesiából, már Morvába Olomutz táján lennének és az magyárok Túrócz és Árva vármegyéket dataltattyák az leveleket."[37]

35. II. 27. "Ekkor már szomorubb hirt folyt az magyaroknak az Prussus által lett meg veretések felől, hogy 18 ezerig vesztek volna az Királyuk részire valók."[38]

Eddig a bejegyzések. Prédikátorunk tovább nem folytatta az események regisztrálását. Hogy miért nem? Erre nem tudunk magyarázattal szolgálni. Látszólag semmi nem változott meg, hiszen tovább élt Zsujtay András prédikátor, az anyakönyvezésben sem következett be törés. Sem a város, sem

az ország életében nem volt a hírek terjedését kedvezőtlenül befolyásoló esemény. Talán az egyházi "vizitatio"-ót végzők kifogásolták az anyakönyvek effajta terhelését világi események bejegyzéseivel. Merthogy a fentiekkel nem szakad meg folyamatja Zsujtay András krónikás munkásságának. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy vajon milyen tanulsággal járnak a fent elősorolt krónikás sorok?

Igen fontos jelenség az, hogy a prédikátor és társadalmi környezete (melyről Eszter lánya születésének és megkeresztelésének kapcsán szólott) figyelemmel kísérte az európai eseményeket. A magyar király örökösödési háborújának valamennyi főbb mozzanatáról informálódhattak, s ami ettől is fontosabb, a hírszerzéshez megfelelő közvetítőkkel (hírcsatornával) rendelkeztek. Ez a tény amellett bizonyít, hogy e korszakban Erdőbénye nem eldugott hely volt, hogy (bizonyosan) kereskedelmi, egyházi, művelődési - és más - kapcsolata révén a tájjal szoros kontaktust tartott. Viszonylag gyorsan érkeztek a hírek Erdőbényére. Néhány esetben 2-3 hétre tehetjük a hírek érkezésének idejét. Az így beszerzett hírek tényszerűségét ma sem kérdőjelezhetjük meg. Az eseményekről pontos, hiteles képet kapott Zsujtay András.

Érdemes az anyakönyvi bejegyzések és a hírek tényleges dátumai közötti ellentmondás feloldása kedvéért megemlíteni, hogy az egykori eklézsia "irodavezetése" a következő lehetett: Az eseményeket (azok egy részét) piszkozat-szerűen jegyezték fel, majd alkalmas időben a lelkész pótolta a lemaradását az anyakönyvezésben. Ezért aztán nem egyszer olyan helyzet állhatott elő, hogy a történelmi esemény tényleges keltét megelőzve (!) került (volna) bejegyzésre.[39]

Erdőbénye az 1700-as évek közepére megerősödött mezővárosi közösséggel rendelkezhetett. Erről egyértelmű képet mutatnak az anyakönyvek. Az a tény, hogy az 1730-as évtizedben kezdik a református anyakönyvezést, sőt az erdőbényei iskola "Liber Scholae"-ját 1725-ben másolta át Megyaszai Mihály rektor, egy írásbeliségében, művelődésében is polgáriasultabb mezőváros képét vetíti elénk.

JEGYZETEK

1. Ifjú Barta János: Mária Terézia. Bp.1988.
2. Zsújtay Andrásról egyelőre keveset tudunk. Saját maga jegyezte be, hogy

1740. április 13-án 9 órakor született meg "az E Bényei Predikatornának Tigurumbeli Tzigler Katalinnak Zujtai Zujtay András feleségének ...leánya Sofia. Nemző atya megkeresztelte Curator Bodnár Sámuel lett susseptor atya és felesége Dorsánszki Mária s anya. Koma tanui N Vida Mihály feleségestül, Ember András eskütt Ur feleségestül, és akkori egyházfi Polányi Ferenc." E hosszas bejegyzésből kitűnik, hogy a predikátor saját családja vonatkozásában is nagyon pontos és igényes lehetett. A keresztelés okán széleskörű társadalmi kapcsolatokra törekedett.

3. A pestisről általában pontos képet kaphatunk egy-egy anyakönyvből, de ebben is kivételnek számít az erdőbényei matrikula. Többet és részletesebben nyújt képet erről a nagy katasztrófáról, mely Debreceni Ember András (leírásai Tokaj-Hegyaljáról c. Miskolc, 1987. 30. oldal) így szerepel:

"Ötszázhuszonnégy itt száma a holtaknak,
Pestises mirigyben elholt jámboroknak..."

4. Erre utalnak azok a vallási türelmetlenséget ecsetelő megjegyzések, amelyek a Habsburgok által támogatott római katolikus egyházat jellemezték e korszakban.

5. III. Károly király 1740. október 20-án este hunyt el. A hírről november 6-ai keltezéssel olvashatunk.

6. Ebből úgy tűnik, hogy e háború lehetőségét sejthették a birodalomban.

7. Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet, 1880-ig. Bp., 1989. 18. oldalon leírja a kassai és a kolozsvári kalendáriumokat. E korabeli kalendáriumok sajátjaként említi a "jövendölés"-eket. E témakörön belül a kor nagy kérdéseivel foglalkozik, mint eljövendő események meghatározója: döghalál, békesség, a hadak járása és a belviszonyok (16. oldal).

8. Mária Terézia október 21-én vette át a kormányzást. A női uralkodóhoz viszonyuló erkölcsi alapállást jól tükrözi az átokra való utalás is.

9. A Desseffy Regiment e tájon kvártélyozott. A mozgósítás november 8-án történt. Az "átok" motívum a várható harci cselekményekre, azok pusztításaira utalhat.

10. Fő téma a katonai mozgósítás, éspedig Silezia és Temesvár irányába történt hadmozdulatokról tesz említést.

11. Az "átok" emlegetése szintén az egyházviszonyára utalhat.

12. Úgy látszik, hogy a török elleni óvatos politikát is érezhették a hírek közvetítői, amikor Temesvár elleni mozgósításról szólottak.

13. A poroszok és szövetségeseik által hirdetett vallásszabadság bizonyára erős hatást gyakorolt a hazai protestánsok körében. Erre azonban csak áttételesen vannak utalások.

4. A háború elején a császárnő (és tanácsadói) bíztak abban, hogy ily módon mozgósítható a magyar nemesség is.

15. A hadvonulás útvonala Tiszalúc és Tiszacsege. Az utóbbi jeles révvel rendelkezett. (Bencsik János: Tiszacsege története. Debrecen, 1988.)

16. A protestánsok bizonyára gúnyosan fogadták az "új imádság"-ot, erre utalnak a megfelelő szövegrészek is. Itt említem meg, hogy a korabeli elnevezések így értendők: Bavarus (bajor), Prossus (porosz), Saxonus (szász), Svékus (svéd). Az imádság szövegében visszautalás történt a

30 éves háborúszövetségi rendszerére. Brandenburgussal utalás történt arra a szerepre, amelyet e fejedelemség a porosz állam létrejöttében kapott.

17. Az országgyűlést május 14-re hívták össze

18. A királynő megkoronázása Pozsonyban június 25-én zajlott. Egy példa arra, hogy anyakönyvezésben olyan tételek szerepelnek, amelyek elmaradtak: Április 10-én zajlott a Mollvitz-i ütközet, ahol az osztrák főerők vereséget szenvedtek.

19. E népmesei motívum valószínűen a Gillányi-Baranyay huszárságra vonatkozott.

20. A bajorok július 31-én Passaut, szeptember 15-én Lintzet foglalták el. Ezek is téves bejegyzések, melyek az anyakönyvezési gyakorlat következményei lehettek.

21. Ez hamis hírnek bizonyult, végül is az ostrom megszünt.

22. Végül is Pozsonyban maradt a királynő. E helyzetében szeptember 11-én ajánlotta "életét és vérét" a magyar nemesség, amelynek egyenes következménye lett a nemesi insurrectio (felkelés).

23. Kitűnik, hogy a nemesség fölkelése még sem ellentmondás-mentesen zajlott. Részletes képet kapunk a hegyaljai települések (sőt szabad királyi városok) teherviseléséről, illetve a protestáns papokat is sújtó katonaállításról.

24. A porosz királlyal október 9-én kötöttek fegyverszünetet.

25. Prága november 26-án esett el.

26. A királynő helyzete szorongatott volt, ehhez a megyei nemesség mozgósítása is kiváló illusztráció lehet.

27. Károly Albert bajor fejedelmet január 24-én választották meg német-római császárnak. A nemesség mozgósítása folyik, miközben Tállyán súlyos incidens zajlott le.

28. A megyei nemesség mozgósítása közben a háború "fatalis terhet" jelent a népre. Itt is szóba hozza a krónikás a vitányi bíró megölését, majd az újhelyi incidenst.

29. Július 28-án megkötötték a berlini békét. Augusztus 17-én a Prágában tartózkodó franciák ellen szálltak hadba a császárnő csaptai.

30. Ismét szó esik a prágai ostromról, illetve a csehországi hadi állapotról.

31. Prága december 26-án kapitulált.

32. A háború terhei a ló rekvirálásában is megmutatkozik, ez a közvetlen környéket is sújtja.

33. Hettei István erdőbényei katona személyes tragédiájával az örökösödési háború nyomora, réme a városban is megjelent.

34. Károlyi Sándor július 2-án csaptával átkelt a Rajnán.

35. A nemesség resolált (feloldatott), követelve régi szabadságát "felölése" fejében.

36. Erdődy Gábor püspök 1744. szeptember 24-én halt meg.

37. Jellemző mozzanat, hogy a környékbeli katonák Turóc és Árva vármegyékben kvártélyozván, ott keltezik szeretteikhez írott leveleiket.

38. Mintegy a krónika lezárásaként immár másodszor veszi számba a háború okozta emberveszteségeket.

39. Vö. Bencsik János: Kísérlet a XVIII. század végi protestáns házassági anyakönyvek forrásértékének megállapítására. Levéltári Szemle, 1986/1.

TAKÁCS PÉTER

SZÁNTÓ-VETŐ FOGLALKOZÁS AZ 1770-ES ÉVEKBEN TOKAJ-HEGYALJÁN*

A történeti Magyarországnak alig van olyan tájegysége, amelyikkel annyit foglalkozott volna a társadalom-tudomány, mint Tokaj-Hegyaljával, egyszerűbben: Hegyaljával, vagy ahogyan szerte a világon - a rövidség kedvéért - emlegetni szokták: Tokajjal. Bora, zamatos nedűje termette meg a népszerűségét, és tartja életben még ma is.

Amikor Európában a cukorrépa termelése még nem vált általánossá, s a répacukor fogyasztása nem volt mindennapi közszükségleti szokás, az aszú édesítette nedű cárokat, cárnőket, Voltairet és Geothet is magasztaló dalra fakasztotta.[1]

Nem akarok most belebonyolódni a hírnév szélességének és mélységének problémakörébe. Csupán annyit szeretnék ezzel kapcsolatban emlékezetbe idézni, hogy a legendák aranyszálakat raktak az itt tenyésző szőlők venyigéjére; és az emberek képzeletében pincék hűse, dalra fakasztó mámor, és végtelen mennyiségű szőlőtőke kavargott, ha a Hegyalja megnevezést hallották. A földrajzosok szoktak csak hadakozni az ellen, hogy a Hegyalja valaha is monokultúrás gazdasági körzet lett volna.[2] Mindenki más - néprajzos, történész, nyelvész, irodalmár, talán még a közgazdász is - elfogadja, hogy Zemplén megye Sátorhegytől Sátorhegyig húzódó déli csücske nektárt csurgat lépten-nyomon. Ezért aztán a tájegység lakosságában is kifejlődött a történelem során egy összetartozás-tudat, egy tájhoz kötődő büszkeség, dac, és mámoros szépítése a valóságnak.

A Hegyalja valóban kitűnő, létet nemesítő, életet bearanyozó, hajdan még pénztárcákat is megtöltő nedűje arra csábította számos település lakóit, hogy a legfondorlatosabb rafinériával belopják magukat a régióba, és szőlőhegyeik borát, mint tokajit ihassák és árulhassák. Az első kísérlet a Hegyaljához tartozás eldöntésére alulról jövő szervezkedés volt. 1641-ben 13 község és mezőváros készített "szőlőrendtartást". Ekkor Szerencsnek sikerült belopnia magát a hegyaljai bort forgalmazók közé, de hamarosan kiesett a régió "kegyeiből", s bár oda többször kérvényezte visszatérhetését, a filoxéra pusztításáig minden próbálkozása sikertelen maradt.

*Ez a munka része annak a kutatásnak, melyet az MTA Soros-Alapítvány támogatásával végzek.

Tágították, bővítették, szűkítették a Hegyalját tudósok, kereskedők, maguk a lakosok, mígnem 1737-ben királyi leirat határolta körbe azokat a településeket, melyeknek a "hegyein szüretelt borok...a tokaji borok becsével és értékével birtak mindig a külföldi kereskedők előtt..."

Újabb változást a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés hozott a hegyaljai települések körbehatárolásában, amikor néhány község földesura kivonta a községet a Hegyaljáról, nem mutatván hajlandóságot az aszú dézsmálásáról való lemondásra.

Ma érvényes körbehatárolása a Hegyalján utoljára a filoxéra-vészt követően történt. Ekkor került Makkoshotyka, Szőllőske, Monok, Bekecs, Legyesbénye és Szerencs "végleg" a Hegyaljához, s árulja, érleli borát ma is, mint tokajit.[3]

Számunkra azonban most nem az a lényeges, hogy boráról melyik település híres. Szántó-vető foglalkozás után nézvén, meg kell állapítanunk, hogy a tágabb hegyaljai régió e szempontból több mikro-térségre oszlik, illetve az idesorolt településeken nem volt egyforma a rangja a szántóvető foglalkozásnak. Mielőtt azonban a válasz keresésébe fognánk, tekintsük át azt a táblázatot, melyet a Hegyalja úrbéres lakosságáról, az általuk használt szántókról, beltelkekről, legelőkről készítettem.[4]

A Hegyalja úrbérrendezésének eredménye

Település	jobbágyok	zsellérek	alzsellérek	Az úrbéresek által használt		
				beltelek p. mérő	szántó hold	rét kaszáló
	s z á m a					
Tokaj	Ø	213	2	Ø	Ø	Ø
A városé						50
Tarcal	50	199	23	25	250	125
A városé					24	80
Mád	Ø	166	3	76,75	Ø	Ø
Tállya	Ø	198	91	17,375	26	60
A bíróé					20	1
A jegyzőé					19	1
Abaújszántó	13	9	Ø	37	131,5	40,625
Mezőzombor	49	17	4	65,75	660	264
Szerencs	36	81	Ø	32,5	422,5	Ø
Ond	16	51	6	40,75	160	64
A községé					20	40
Rátka	Ø	61	Ø	131	845,5	53,5
A községé					4	4

Erdőbénye A községé	Ø	200	20	Ø	Ø	Ø 14
Tolcsva A városé	30	124	14	8	120 12	Ø
Olaszliszka	78	65	13	35	350	175
B.Keresztúr A városé	19	103	11	9,5	104,5	47,5 15
Golop	Ø	31	2	Ø	Ø	Ø
Zsadány	19	29	Ø	8,75	114	12,5
Bodrogolaszi A községé	31	11	Ø	22	220	110 16
Sárospatak	Ø	59	Ø	97,5	79,5	177
S.Újhely +Papsor +Barátszer	120	215	4	157	651	1720
Kistoronya	35	2	1	36	272,5	Ø
Kisfalud	14	66	40	68,25	254,25	70
Vámosújfalu A községé	30	7	Ø	23,25	277,5	74,5 10
Szegi(long)	?	?	?	?	?	?
Szőllőske	21	10	Ø	21	210	105
Makkoshotyka	10	4	1	3,25	42,5	6
Monok	87	29	41	72,5	2765,5	162
Legyesbénye A községé	47	10	Ø	57,5	575 3	172,5 6
Bekecs	38	2	8	36,5	825	228
Erdőhorváti	?	?	?	?	?	?

A táblázatban bemutatott számsorok csak az úrbéres lakosság szántóvető foglalkozásának jellemzéséhez adnak támpontokat, s tudván, hogy a Hegyalja kedvelt lakóterülete a szabad polgároknak, nemeseknek egyformán, teljes biztonsággal nem állíthatjuk, hogy a szántás-vetés csak azokon a területeken zajlott, amit az úrbéresek használtak. Jól példázza ezt Sárospatak úrbéreseinek vallomása, akik egybehangzóan panaszkodnak: "a városban lévő sok szabad és curiális helyek után feles földek birattatnak, a' város lakosainak elégséges szántóföldeik nincsenek, azoknak is némely részei soványok és kavicsasok." Sárospatak lakóinak a panasza annál feltűnőbb, mert a város határa majdnem "végtelen kiterjedésű", s ahogyan a lakosok fogalmazták további panaszukat, a földesurak akaratából "négy faluk, úgymint régi időkben Petraho és Ardo, közelebb valo esztendőkben pe-

dig Trauczonfalva és Károlyfalva épültek, amelyek a város határát élik". Érthető hát, ha Nagy- és Kispatak oppidumok lakói elsődlegesen nem szántóvető foglalkozással éltek.

Ne bonyolítsuk most tovább ezt a kérdést, mert több mezőváros lakói is hasonló panasszal éltek. Majdnem hasonló szavakkal panaszkodtak Tarcal lakói, mint a patakiak, ahol "nemes uraimék és külső urak szabad házok után feles szántó földek"-et bírnak szintén, s a jobbágyoknak alig-alig jut szántó az évenként osztott földekből.

Az úrbéri tabellák, s a hozzájuk kapcsolódó paraszti vallomások egyöntetűen árulkodnak arról, hogy a Tokaj-Hegyalja ma használatos tágabb régiójában a XVIII. század utolsó harmadában élő lakosok, a szántó-vető foglalkozást illetően három, viszonylag eléggé karakterisztikusan elhatárolódó típusra bonthatók. Az Ó-Hegyalja - hagy nevezzem így a filoxéra előtti térséget - két típust mutat fel a szántó-vető foglalkozást illetően.

Az egyik típusba olyan mezővárosok tartoznak - néhány faluval, possessioval egyetemben -, mint Tokaj, Mád, Tállya, Erdőbénye, ahol jobbágyok egyáltalán nem éltek, csak zsellérek, s úrbéres szántóművelés nem folyt. Hasonlatosak ezen településekhez azon mezővárosok és falvak, ahol van ugyan néhány jobbágy, de többnyire 1/8 vagy 2/8 telken, inkább mellékfoglalkozásként őrzik a szántó-vető "mesterséget", semmint főfoglalkozásként. Ezek közé a települések közé sorolható többek között Tarcal, Abaújszántó, Erdőhorváti, Ond, Tolcsva, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Golop, Zsadány és Bodrogolaszi. Kevés földű határukat inkább legeltetik a lakosok, vagy méginkább nemesek élik a földeket, semmint úrbéresek.

A másik jellegzetes típus Sárospatak és Sátoraljújhely végtelen határú falvak, ahol a lakosok ugyan panaszkodnak a szántóföldekben való megszűkülésre, de a szántó-vető szorgalom nem igen munkálkodott bennük, mert új falvakat kellett határukra telepíteni, vagy új közösségeket, mint Újhelyébe Barátszert és Papsort; Patakéra Petrahot, Ardot, Károlyfalvát és Trauczonfalvát, mert a jó búzatermő, rozsot, árpát, zabot, kukoricát adó földeket inkább legeltették a lakosok, semmint szántással hasznosították volna.

Külön érdekessége e két rész-típusnak, hogy úrbéres lakói szinte mindannyian szabad menetelűek, lett légyenek zsellérek, jobbágyok. Közöttük elvétve talál csak örökös úrbérest a történész és társadalom-kutató. Van még egy jellemzője e két típusú térségnek. Számos helyen nemcsak a szőlő, de szabad adás-vétel tárgya a föld, a rét is, mint Tarcalon, Pata-

kon, hogy csak egy-egy példát említsek mindkét típusból.

Harmadik típusba sorolnám Ó-Hegyaljáról Mezőzombort, Kistoronyát, Vámosújfalut, s idetartozónak érzem Rátkát, ahol - mint az előbb említett településeken - domináns a földművelés az úrbéres lakosok körében is. Szőlőskertjeik kicsinyek, avagy éppen a peremén feküdvén a Hegyaljának, boruk nem olyan minőségű, mint a nagy mezővárosoké, s a határukban nagy völgyi térségek vannak, melyeket nem jár az árvíz. Ebbe a típusba tartozik valamennyi, a filoxéra-vész után a Hegyaljához csatolt község is: Szerencs, Bekecs, Szőllőske, Monok, Legyesbénye.

E községek, melyek hajdan mezővárosok, lakói tipikus szántó-vető emberek. Közöttük több örökös jobbágy. Viszonylag kevés a házas- és házatlan zsellér. Legalábbis a jobbágyok számához viszonyítva elenyésző. Földrajzi, természeti környezetük kedvez a szántó-vető foglalkozásnak, s legfeljebb legelőben szűkölködnek, bár ez a "szűkösség" is viszonylagos, mert inkább függ össze a legelők földesurak által történt bérbeadásával, mondjuk éppen a hegyaljai mezővárosok lakosainak, semmint a legelők hiányával.

A tájegység ilyetén három részre osztása feltétlenül összefügg a természeti, táji adottságokkal, de feltétlenül összefügg ez a hegyaljai szőlőművelés hagyományaival, hasznával és munkaerő, valamint trágya-szükségletével. Az elkülönülések mellett azonban nem szabad hallgatnunk az összefüggésekről, az azonosságokról sem.

Azt már is le kell szögeznem, hogy szántó-vető foglalkozás mindhárom körzetben folyt, századokkal az úrbérrendezés előtt is. Azonban mind mennyiségileg, mind céljában, mind pedig a lakosság életmódjában, szemléletében, sőt jogi elkülönülésben, rendi tagozódásban is éles kontúrok figyelhetők meg a felvázolt három körzetben.

Az Ó-Hegyalja első típusához tartozó mezővárosokban, falvakban egyáltalán nem, vagy alig-alig találunk jobbágyot. Ha tucatnyi akad is belőlük egy-egy településen, többnyire 1/8 vagy 2/8 nagyságú telken, az azokhoz mért szántóföldeken folytatnak gabonatermelést. A házak, fundusok vagy beltelkekhez rendelt úrbéres szántók és rétek fogalma és valósága e térségben majdnem ismeretlen. Hagy idézzek állításom igazolására néhány, az úrbérrendezéskor kivett paraszti vallomást. Tokaj lakossága vallja: "Ezen városnak semminémű szántóföldje nem lévén, a lakosok jobbára kénteleníttetnek magok kenyerét a Tiszántúl kepével és sarlóval keresni, sőt jobbára készpénzen venni..." Szó szerint egyezik ezzel Mád úrbéreseinek a vallomása. Erdőbénye lakói sem mondhatnak mást: "Semmi házhelyek után

osztott földei vagy rétjei nincsenek a gazdáknak" - mondották.

Ismételném: szántással-vetéssel az említett településeken is, és szinte minden hegyaljai közösségben foglalkoztak, csak többnyire nem úrbéres keretek között. Részben a föld hiánya, méginkább azonban a szántás-vetésért való buzgalom hiánya apasztotta a lakosság földművelő szorgalmát. Tállyának például "két nyomásra jó és hasznos egy kis mezeje van", de "majdcsak nem az egész mezejét nemesség, földesuraság és árendások elfoglalván, következendőképpen a contribuens lakosoknak se szántóföldje, se rétje nem lévén, kenyerét...rész szerint aratással, többnyire drága pénzen" veszi. Hasonló a tarcaliak panasza is: a földeket - mondották - "rész szerént földesuraság, rész szerént pedig az ide való nemes uraimék és külső urak szabad házok után feles szabad földeket bírván, azokon kívül az mely dézma adó szántóföldek vannak", azokat évenként osztják a város bírói, de az így kiosztott, művelés alá vett dézsmás földekből sem nagy haszna van a lakosoknak, mert a tavaszi és őszi árvízkor a Bodrog elönti a rétet, elönti a sószállító országutat, a legelőt, s ilyenkor a vásározók, sószállítók, egyéb fuvarosok, járó-kelők szántóföldjeiken szekereznek keresztül, és nagy kárukra, vetéseiken legeltetnek.

Egyéb, az úrbéres lakosok kedvét a szántás-vetéstől elidegenítő ok volt, hogy a Hegyalja falvainak, mezővárosainak a talaját négy ökörrel lehetett csak szántani, és a föld hasznosan csak trágyázással termett. A széna, a rét, a legelő kevéssége, szűkössége miatt azonban kevés volt az igavonó barom, kevés a trágya, s amicske akadt, azt inkább szőlők "építésére", javítására fordították. Erdőbénye zsellérei vallanak erről a leghitelesebben: "a földek soránysága, s azoknak nem trágyázhatása miatt szántásra-vetésre kevesen adják magokat a lakosok...Vannak mindazonáltal olyan szántóföldek is, amelyeknek régen gazdái vagy kihalván, vagy önként elhagyván a földet, az uraság rendelkezése alá szállottak, és ezeket hol egy, hol más gazda fogja fel...", nem nagy kedvvel, mert a trágyát inkább szőleik építésére használják. A föld Tolcsván is csak trágyázva teremne, de "marhatartásra takarmányok nem lévén, nem trágyázhatják, hasznosabbnak tartván kevés trágyájokat szőleiknek fenntartására fordítani".

A négy ökröt kívánó szántás, a búza, rozs és kétszeres, az árpa alá való trágyázás szükségessége, a legelők és rétek szűkössége, a természeti adottságok, a fölöttébb sok nemes, a közbirtokossági és majorsági szántók korai megjelenése és viszonylag nagy kiterjedése eredményezték, hogy a Hegyalja törzsterületén alig volt szántó-vető jobbágy az úrbérrendezéskor. Akik voltak is, 4-8 pozsonyi mérő földet használtak, legfeljebb 10-12 mé-

rő alá valót, mint Tarcalon, Olaszliszkán, Ondon és Mezőzomborban. Ez utóbbi mezőváros, mármint Zombor lakossága űzte leginkább a szántás-vetést az Ó-Hegyalján. Rátka lakóinak szorgalma mérhető még a zomboriakéhoz. Zombor 8 522 holdas határából 4 422 hold volt a szántó, de ebből majorsági volt 3 552 hold, és az oppidumban lakó összesen 49 fél-, negyed- és nyolcadtelkes jobbágynak mindössze 870 hold szántó volt a használatában. Máshol - lévén a föld szabad adás-vétel tárgya, mint Sárospatakon, Tállyán, Erdőbényén -, ha szántott is néhány gazda, nem úrbéresként.

Feltűnő, hogy ezek a tág határú, de szántóföldekben nem bővelkedő mezővárosok és falvak, szinte kivétel nélkül, két nyomásban művelték szántóikat az úrbérrendezéskor, annak ellenére, hogy a szomszédos Szabolcs megyében már alig divatozott a kétnyomásos határhasználat.

A kétnyomásos határhasználat annál is inkább feltűnő, mert a Hegyalja egésze élelem - búza, rozs - behozatalra szorult. Ugyanakkor a szántóművelés elsősorban kuriális földeken és majorságban zajlott, ahol joggal elvárhatnánk a fejlettebb határhasználati mód meghonosítását. Ennek okát keresve, ma még csak feltételezhetem, hogy a hagyományok húzó-kötő ereje mellett a talajok soványságában, pihentetési szükségességében, a szántáshoz szükséges négy vagy hat ökörben, a trágya szűkös voltában, illetve a trágyának a szőlőskertekben való hasznosításában kell keresnünk a magyarázatát.

A szántóknak a nemesek, illetve a majorságok által való birtoklásának, használatának megint csak két oka van. Egyrészt a Hegyalján feletteb megszaporodtak a nemesek, s legtöbb helyen szabad adás-vétel tárgya lévén a föld, ezeket magukhoz kaparintották. Másrészt a szántóföldi javak, a búza, rozs, a liszt, a kenyér és egyéb emberi táplálék a Hegyalján mindenkor minden mennyiségben eladható volt, és a termények ára mindig magas volt, ezért a kis- és középnemesek, az arisztokraták, de maguk a királyi kamara tisztviselői is, haszonnal termeltethettek és értékesíthettek gabonaféléket. A földesurak jelentős részének, akiknek nagyobb darab szőlőjük volt, el sem kellett adniuk az élelmet. Szőlőt művelő napszámosokat kellett élelmezniük kora tavasztól késő őszig. A napszámosok megfelelő szintű élelmezése mellett könnyebben juthattak kapásokhoz, kötözőkhöz, szüretelőkhöz, karózókhoz, és egyéb, a szőlőhegyen minden évben megcsinálni szükséges munkák végzőihez.

Azzal együtt tehát, hogy az adatok bizonyossága szerint sem volt monokultúrára berendezkedett térség a Hegyalja, azt is meg kell állapítanom, hogy mind a szántó-vető foglalkozás, mind az állattartás, alá volt

rendelve a szőlőművelésnek. Ez utóbbi határozta meg a szőlővel be nem telepíthető földek hasznosítását. A szőlőművelés szabályozta az állattartást. A szőlőművelés formálta az emberek jellemét, mentalitását, szorgalmát, világlátását, műveltségét, a tájrégió kultúráját. Ilyen szempontból mégsem tévednek a történészek, ha monokultúráról beszélnek.

Mindennek bizonyságaként hagy hivatkozzak ezúttal csak arra, hogyha a Hegyalja úrbéresei a rétek, legelők szűkösségéről panaszkodnak, sohasem azért keseregnek, mert nincs elég marhájuk, juhuk, hanem azért, mert nincs elegendő trágya a szőlők építéséhez, javításához, terméshozamának fokozásához, esetleg nincs elég igaerő a hegyeken való vontatáshoz, teherszállításhoz.

Másik bizonysága ennek a gazdasági "egy-célúságnak", hogy a történeti Hegyalján megtelepített falvak, illetve közösségek - Petraho, Ardo, Papsor, Barátszer, Károlyfalva, Trauczonfalva - elsősorban úrbéres communitások voltak, szántó-vető foglalkozásra hozták őket uraik e térségbe, másrészt pedig a szőlőkben szükséges munkaerő biztosítására. A megtelepítettek azonban rövid időn belül idomultak a Hegyalja értékrendjéhez, az itt lakók törekvéseihez, s egyhamar maguk is szőlősgazdák lettek, háttérbe szorult közöttük is a szántó-vető foglalkozás, s legfőbb törekvésükké vált szőlőt vásárolni, telepíteni, építeni. Ez akkor is így van, ha az említett települések a jobbágyfelszabadításig igazán nem tudtak beépülni a Hegyaljába, mint a hegyaljaikkal egyenrangú lakosok. Etnikai különállásukat megőrizve, de gazdaságilag integrálódva, a beépülés talán csak Pátka lakóinak sikerült igazán. A többi közösség vagy kívülrekedt a Hegyalján, vagy beolvadt egy-egy nagyobb hegyaljai közösségbe, Újhely és Patak városokba.

A filoxéra-vész után aztán kiterjedt a Hegyalja. Megszaporodtak a hegyaljai települések. Hozzákapcsolták a Hegyaljához Bekecset, Legyesbényét, Makkoshotykát, Monokot, Szerencset és Szőllőskét. Ezekről, mint ahogyan az Abaúj megyei Erdőhorvátiról, Fényes Elek még nem tudta, hogy a Hegyaljához tartoznának.[5] Az említett településeket ő imigyen jellemezte, bortermelésüket ismertetve: Szőllőskéről annyit jegyzett meg, hogy "szőlőhegye" van. Makkoshotykáról annyit tudott, hogy határában 15 hold szőlő díszeleg. Monoknak "derék szőlőhegye van" - állította, de Legyesbényén szőlőskertekről sem tudott, annál inkább 2089 hold szántóról. Bekecsről azt írta, hogy "bort is termeszt", de már Szerencs boráról elismerőleg szólt: "Szőlőhegye ámbár - írta - a Hegyaljához nem tartozik, mégis némely részein, úgymint az Előhegyen és Berkecen olyan jó bor terem, hogy a

hegyaljainál semmivel sem alábbvaló". Leginkább azonban Erdőhorváti borát dícsérte: "Szőlőhegye híres bort terem - magasztalta - különösen a Melegmálé, Ágáros, Szunyogh, Kálap és Vég-hegyek. Ezen bort a kristálytiszta s felettébb állandó szín teszi nevezetessé".

Szerencs mezőváros és az említett falvak lakossága azonban főfoglalkozásként az úrbéres szántó-vető gazdálkodást folytatta a XVIII. század utolsó harmadában. Többnyire három nyomásban művelték a határukat, ebben is különbözve Ó-Hegyalja lakóitól. A föld e falvakban két vagy néhgy ökörrel szántva, olykor-olykor trágya nélkül is termette a búzát, rozsot, abajdoc életet, melyből lakosoknak fölöslegük is volt, amit behordtak értékesíteni a Hegyaljára, s a termékeikért kapott pénzen gyakorta iszogatták a "fő-fő bortermő hegyek" nemes és zamatos nedűjét.

JEGYZETEK

1. Pap Miklós: A tokaji. Bp., 1985.
2. Frisnyák Sándor: A Zempléni-hegység gazdasági mikrokörzetei a XVIII.-XIX. században. (In: Bencsik János - Viga Gyula szerk.: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Miskolc, 1988. 22-47.)
3. Bodó Sándor: Tokajhegyalja - egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia, 1979. 4.
4. Előadásom dominánsan egyetlen forrástípusra épül: a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés fennmaradt iratanyagára. Lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, Mikrofilmtár, Mária Terézia úrbérrendezésének anyaga mikrofilmeken. Az anyag vármegyénként, azon belül pedig községsoros abc-rendben található. Használtam a történeti Zemplén megye és Abaúj megye anyagát. Mivel idézeteimet, számsoraimat ezen forrásból merítettem, a továbbiakban ezekre külön nem hivatkozom.
5. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, I-IV. Pesten, 1851.

UDVARI ISTVÁN

ABAÚJ, VALAMINT TORNA VÁRMEGYÉK JOBBÁGYNÉPE TOKAJ-HEGYALJÁN A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

(Adatok a szlovák-magyar interetnikus kapcsolatokhoz)

A szőlőművelésre és bortermelésre specializálódott Tokaj-Hegyalján már a XVI. századtól számolni kell idénymunkásokkal. A téma interetnikus, néprajzi, nyelvi-nyelvészeti vonatkozásai azért izgalmasak, mert a viszonylag kis területű Tokaj-Hegyalja mintegy három évszázadon át valóságos kohója volt a különböző népi kultúrák és nyelvek egymásra hatásának. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű fassioi alapján az 1987 és 1988 őszén Mádon, illetve Tokajban rendezett tájkonferenciákon mutattam be, hogy a XVIII. század második felében jelentős számú zempléni és szepességi szlovák, valamint ruszin falu lakói vállaltak munkát Hegyalján.[1]

Hogy világosabban lássuk Abaúj korabeli jellemzőit, érdekes idéznünk a Lexicon locorum megyei összesítőjét.[2]

Helységek száma:	228	Tanítók száma:	122
Községek száma:	221	Magyar nyelv	
Mezővárosok száma:	7	használatos	154 helységben
Római kat. parochiák száma:	40	Német nyelv	
Gör. kat. parochiák száma:	18	használatos	2 helységben
Evang. parochiák száma:	3	Szlovák nyelv	
Református parochiák száma:	41	használatos	72 helységben

Az 1772-es adatfelvétel szerint Abaúj vármegye területébe ékelődött be Kassa szabad királyi város mint önálló törvényhatóság. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés adatai az Országos Levéltárban 209 településről őrződtek meg. A 209 település fassiói nyelvileg a következő képet mutatják: magyar nyelvű: 175, szlovák nyelvű: 32, német nyelvű: 2. Előadásomban Hegyalja és az Abaúj vármegyei jobbágynép kapcsolatait a Mária Terézia korabeli paraszti vallomások, az úrbérrendezést előkészítő ún. kilenc kérdőpontra adott feleletek alapján vázolom fel.[3] E feleletekből a hegyaljai szőlőmunkára, robot és bérmunkára vonatkozó adatokat gyűjtöttem ki. A vásározó abaúji községek Hegyaljára irányuló útjait Takács Péterrel

*E közlemény az MTA-Soros Alapítvány támogatásával készült.

dolgoztam fel. Abaúji lakosság 6 hegyaljai megnevezett vásározó helyre szekereztek rendszeresen, hetedikként pedig csak általánosságban emlegették Hegyalja sokadalmait. A hegyaljai vásározóhelyek közül Tállya volt Abaújban a legnépszerűbb, összesen 32 abaúji település úrbéresei említették mint olyat, ahol eladásra való javaikat pénzzé tehetik. Kedvelt vásározóhelye volt az abaújiaknak Hegyalján Sátoraljaújhely és Mád, az előbbi mezővárosba 19, az utóbbiba 15 abaúji helység lakói jártak el termékeik értékesítése céljából. Több abaúji község lakói fordultak meg adás-vétel okán Sárospatak, Tolcsva, Olaszliszka piacain s vásárain is.[4]

Közel 130 község úrbéresei vallották az összeírók kérdéseire, hogy Hegyalján szőlőmunkával pénzt keresnek, ill. kereshetnek. Hetven falu jobbágyai, zsellérei lokalizálják pontosan a bérért végzett szőlőmunka helyét, mely válaszokat táblázatba foglaltam, feltüntetve az adott falu nem hegyaljai szőlőmunkájának helyét, s azt is, jelezték-e bevallók, vane falujuk határában szőlő. Lássunk néhány vonatkozó választ! Apáti:[5] Szikszó, Aszaló, Szántó két mérföldnyire,* Tállya harmadfélre lévén, e városok kiterjedt szőlőhegyeiben, akik közülük menni érkeznének, s arra kedvük vagyon, mind marhával, mind kézi munkával annak idejében pénzt kereshetünk. Aspár: Szántó, Tállya és több hegyaljai városok piacai és szőlőhegyei egy-két, de legfeljebb harmadfél órányira vannak tőlünk, az hol mind eladhatjuk holminkat, mind pedig munkával pénzt kereshetünk. Baskó: A hegyaljai városok és szőlők úgymint Bénye, Mád, Szántó 2-3 órára vannak, ahol mind gyalog munkával mind szekerezéssel pénzt kereshetünk. Filkeháza: Újhely és Patak városa négy-öt órányira lévén tőlünk, oda menvén szőlőmunkára pénzt kereshetünk. Idrány: Szántó hozzánk 1 mérföldre, Tállya 2 mérföldre, Mád, Zombor is kettőre vagyon, az holott szélesen kiterjedt szőlőhegyek vannak, munkák idején, ha azokra menni érkezünk, mind marhával, mind kézi munkával pénzt kereshetünk. Rákos: Szántó és Tállya városa egy napi(!) járóföldre vagyon tőlünk, ahol szőlőmunkával pénzt kereshetünk. Szolnok: A tállyai, mádi, zombori, keresztúri és egyéb hegyaljai nagy szőlőhegyek nem messze vannak, az holott valakinek tetszik és menni érkezik, annak idején mind marhával, mind gyalog minden nap pénzt kereshetünk. Telkibánya: Mind Tolcsva, mind Tállya városa 6 órányira lévén tőlünk, oda menvén szőlőmunkára pénzt kereshetünk.

A lenti táblázatból kitűnik, hogy a pontos hegyaljai lokalizációt adó mintegy 70 község közül 48-nak úrbéres jobbágyai fordultak meg Tály-

*Egy mérföld, kb. 2 óra gyalogút

lyán, 40-nek Szántón, 34-nek Mádon szőlőmunkát végezve. Mindössze 2-2 község jelzi, hogy lakói Bényén ill. Liszkán szőlőmunkával pénzt kereshetnek.

	Hegyaljai szőlőmunka											Abaúji, borsodi szőlőmunka					
K ö z s é g	Bénye	Keresztúr	Liszka	Mád	Patak	Tállya	Tarcal	Tokaj	Tolcsva	Újhely	Zombor	Szántó	Szikszó	Aszaló	Hejce	Helyben	Avadász
Apáti				+		+					+	+	+	+			
Aspár						+						+				+	
Baskó	+			+								+					
Berencs													+	+			
Bista					+					+							
Bocsárd				+		+						+					
Kisbossa					+				+	+							
Nagybossa					+				+	+							
Csenéte				+		+					+	+	+				
Detek				+		+					+	+				+	
Devecser		+		+		+	+	+			+	+					
Fdopsza				+		+						+					
Encs				+		+						+					
Fáj				+		+	+	+				+	+	+		+	
Fancsal				+		+					+	+	+	+			
Filkeháza					+					+							
Fóny				+		+						+					
Fulókéres				+		+		+			+	+					
Füzér										+							
Agadna		+		+		+		+			+	+	+				
Fgadna				+		+					+	+	+				
Fgagy				+		+	+	+			+						
Gagybátor				+		+					+	+	+				
Garadna				+		+	+	+			+	+					
Idrány				+		+					+	+					
Ináncs						+						+					
Kaját a					+					+							
Kalsa										+							
Kiskázmér										+							
Akéked												+			+		
Fkéked						+							+		+		
Kéti				+		+	+	+			+						
Komlós									+								
Komlóska			+		+				+								
Kovácsvágás					+					+							
Kupa				+		+							+				+
Alánc						+						+					
Fközéplánc						+					+	+					
Litka				+		+						+					
Mátyásháza					+					+							
Mikóháza					+					+							

Község	Hegyaljai szőlőmunka												Abaúji, borsodi szőlőmunka					
	Bénye	Keresztúr	Liszka	Mád	Patak	Tállya	Tarcal	Tokaj	Tolcsva	Újhely	Zombor	Szántó	Szikszó	Aszaló	Hejce	Helyben	Avadász
Amislye				+		+											
Fmislye				+		+											
Nádas						+						+					
Anovaj				+		+					+	+					
Fnovaj				+		+					+	+					
Nyésta						+						+	+				
Nyiri					+					+							
Pálháza					+					+							
Pányok						+						+					
Petri	+		+			+					+	+					
Pusztafalu					+					+							
Radvány					+					+							
Rákos						+						+					
Fregmec					+					+							
Selyeb				+		+					+		+				
Szala		+		+		+	+	+			+	+	+				
Kisszalánc					+					+							
Szemere				+		+	+	+			+	+					
Aszend				+		+					+	+					
Szentandrás						+						+					
Szkáros						+						+					
Szolnok		+		+		+					+						
Szőled				+		+	+	+			+	+					
Telkibánya						+			+								
Tengerfalva				+		+					+	+					
Újvár				+		+											
Újváros					+					+							
Vécse				+		+	+	+			+	+					
Villy					+					+							
Zsadány						+						+					
Zsujta						+						+					
összesen:	2	4	2	34	17	48	9	11	5	19	25	40	13	4	3	3	1

Jelentős számú, mintegy ötvenöt abaúji település jobbágynépe nem lokalizálja pontosan, hogy Hegyalja melyik városának határában végeznek pénzes szőlőmunkát.

Idézzünk ezekből a bevallásokból is: Nagybodolló: Az Hegyaljára szőlőmunkára járunk pénzt szerezni 3-4 mérföldnyire. Buzita: Az gyalogos sőt marhás emberek is az Hegyaljára szőlőmunkára járnak, hogy valamelyest pénzt szerezhessenek. Alsócece, Felsőcece: A hegyaljai szőlőhegyek közel esnek hozzánk, az hol munkánkkal mindenkor pénzt kereshetünk. Csány: Az

hegyaljai szőlők ide 4 mérföldnyire vannak, ahova kapával pénzt keresni szoktunk járni. Csobád: Az hegyaljai szőlőhegyek közel vannak hozzánk, ahol mind marhával úgy szekerezéssel is pénzt kereshetünk. Halmaj: Hegyaljai és más szomszéd helységek határjain lévő szőlőhegyeken kézi munkával és szekerezéssel pénzt kereshetünk. Jászó: ...az kik marhákat tartanak, azok szekereznek, más egyéb gyalogemberek Hegyaljára kapálni járnak. Kóny: Miskolc tájékáról készpénzzel vett gabonaneműt szállítanak Mecenzefre nyereség okáért, - a gyalogosok pedig a 3 mf-re lévő Hegyaljára járnak kapálni. Kiskinyis: Szomszédos lévén az hegyaljai szőlők, ahol kézi és szekeres munkát egyaránt végezhetünk, s így pénzt kereshetünk. Komoróc: Pénzecskét szerezni az jó bortermő hegyaljai szőlőhegyekbe járunk 3-4-5 mérföldre. Perecse: A gyalogok 2 mérföldre a Hegyaljára járnak kapálni, a fogatosok pedig Meczenzefre vesznek életet. Szentistvánbaksa: Szőlőhegyeink vannak helységünk határán, úgy az hegyaljai szőlőkhöz igen közel lakunk, ahol szekerezéssel és pénzzel pénzt kereshetünk. Mogyoróska: A hegyaljai városok fél napi járóföldre vannak tőlünk, ahol mind kapával, mind faeladással pénzt kereshetünk. Göncruszka, Hejce, Léh, Pere, Szurdok lakói vallják, hogy határuk szép szőlőhegyeiben a földesuraknak vagy gazdáknak jeles szőlei vannak, ahol mindenkor pénzt kereshetnek, de Hegyaljára is eljárnak pénzes szőlőmunkára kapálni, szőlőt kötözni, trágyát hordani, vagy szüret alkalmával, az ott lakos marhátlan gazdák szőlőtermését pénzért a szőlőhegyekből behordani. A teljesség kedvéért felsorolom azoknak az eddig nem említett falvaknak a neveit is, melyek lakói a hegyaljai szőlőkbe jártak dolgozni, s nem nevezték meg a munka pontosabb helyét. Tehát: Bernátfalva, Bukóc, Buzinka, Enyicke, Erdőhorváti, Alsófüged, Felsőfüged, Felsőgecse, Gibert, Felsőgolop, Felsőgönyü, Hidasnémeti, Hím, Nagyida, Jánok, Alsókasmárk, Kelyhec, Kér, Nagykinyis, Lakranc, Alsómére, Migléc, Pamlény, Pereny, Pédér, Prepost, Semre, Saca, Sándorbölse, Szepsi, Szászfa, Szeszta, Szina, Tornyosnémeti, Vajda, Vizsoly.

Az abaúji magyar és szlovák úrbéresek nemcsak bér-, de robotmunkát is végeztek Hegyalján.[6] Ennek méreteiről a fassiok alapján nem rajzolható meg pontos kép, mivel azokból nem derül ki, hogy a jobbágyok és zsellérek melyik szőlősben robotoltak. A szüretelést a földesurak többsége robotosokkal végezte. A munka kivételes fontosságára való tekintettel a szedők, puttonyosok, sajtolók, törkölyszekeresek ételt, italt kaptak a földesúrtól. Petri úrbéresei, a püspöknek mondott szepesi prépost és a káptalan szüretelő emberei pénzt kaptak "kenyérre": a szedők egy-két ga-

rast, a puttonhordó, amikor dolgozott, 3 garast. Az abaúji rendek már az úrbérrendezés folyamán látták, hogy az úrbérrendezés után, mivel az csökkenti az úrbéresek robotterhét, megnehezül a szüretelés elvégeztetése. A vármegye rendjei 1772. július 2-i gyűlésükön felterjesztést fogalmaztak meg a Helytartótanács úrbéri bizottságához, melyben a közérdekre, és az urbárium amá pontjára hivatkozva, mely a robotnapok kumulációját tiltja, kérték a Helytartótanácsot és a királynőt, hogy szüret idején két hetes, folyamatosan végzendő kötelező bérmunkát végeztethessenek jobbágyaikkal. Indokaik között megfogalmazták hogy szüret idején nehezen tudnának bérmunkásokat fogadni, mivel ezek ekkor már otthon vannak. A vármegve 1-1 bérmunkára kényszerített szüretelőnek kenyér és ital biztosítása mellett napi 6 denárt javasolt fizetni, vagy étkezés biztosítása nélkül napi 12 denárt. A rendek ugyanitt követelték, hogy szüret idején négyes fogattal hosszú fuvarra kötelezhessék jobbágyaikat napi 40 denár fejében. A királynő Abaúj vármegye kérelmét elutasította.[7] Az abaúji falvak magyar és szlovák nyelvű fassioiban a következő robotmunkára vonatkozó hegyaljai direkt adatokat találtam: Aspár: Püspöki István úr emberei szüretkor egy-egy szedőt adunk Keresztúrra, mely oda és vissza menetellel úgy ottan való mulatással együtt mintegy hat napot tészen. Baskó: Trautzon herceg emberei szüretre egy-egy cselédet tartozunk adni, a gazdák cselédjei a szüret végéig, a zsellérek cselédei egy hétig maradnak. 1751-től három szántásra Tállyára lemenni tartozunk és ottan minden szántáskor három gazda egy ekében fogván hat-hat napig szántani köteles. Nem különben közönségesen 22 000(!) szőlőkarót hasítani, s aztat ugyancsak Tályára szállítani kötelesek vagyunk. Ezen felül minden gazda két napra Tályára az sajtóban megyen sorban, és ugyanoda minden gazda szüretre egy-egy szekér fát viszen az konyhára. Fóny: Trautzon herceg emberei 10 000 szőlőkarót elkészíteni és Tállyára vinni tartoznak, továbbá 9 öl fát ugyanoda szállítani, ezen kívül, minden egyes igavonó marhát tartó gazda tartozik egy szekér fát Tállyára adni, s a sajtóhoz 2 embert folyamatosan. Gönc: Mi Csáky István gróf emberei adunk 100 szedőt egy napra Hegyaljára és ugyanannyi hordót, az uraságét, magunk szekerein tartozunk levinni a Hegyaljára. Kisida: Mi a szepesi püspök jobbágyai évenként 3 szekeret tartozunk Hegyaljára adni, s azokon az lelmet 6 mérföldre elszállítani. Litka: Szőlőkarót hordunk urdolgában a Hegyaljára. Mogyoróska (földesúr: Trautzon herceg): Az egész helység urdolgán kívül 10 000 szőlőkarót tartozik hasítani, aztat Hegyaljára, Tállyára levinni tartozik, és ugyanoda 6 $^{1}/_{2}$ öl fát szállítani, szüret-

kor minden gazda urdolgán kívül egy szekér fát Tállyára vinni köteles és ugyanoda ezen helység szedőkön kívül két embert a sajtóhoz adni köteles. Regécke: ...az egész helység esztendőnként úrdolgán kívül 10 000 szőlőkarót hasít, aztán azt Hegyaljára, Tállyára elvinni tartozik: és ugyanoda 7 $^{1}/_{2}$ öl fát leszállítani. Szüretkor minden gazda úrdolgán kívül egy szekér fát Tállyára vinni köteles. Vécse: Én Ibrányi urak részére való taxásember készpénzül semmit sem fizetek, hanem esztendőnként három ezer szőlőkarót hasítok és azt magam marháján Golopra vagy Tarcalra levinni tartozom...Én Platyné asszonyom részére való jobbágy fizetek esztendőnként 10 azaz tíz Rhenes forintot, és tizenhat hordóra való abroncsot készen Tállyára magam marháján levinni tartozom és szüretre, mint a többi földesúr jobbágyai, egy embert köteles vagyok adni. Én is azon részre való zsellér, taxás ember fizetek esztendőnként három N^{O} 3 Rhenes forintot készpénzzül, és nyolc hordóra való abroncsot készítek, s Tállyára szállítom, s míg a szüret tart egy szedőt adok. Néhány abaúji településen megemlítették, hogy fuvaros munkát végezve is megfordulnak Hegyalján. Gönc: Pénzt szerezhetünk azzal is, hogy az uraság pénzért karót, hordót vitet Hegyaljára, mint pedig a hegyaljai városokban, melyek félnapi járóföldre vannak. Jászújfalu: Időnként a kamarának gabonaneműket szállítunk az alsóbb földekről vagy Tokajból vagy Keresztúrból 8 mérföldről a tőlünk 3 mérföldre fekvő Szomolnokra, visszafelé ércccel rakjuk meg szekereinket, és (Kis)Idára fuvarozzuk. Nyésta: Tokajba sóért megyünk olykor, de többnyire Szomolnokra az ott való Bányakba dolgozó emberek számára, hozzánk közel 1-2 mérföldnyire a sáfárok által megszerzett életet szoktuk fizetésért felhordani. Saca: Felséges asszonyunk számára szoktunk néha Tokajbul a kassai proviant-házhoz életet szállítani készpénzért, az mellett a hegyaljai szőlőkben is trágyát hordani szoktunk.

Torna megye Magyarország egyik legkisebb nemesi vármegyéje volt a 18. század hetvenes éveiben. Két járásra tagozódott és mindössze 42 települést foglalt magában. A Lexicon Locorum 1772-ben felvett adatai szerint a vármegyében 41 falu és 1 mezőváros volt: Torna. Ekkor 6 községben volt római katolikus parochia, 3-ban görögkatolikus, 10-ben református. Tanított az egész megyében 11 tanító. A Lexicon adatai szerint:

tisztán magyar lakosságú volt	34 község
tisztán szlovák lakosságú volt	4 község
magyar-német vegyes lakosságú volt	1 község
ruszin-szlovák vegyes lakosságú volt	2 község
szlovák-lengyel vegyes lakosságú volt	1 község

A megye úrbéres népességének egyik legfontosabb készpénzkereseti forrása a szőlőmunka volt. A Torna megyei falvak által leginkább emlegetett szőlőhegyek Szögliget, Szín, Petri, Varbóc, Görgő, Almás, Körtvélyes és Szőlősardó községek határaiban találtattak. Ebből a szempontból tipikus Komjáti lakosainak bevallása, nekik a fenti helységek szőleiben keresték meg adójuk összegének jelentősebbik hányadát. Erről így vallanak: "Vagyon ez helységnek is szőlőhegye, de nevezetesen közel esnek a szögligeti, szinyi, petri, a varbóci és több jó bort termő szőlőhegyek, az holott napi számmal is akinek tetszik és ideje vagyon keresheti segedelmét." Hegyaljára nyolc Torna megyei községből jártak rendszeresen szőlőmunkára: Barakony, Dobodély, Hidvégardó, Horváti, Udvarnok, Újfalu, Vendégi, Zsarnó.[8] (Ezekből egyben, Barakonyban dominált a szlovák nyelv.) A Torna megyei községek hegyaljai munkavállalása is mutatja, hogy a lényegesen magasabb hegyaljai bérek, s a korlátlan munkalehetőségek más szőlőhegyek körzetéből is csábították a munkaerőt. A vonatkozó szakirodalomból ismeretes, hogy Hegyalján a napszámok, szakmánybérek magyarabbak voltak, mint bárhol az országban.[9] Az elmondottak illusztrálására, előadására, előadásom befejezéseként álljon itt Vendégi úrbéres jobbágyainak, zselléreinek bevallása: "E helység lakosai az e vármegyében közel levő almási, továbbá az hegyaljai szőlőkbe szoktunk eljárni bérért kapálni."

Visszakanyarodva a címben megfogalmazott téma interetnikus vonatkozásaira, megállapítható, hogy több mint harminc alabúji szlovák falu jobbágyai, zsellérei megfordultak Hegyalja szőlőiben, vásárain, vagy éppen sót, gabonaneműt fuvarozva innen az északabbra fekvő területekre. Ismeretes, hogy a nyelvi kölcsönhatás, s ezen belül a jövevényszókutatás nemcsak nyelvészeti, hanem történeti, szociolingvisztikai probléma is. Meggyőződésem, hogy az abaúji, szepességi, zempléni szlovák és ruszin falvak jobbágyainak, zselléreinek a magyarok lakta Hegyalján végzett több évszázadokon át nyomon követhető szőlőmunkája, vásározása, fuvarozása kimutatható nyomokat hagyott a keletszlovák népnyelvben és a népi anyagi valamint szellemi kultúrában is.

JEGYZETEK

1. Vö. Udvari István: Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez. In. Bencsik János - Viga

Gyula (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, I. Miskolc, 1988. 48-60.; Udvari István: Szepességi falvak kapcsolata Tokaj-Hegyaljával a XVIII. század végén. In. Bencsik János - Viga Gyula (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, II. Miskolc, 1989.

2. Vö. Lexicon universorum regni Hungariae locorum populoscrum. Bp., 1920. 310-312.

3. E források a Magyar Országos Levéltárban találhatók, ld. OL. Filmtár Departamentum urbariale C 59. 4107-4112 sz. filmjeit.

4. Takács Péter - Udvari István: Adalékok Abaúj vármegye XVIII. század végi vásáraihoz és az Abaúj megyei lakosság vásározási szokásaihoz. Sajtó alatt. Vö. még: Takács Péter - Udvari István: Adalékok Zemplén vármegye XVIII. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. In. Szabadfalvi József - Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXVII. Miskolc, 1989.

5. Az abaúji falvak mai, hivatalos megnevezéseit ld. Seresné Szegőfi Anna (szerk.) Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek, 16-18. Miskolc, 1983.; valamint Majtán, Milan: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava, 1972.

6. Erről ld. Hőgye István: Szőlőmunkák és munkabérek Hegyalján a XVII-XVIII. században. Borsodi Levéltári Évkönyv, V. 189, 197. Miskolc, 1986.

7. Vö. Rebro, Karol: Urbárska Regulácia Márie Terézia a poddanské úpravy Jozefa II. 356-357. Bratislava, 1959.

8. A Torna vármegyei falvak mai, hivatalos elnevezéseit ld. Seresné Szegőfi A. 1983. Id. mű, valamint Majtán M. id. mű.

9. Vö. Hőgye I., 1986. id. mű.

BENCSIK JÁNOS

TISZA-TOKAJ MEZŐVÁROS TÚLNÉPESEDÉSE A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Spech Lajos Tokaj első történetírója,[1] fontosnak tartotta, hogy megjegyezze: "Kő-házak vannak többnyire a' városban, sőt kis-Tokajban is, egy részint; - vagynak számosan, két emeletűek, kivált a' városban; de minthogy minden rend nélkül, valamint az utszák is, szerte széljel vannak, kevés figyelmet érdemlenek." Nincs, nem lehetett jó véleménnyel útjairól sem: "Utjai, mellyeknek a'kereskedést, ha nem előmozditani, legalább segiteni kellene, minden lehető el képzelésnél rosszabbak, a' város uttzái, mindenütt igen gödrösek, igen sárossak; egy egy lábnyi magosságra kiálló, temérdek vastagságú kövek várják a kereket, veszedelembe ejthetni..." Úgy tűnik, hogy érdemes volt név szerint is megemlítenie Molnár Sándor uradalmi prefektust, mert hogy a néhány év múlva megjelent (Kassa, 1828)[2] német nyelvű leírásban már egy némikép módosult kép bontakozik ki: "...maga (a város), melybe most beértünk, kevés figyelemre méltó dolgot nyújt. Egy hosszú fő, s abban jobbról és balról torkolló mellékutcákból (áll), a Tokaji hegy magas, sziklás nyulványán áll, az egész "Hegyallya" jellemző építkezési módja itt nem (!) látható, s flaszterozott főutcán nagyrészt földszintes házak vannak, de van sok egyemeletes épület is, kényelmes betérő (szálló, szálloda) résszel és erősen látogatott vendéglátó résszel (kávézóval, kávéházzal). Egyébként itt a németek és a képzett görögök között már a nagyobb városok (!) hangulata (jellege) uralkodok."[3] Ekkorra az utcakép erősen módosult. Forrásaink arról is említést tesznek, hogy a város magisztrátusa többször foglalkozott Tokaj csinosításával. E törekvést tükrözi egyik határozatuk is, amikor döntöttek arról, hogy a város főterén álló római katolikus templom környékét rendezik.[4]

Spech Lajos arról is szól, hogy Tokaj népessége "nagyobb számmal, a' múlt század végétől szaporodtak leginkább (s a jelenben, 1823.), mindösszesze 4 000 lélekre mehet a' népesség..." Már is hozzáfűzhetjük, hogy az 1760-as évek elején bukkan fel az első adatunk arra nézve, hogy Tokaj (belterülete) szűknek bizonyult.[5] Ez a folyamat természetes, a földrajzi környezet által meghatározott következménye lehetett a békés, a gazdasági fejlődésnek kedvező, a szatmári békét (1711) követő évtizedeknek. Egyfelől a folyók, másfelől az eléggé meredek, szakadékos hegy-lábak által kö-

rülzárt városka (Tokaj) lakói számára elodázhatatlan kérdésként vetődhetett fel egy új városrész kijelölése, majd folyamatos megülése.[6] Merre terjeszkedhetett Tokaj? - kérdezhetjük. Az észak-déli irányú völgykatlanhoz (amely a tk-i városbelső ma) északról egy mélyfekvésű legelő, délről, miután "megállunk az erős fahídon, mely egy hydraulikus mestermű",[7] s jobbról a téglagyárat, balról a sóhivatalt és raktárait, majd "a purtus"-t elhagyjuk, széles legelő csatlakozott.[8] Itt terült el a vásártér is, ahol Tokaj híres - évente 6 - országos vásárait tartották.[9]

Eddigi ismereteink szerint az első földesúri utasítás 1775. április 30-án kelt a tarcali prefektúrán.[10] Ebben a földesuraság képviselője részletesen szabályozza az új településrész beépítését. Ahogyan Szőllősy Mihály prefektus fogalmazott: "Sok Szegény Embereknek Instantiajára (kérelem), kiknek kéréseket succuralni (orvosolni) magok is szükséghesnek javasolták, Uj-Tokajban az holot már Némelyeknek Házat le tenni és Lakoúl lenni ezelőt meg engedtetett. Több telkecskéknek kivágása meg engedtetik követendő punctumok (pont) alat." Két jelenségre érdemes figyelnünk, éspedig már ennek előtte néhányan engedélyt kaptak arra, hogy a "hidon alul" nyilvánvalóan volt földesúri területen lakóportát foglaljanak el, s azon házat építsenek. Az 1775-ös "rendtartás" már egy kialakulóban lévő folyamatot szabályozott. Ekkor az új városrészt "Uj-Tokaj"-nak nevezték.

Lássuk, milyen feltételt szabott a földesuraság Uj-Tokaj megülésére: "1-0 Az kik magokat ottan kiványák le tenni, s Telkeknek excisiojs (kivágás) iránt magokat jelentik, leg elsőben Kigyelmeteknél (Főbíró) hír adással legyenek, kiknek Statussárul (társadalmi állapot), facultassárul (Vagyoni helyzet) maga erkölcseirül, házas é, vagy nyőtelenségérül, professiojárúl (életvitel) és vallássárul K(igye)lmetek Levelet adván, azzal az Dominale Officiumnál (uraságí hivatal) magát jelencse, az honnan is scripta Comissiot (írásos engedély) super illocatione (mindenek felett) ki vévén, annak ereje mellet K(egye)lmetek menyen ki, és exscindáljon (kiméreni) ,s' azonnal az Személyt cum oppositione diei et Anni az Prothocollumban inscrálya (a nap és év ellentételével jegyzőkönyvbe beírja), melynek excisiojában (?)

2-0 Azon ductus (vezetés) és Linea (vonal), melyet decurentis Mensis (folyó hó) 29a Cameralis Geometra (kamarai mérnök) Krejninger Urnak tettünk observaltasson (vigyáztatni) az Telkeknek rendire, meg hagyván az elein az Uraság számára ki jegyzet darab földet.

3-0 Valamint penig az Udvarkáknak, Kertecskéknek kilyeb belyeb sub

amissione (elvesztés alatt) sessionis (telek) tétetni, s' terjedni szabad nem légyen, ugy az Épületek is sorjában, s' egy Lineában legyenek állitván Fronttal az Uczára, s' jólehet ugyan az épitőnek akaratyában állani fog nagyobat vagy kissebbet épiteni, mindazon által M(éltóságos) Asszonyunk (a királynő) rendeléséhez képpest az Erdők conservatiojára (őrzés) nézve az Dereka vagy is atya az Épületeknek a menyire lehet, fundamentuma ugyan kő vagy égetet Téglábul, az több része pedig Mov (?) vagy Nyers Téglábul épitessen s az menyire lehet oly épületecskét tedgyenek, hogy ad casum (azon okon), ha az szükségh magával hozná, qvartélyosnak is Lakassára vagy Tranenanak (átvonuló) bé szállására alkalmatos légyen.

4-0 Az Funduskáknak extisiója (porták kimérése), (mivel házi zselléreknek lakó Telkecskéjek latifundium (birtok) nem lehet, s Urbarialiter (urbári szabályozás) sem engedtetik (200 guad. ölnél többet ne foglalyon, azért is az telkeknek hosza szabadasson 25 öllre, s' ahoz az Szélességhe 8 öllre, apromptályák (közelitsék), mivel pedig

5-0 Az eddig ottam tett épülések és Telkek minden renden kivül vannak, onnen azoknak Gazdái is meg intessenek, hogy az Telkeknek ugyan meg határozással az mostan szabott Lineához azonnal alkalmaztassék és vegyék ugy hogy az Kik é belyebb volna, ki vigyék, az kik pedig killyebb hozták volna, huzták be az Lineáigh és ámbár már némelyek valamely csekély épületecskéket imit amot tettek is ottan, azok is mindazon által Uj s felyeb meg irtt mód szerént alkalmatos Uj épületet sorban az fundusok elein igyekeznek tenni és hogy

6-0 Jövendőben is az Telkeknek egyenetlensége miat mégh is egyiránt való adózásra nézve az Zsellérek vagy is Lakossok között az panasz el távoztasson az már ezelőtt ottan fel fogott Telkeket conscribálya (összeír) Kigyelmetek cum expossione latitudinis et longitudinis (kitett szélességgel és hosszúsággal), adnectendo (hozzáfűzés): kiki közülök melyik Dominális Tisztnek Comissioja (engedély) mellet fogta fel Telkét.

7-0 Mivel pedig ezen illocatioval (telepítés) az Dominiumnak czélya hogy az publicumnak inkább használyon és az belső Városbéliek is valamely alterament (más változás) jövendőben az által érezenek azért az ujjonnan be szállitandó személyekben az menyire lehet, hogy contribuensek (adófizető) legyenek, Mester' Embereket kivált Szállitani igyekezni kelletik, s' ugyan azért,

8-0 Világosan declaraltatik (kihirdet), hogy csupán Kerteknek usualni (művelni) nem engetetik, s' a végre senkinek ne is designaltason (mutatni), hanem hogy épületecske, melyben magát adó fizető ember meg vonhassa

tétessen rajta."

1775-ben tehát a földesuraság képviselője jogával élve, beleszólt az egyre zsúfoltabb város-belsőt lakók kirajzásába. Esetükben a kitelepülés nem számottevő távolságra, mindössze kb. kilométernyire történt. Úgy ítélhetjük meg, hogy már emiatt sem vetődött fel egy új (!) település létrejöttének, mint újabb adófizető közösség számításbavételének kérdése. A szóbahozott terület megülése feltehetően spontán módon kezdődhetett.[11] Úgy tünik, hogy tetszés szerint foglaltak telkeket, s kezdtek építkezni a mai Kistokaj árvíz által nem járt szárazulataink, a Tiszából a mai sportpálya tájékán kiszakadó Kenyeres-ér bal partján. Az előbbiekben részletesen ismertetett földesúri utasítás az alföldi kincstári telepítésű falvak rendjét is meghatározó királyi rendeletre hagyatkozott, amikor kimérte az utcát, a telket.[12] A telkek nagyságát 200 ölben maximálta. Ezzel együtt a lakóházak építőanyagát is megkövetelte, továbbá kijelölte a helyét is a telken. Újtokaj tehát mérnöki munka eredményeként született meg. Úgy tűnik, hogy az első utcák a Klapka és a Beloianisz utcák lehettek.

Érdemes figyelni arra a földesúri szándékra is, melynek célja - legalább is az idézett földesúri urasítás értelmében - a belső-város lakóinak teherviselésén könnyíteni. Ezért a telepítés, a letelpülés során szorgalmazta az adófizetők, s mindenekelőtt a mesteremberek újtokaji kiköltözését. E szándék mögött az a földesúri szemlélet is fölfedezhető, miszerint a két városrészt (Tokajt és Kistokajt) összetartozó, egységes közigazgatási alakulatként fogta fel. A település (mint akció) pillanatától Újtokajt a kiváltságokkal felruházott mezőváros, Tisza-Tokaj szerves részének tartotta.[13]

Érdemes szóba hoznunk az új település-rész elnevezésének alakulását is. Az 1775-ös földesúri utasítás "Újtokaj"-ként tesz említést róla. Ugyanakkór már 1774-ben a református egyház anyakönyvében a ma is használatos "Kistokaj" elnvezést szerepeltetik. Mellette 1778-tól a római katolikus egyházi anyakönyvekben is rendszeresen előfordulnak a "kistokaji" hívek. A különböző urbáriális összeírásban "Alsóváros"-nak is nevezik.[14] Ugyanabban a forrásban így írnak erről: "és Alsó Váross megnevezés alatt valójában Kis Tokajt kell érteni". Többször felbukkan azonban a Nagy várossal szemben a Kis város nevezet is.[15] E változatosság ellenére is, végül a Kistokaj került ki győztesen, ennek ellenére a korszerű közigazgatási szemlélet végül is meghonosította a "második kerület" hivatalos megjelölést, amely máig él. Innen ered az a vélekedés is, hogy a kistokaji óvoda dolgozói "megsértődnek", ha őket kistokajiként emlegetik.

Adottak voltak tehát az új városrész (Kistokaj) betelepedésének feltételei. Természetesen - mint láttuk - elsősorban földesúri engedéllyel juthattak építési telekhez azok, akik oda szerettek volna telepedni, vagy akiknek másutt nem volt lakóházuk. Később e szigor enyhülni látszik, mert a város magisztrátusa is foglalkozott a Kistokajba településhez kérdéskörével. Egyáltalán úgy értékelhetjük e jelenséget, hogy együtt járt a mezővárosi jogállással ez a település-szervezés. Igen gyakran a magisztrátushoz fordultak azok, akik szolgálati viszonyban (tizedes, vachter) voltak a várossal, s mintegy "hűséges szolgálatuk jutalmát" várták a magisztrátustól akkor, amikor telket kértek Kistokajban.[16] A város irattárában számos kérelem tanúskodik a magisztrátus ilyen irányú tényekedéséről.[17] Ennek során rendre részesülhetnek e lehetőségben nemcsak tokajiak, hanem idegenek is, nemegyszer letelepedni szándékozó kézművesek.[18]

Sem a földesuraság, sem a vármegye, sem a város nem mondhatott le egyetlen esztendőre sem a Kistokajba települtek teherviseléséről. Már az első esztendőben (1776) szerepeltetik őket a porciózás mértékét eldöntő összeírásokban.[19] Had jegyezzük meg, hogy a Tokajba (azon belül is Kistokajba) települt idegenek nem részesültek abban a kedvezményben, ami megillette azokat, akik a XVIII. századi nagy népmozgás során szülőfalut, szülőtájat cseréltek.[20] Különösen nem a belvárosból Kistokajba kihúzódókat, amely tény újabb bizonyítéka lehet annak, hogy ebben az esetben a hatóságok (és a földesúr) nem tekintették idegen településnek Kistokajt. Tokajról szólva, hangoztatnunk kell mezővárosi jogállását; a taxálás, porciózás, a forspontozás stb. együttes teherként nehezedett a város közösségére, a magisztrátusnak tehát elsőrendű érdeke volt az éves összeírásokban immár Kistokajt is szerepeltetni a hagyományos tizedszervezetben. A Nagyváros 3 tizede (Dancka, Középső- és Alsótized) mellett már ott találjuk Kistokaj-tizedet is. Majd a következő (XIX.) század elejétől Kistokaj már 2 tized egységgel fordul elő a város conscriptioiban (összeírás).[21] Az első biztos fogódzónk Tokaj 1777-es urbáriuma, amikor is (tudomásunk szerint először szerepeltetik fennmaradt forrásban (Alsó Város nevezet alatt összeírták Kistokaj népességét.[22] Ekkor a házas zsellérek névjegyzékében (1-től 227-ig Felső Város beliek) 228-as sorszámtól 250-ig, összesen 23 családfő (háztartásfő) szerepelt. Lássuk e jegyzék névanyagát:

Kiss István, Melegh István, Deverczi Márton, Szántai János özvegye, Kormos János, Szondi Mihály, Ujváry Ádám, Kassay Mihály özvegye, Szilágyi János, Berzey Pál, Stafner János, Szikszay György, Erdélyi Szabó Mihály,

Liptsey Mihály, Karádi András, Balla István, Borek András özvegye, Melegh István (2.), Barta János, Pap István, Simon Izrael, Gyulay Pál és Kréger Jakab.

Ugyanezen urbáriumban felsorolt 53 nemes közül kettő, név szerint Pap Mihály és Tonauer Ferdinánd lakott az Alsó Városban.

A következő évtizedben tovább folytatódott Kistokaj benépesülése, a római katolikus egyház anyakönyveiben gazdag névanyaggal találkozunk: Fogli Pál (1778), Tir György, Kunics András, Krajszli Ferenc (1780), Fekete György, Balogh József (1781), Száraz György, Török István, Szilvási Imre (1782) hidinspector, Schwarcz György, Tebold Jakab, Galamb György, Vanyay György, Dobay János, Petrovics András, Tirpák Márton (1783), Balási János (1784), László cigány, Krejczret Ferenc (1785), Mezey György, Magyar János, Erneszt Ignác (hídmester), Volyanszky Sándor, Ács Ádám, Frank Mátyás (1787). A születési anyakönyvezések mellett a házasságkötések között is szerepelnek kistokaji nevek, felsorolásuktól eltekintünk. Mindazonáltal megjegyezhetjük, hogy ezek az adatok is a népesség gyors szaporodására utalnak.[23]

Adatainkból az derülhetne ki, hogy Kistokajban elsősorban római katolikus családok telepedtek volna le, mert hogy a református anyakönyvezés a hívek ilyetén lakhelyükre nem volt tekintettel. Az első bejegyzés (1774) éppen református felekezeti, de ezt követően csak a század vége felé válik ez rendszeressé. Ennek ellenére a református egyház irattárában találtuk meg azt a feljegyzést, éspedig 1785. január 11-ei keltezéssel, miszerint: "A Kis Tokajiak conscribálta-tak, s találtattak 220 lelkek a cigányokkal edgyütt."[24] Az 1780-as évtized közepétől mind több adat bukkan fel a korabeli Kistokajról, kistokajiakról. A református egyház 1787-ben "Kis Tokajban lakó Molnár János és felesége Katona Erzésbet fiának" keresztelését jegyezte be. 1784-ben megszületett az első olyan térképünk is, amelyen a Felsőváros mellett Kistokajt is szerepeltetik a térképészek.[25] Talán az első hazai népszámláláshoz készült mellékletben, 1787-es keltezéssel egy házösszeírás található, éspedig a nemesek és nemtelenek együttesen.[26] Összesen 507 házszám (talán telek, vagy lakóház), ebből kistokaji 96 (18,93%). Egy római katolikus vizitáció alkalmával (1814) a hívek közül "Tokaj városában 1039 fő élt, Kistokajban pedig 313 fő (30,12%) számláltak össze".[27]

Ha már demográfiai adatokkal dolgoztam, essék szó itt arról, hogy a következő évszázad közepére hogyan fejlődött fel Kistokaj. Fényes Elek nélkülözhetetlen kiadványában 881 főt említ, melyből római katolikus 459

(52%), 189 görög katolikus (21,4%), 14 óhitű, 20 evangélikus, 183 református (20,7%) és 16 zsidó lakja.[28] Ehhez társíthatjuk az 1852-es telekkönyvi előmunkálat adatait: eszerint Nagytokajban 407, Kistokajban 193 (31,84%), a Várban 6 lakóház volt.[29]

TOKAJ ADÓZÓINAK TIZEDENKÉNTI MEGOSZLÁSA
(1819-20-AS ÉV)

	1	2	3	4	5	6	7
	t	i	z	e	d	e	k
személy	147	112	112	112	101	99	14
gazda	78	60	66	58	60	65	11
zsellér	69	44	35	45	24	34	3
gazda fia, zsellér	10	9	4	6	11	6	2
gazda, zsellér lánya	10	10	9	2	8	3	-
szolga	2	4	4	4	3	3	-
szolgáló	12	22	6	30	3	2	-

Megjegyzés: 1 = Danczka, 2 = Középső, 3 = Bodrog, 4 = Alsó, 5 = Kistokaj I., 6 = Kistokaj II., 7 = Várbeliek

TOKAJ ADÓZÓINAK VAGYONI ÁLLAPOTA TIZEDENKÉNTI MEGOSZTÁSBAN
(1819-20-AS ÉV)

Adóköteles tétel	1	2	3	4	5	6	összes
ökör	5	2	4	22	21	15	69
fejőstehén	31	28	16	22	31	16	144
meddő tehén	17	10	6	10	14	9	66
2-3 tinó	2	1	-	-	1	-	4
ló	4	4	2	2	4	4	20
szőlő (kapás)	131	196	152	160	147	44	
gyümölcsös	3	17	16	5	7	13	
rét (kaszás)	56,5	47	29	106,5	96	69,5	
méh (köpű)	2	9	-	2	-	-	

Megjegyzés: 1 = Alsó, 2 = Középső, 3 = Dancka, 4 = Bodrog, 5 = Kistokaj I., 6 = Kistokaj II.

Talán fölöslegesnek tűnik (mégis megteszem), hogy megjegyezzem: táblázatunk csak a nem-nemes állapotú családok személyi és vagyoni állapotát mutatja be. Ezért nem tekintendő teljesnek, különösen nem Tokajban, ahol (tudott) tekintélyes számú nemes ember élt. De nem lehet teljes azért sem, mert bizonyos körülmények következtében (pl. urasági szolga, lelki-

pásztor) több személy nem szerepel, sőt a dikális adózás szempontjai (hiányzik a növendék csikó stb.) is torzítják a tényleges valóságot.[30] Ezek ellenére is alkalmas arra, hogy összevetéseket végezzünk, adott kérdést eldöntsünk táblázatunk segítségével.

Amikor Kistokaj kialakulásának történetével foglalkozunk, önként felvetődik az a kérdés, hogy vajon mely társadalmi csoport ülte meg az új városrészt. Milyen indokok sarkallták a kitelepülőket? Milyen szerepet játszott eközben a mezőgazdasági termelés, az állattartás környezeti igénye? Ehhez egy az állattartást szemléltető, %-os megoszlást bemutató táblázatot szerkesztettem:

TOKAJ ADÓZÓINAK VAGYONI ÁLLAPOTA TIZEDENKÉNT SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSBAN (1819-20)

Adóköteles tétel	1	2	3	4	5	6	összes
ökör %-a	7,2	2,8	5,7	31,8	30,4	21,7	100
fejőstehén %-a	21,5	19,4	11,1	15,2	21,5	11,1	100
meddő tehén %-a	25,7	15,1	9,0	15,5	21,2	13,6	100
ló %-a	20,0	20,0	10,0	10,0	20,0	20,0	100
SZÁMOSÁLLAT átlagában	14,2	11,0	7,0	14,0	17,5	11,0	
SZÁMOSÁLLAT %-ban	19,0	14,7	9,3	18,7	23,4	14,7	

Bár tagadhatatlan tény, hogy Kistokajban, miután ott tágasabb gazdasági udvarokat mértek ki, továbbá a belsőváros zsúfoltsága nem akadályozta az állattartást, ennek ellenére sem olyan arányú az állattartás (a két kistokaji tizedben az összesnek 38,1%-a), mint amilyenre gondolhatnánk. A szőlőbirtok, a kaszálórétek pedig egyáltalán nem függtek össze közvetlenül a gazdasági udvarok biztosította lehetőségekkel. Ezáltal még azok az arányok sem mutatkoznak Kistokaj javára, mint amilyen az állattartás területén kézzelfogható.

Érdemes megvizsgálnunk azt a szemléletet is, amely Kistokaj kialakulását kísérte, pontosabban ahogyan a helybeliek szemlélték az új városrészt. Spech Lajos még a kényszerítő körülményre hivatkozott, amikor a' város természeti környezetéről szólott: "...éppen a' Hegy' gyökerébe, és a' két folyók partjai közzé szorítatik; azért is a' városnak nagyobb tágasságát, az ereceti helyén nem lehet reményleni; mindazonáltal Kis-Tokaj egynehány esztendők ólta a' városi lakást pótolja."[31] Néhány oldallal ar-

rébb "Kis Tokajt, csak a' Fő Királyi Só-ház' épületei, és a' Királyi kikötő hely, a' hol, az épületekhez szükséges matériálékat árulják, választja el a' várostól;" két és fél évtized múlva, Fényes Elek (pontosabban valamelyik tokaji hivatalnok, vagy tollforgató) is azt tartotta fontosnak, hogy "Kis-Tokaj magyar falu (!) Zemplén vgyében, Nagy-Tokajtól csak a sóházi épületek és kikötő által választatik el."[32] Itt azonban előfordul egy kifejezés, éspedig a "falu", amely ismét felveti az érintett település(rész) jogállását, éppen a kései feudalizmusban. Erre vonatkozóan Spech Lajos egyértelműen nyilatkozott: "...mindazonáltal, ugyan azon egy szabadságai és terhei vannak (mint Nagy-Tokajnak)". Ha már e kérdés felmerült, nézzük meg azt is, hogy tényleg miként szervezte Kis Tokajt a mezőváros magisztrátusa. Nem volt külön tanácsa, alkalmasint alig voltak tekintettel arra, hogy pl. az esküdtek mely városrészből (így Kistokajból) kerültek ki. Csupán a "tizedesek", éjjeli őrök megbízása során voltak figyelemmel e városrészre.

A XIX. század közepére kialakult Kistokaj-szemlélet árulkodik az egyik leírásból: "Az a két puszta telek, (amely) a Sóháztól kezdve egészen a Kis Tokaj innenső (északi) oldalán hasító, s Nagy és Kis Tokaj határvonalául szolgáló Kenyeres-ér árkáig terül (...) 1802 év előtt Tokaj várossa országos vásárainak vásárhelye (amely miatt), ó-vásárhely nevet visel (kimérendő)."[33] A Tisza szabályozási munkálatok során Kistokajt védőtöltéssel kellett óvni az árvizektől - írják 1850-ben.[34]

Kistokaj külsejére is utalnak forrásaink. Így már Spech Lajos megemlítette, hogy "Kő-házak vannak többnyire a' városban, sőt Kis-Tokajban is." Szerepel a már írt idegenforgalmi (!) célokat szolgáló leírásban is: "A hegy csúcsáról, ahogy már említettem, csak a távolban látunk, most, az onnan való leereszkedés közben, a délkeleti oldalon, láthatjuk a körben futó szőlőültetvényeket, s azok legközelebbi környezetét. Már meg is pillantjuk a cserjésben megbúvó Kis-Tokajt, a tokaji lakosok kellemes (szép) kertjeivel, házikóival és majorudvaraival. Jobbra van a téglagyár, balra a sóhivatal raktáraival, s a nagy fenyőfa raktárakkal a folyó mentén, ahol mindig sok ember zsindelyek készítésével foglalkozik."[35]

Az elmondottakat összefoglalva a következőket írhatjuk:

Kistokaj a Mária Terézia-féle (1774) urbárium megszerkesztését követően települt; ezáltal Tokaj településtörténetének a XVIII. század utolsó negyedétől számolhatunk vele.[36]

Egykorú forrásaink ismeretében állíthatjuk, hogy Kistokaj nem paraszti faluként, nem a mezőgazdálkodás bővülése okán jött létre, hiszen a

szántóföldi gazdálkodás Tokaj (ezért Kistokaj) későfeudális történetében nem játszott szerepet, s csak a Tisza szabályozását követően lehetett szántani-vetni a város déli határát.[37]

Nem külvárosként funkcionált, hiszen már a települést szabályozó rendeletben megfogalmazódott, hogy lakói (kik oda költöztek) a Felső-várossal egyenlő jogokkal és terhekkel rendelkeztek, annak szerves folytatása volt. Ezért aztán sem közigazgatási épülettel nem rendelkezett (az egy iskola kivételével), hanem templomai sem voltak. Máig egyetlen harangláb "szolgálatai"-val kell megelégedniük a kistokajiaknak.[38]

JEGYZETEK

1. Spech L., Tisza Tokaj Várossának rövid leírása. In. Tudományos Gyűjtemény, 1823. IV. k. 30.
2. J Mohl und A. G. Laszgallner: Das Tokayer Wingebirge, Kaschau, 1818. 70.
3. Itt is megköszönöm Makó Balázs tanár úr szíves, a szakszöveg fordításában nyújtott segítségét.
4. Zemplén megyei Levéltár, Tokaj város iratai (továbbiakban: ZmL.), tanácsülési jkv. 1821. Francz Ignác építőmester javaslata, hogy bontsák le a templom kerítését, ezzel egyidőben a hozzáragasztott árus bódékat is.
5. Uo. Iratok, 1761. "Mivel az egy uraságon kívül a Tokaji funcusokkal sine prejudició (előjog nélkül) senki sem disponálhat (rendelkezhet), annyival inkább, hogy réghi ott lakos contribuensnek (adózónak) lakó helyeik megh szükültek..."
6. Spech L., im. 23.
7. J Mohl..., im.
8. Boros L., A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. Földr. Ért., XXXI. I. füz. 1982. 47. Közölt történeti adatok.
9. Bencsik J., A tokaji városgazda szerepköre. In.
10. ZmL. Tokaj város iratai. 1775. Érdemes a földbirtokos fennhatóságról annyit írni, hogy "Már most a', Tokaji, Tarczali, és Diósgyőri Uradalom egyesült. Tokajban egy Kasznárság vagyon, a' Tisztartóság, a' többi Uradalmi hivatalokkal Tarczalon, a' Praefektusság pedig Diósgyőrben." Spech L., im. 21.
11. Reform. Egyház anyakönyvei, házasságkötés: "Kis tokaji lakos Kassai Mihály özvegyével cop. tarczali lakos Kassai András". 1774.
12. Godea, J., (Nagyváradi Múzeum Évkönyvéből) Akadályoztatás miatt hiányos

13. Spech L., im. 31.

14. ZmL. Iratok, 1806.

15. Uo. tan. jkv. 1799. No. 12.

16. 1780. számadások ZmL. Izrael Zsidó árendás a Kis Tokaji Korcsma Háznak telkéből... Tan. jkv. 1826. Sáji Raisz Zsidó Kis Tokaji házamban a szobákból... 1826. No. 134. Májrer József kéri, "mint adófizető embernek Kis tokajban egy Kis Telket ki mérni méltóztassék". Uo. 1826. No. 104. Jobbágy István adófizető kéri... "csak ugyan Kis Tokajban edj puszta telket vévén be jöttem..." Uo. 1829. No. 282.

7. ZmL. Tokaj, tanácsülési jkv. (több helyütt)

8. ZmL. uo.

19. ZmL. Iratok, 1783. Tarcal város urbáriuma. 104. Loc. No. 624.

20. Bársony I., Adalékok a Szabolcs megyéből Abaúj, Borsod és Zemplén megyékbe irányuló jobbágymigráció kérdéséhez a XVIII. század első évtizedeiből. In. Borsodi Levéltári Évkönyv, III. 19-34.

21. ZmL. Tokaj város iratai. Concripciók fond.

22. Uo. Tarcal város urbáriuma, Loc. 104. No. 624.

23. Vö. Bencsik J., Adatok a Tokajba települők származásához. In. Szülőföldünk, 12.

24. Református egyház anyakönyvei, 1785.

25. Az első katonai felmérés térképe, 1784.

26. ZmL. Tokaj város iratai, összeírások.

27. Római katolikus egyház, vizitációk, 1814.

28. Fényes E., Magyarország geographiai szótára, Pest, 1851. IV. 206.

29. ZmL. Képviselőtest. jkv. 1852/117.

30. Bencsik J., Csege, szabadmenetelű jobbágyfalu társadalomrajza a XVIII-XIX. század fordulóján. Hajdúsági Múzeum Évkönyve, III. 64.

31. Spech L., im. 23.

32. Fényes E., im. 206.

33. ZmL. Képvisl. jkv. 1851/51.

34. Uo. tanácsül. jkv. 1850/44.

35. J. Mohl..., im.

36. Vö. Boros L., Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. Acta Ac. Paed. Nyíregyháziensis Tom. 7. 57. itt közölt korszakoláshoz.

37. Urbárium szövege

38. 1945-ös anekdota, adatközlőm: Engeltaler József borbélymester, sz. 1913.

JÁNOS ISTVÁN

UTIRAJZOK A RÉGI ZEMPLÉNRŐL

Magyar ember későn fedezte föl hazáját; míg a külföldi egyetemjárás és peregrináció későközépkorban s a reneszánszban kezdődött, majd a reformáció korában általánosan elterjedt szokása és gyakorlata egyre nagyobb számban vezérelte külhonba hazai intézményeink főiskoláink öregdiákjait, prédikátorainkat, s nemességünk szellemi elitjét, addig a hazai tájak, régiók és szokások iránti érdeklődés meglehetősen későn jelentkezik irodalmunkban. A régi századok Magyarországról tudósító írásai nagyjából a felvilágosodás koráig terjedő időintervallumban szinte kizárólag külföldi szerzők művei, s úgy tűnik, hogy az útirajz, mint élményi alapú műfaj elsősorban nyugat-európai inspirációk révén bontakozik ki hazánkban, jóllehet, a külföldi peregrinációk élményeiről tudósítani, olykor-olykor azokra az életút különböző állomásain visszaemlékezni, magánlevelezésben felemlegetni régebbi korokban is szokás volt, ám ezen belül a hazai viszonyok csak kivételesen és érintőlegesen kaptak helyet, mint pl. Szepsi Csombor Márton Europica Varietas c. művében, mint összehasonlítási alap - s nem felétlenül a negatív példázat értelmében.[1]

Annál számosabbak viszont a Magyarországról tudósító külföldi források, melyek sora középkori történelmünk korai századaiban kezdődik. A teljesség igénye nélkül mindössze néhány találomra kiragadott példát legyen szabad mondanunk: 1054-ben Szent Lietbert cambriai püspök Szentföldre utaztában ment keresztül hazánkban, 1147-ben Otto freisingeni püspök II. Konrád kereszteseinek kíséretében járt Magyarországon, s mindketten írásban is rögzítették élményeiket. Őket követte 1189-ben Ansbert osztrák pap, s még sokan mások, mint pl. Schiltberger János 1389-1427, vagy Bertrandon de Brocquière, aki 1433-ban járt Magyarországon. A Zsigmond törökellenes vállalkozásai láttán Európaszerte megélénkült érdeklődés a Mátyás-kori humanizmus ideje alatt még csak fokozódik: A Mátyás iránti európai mítoszok idején különösen nagyszámú - főleg olasz - humanista áramlik az egyébként Nyugat felől még barbár földnek számító Magyarországra.[2]

A humanista utirajz (ilyen pl. Janus Pannonius közismert verse, a Búcsú Váradtól), jóllehet nem mellőzi a tájegységhez való konkrét viszonyt, mégis elsősorban a studia humanitatis egyetemes európai érték-

rendjére koncentrál: jellegét így elsősorban ez fogja meghatározni, no meg az a tény, hogy humanistáink legtöbb esetben nem tekintettek túl a nagy művelődési centrumokon (pl. Buda, Várad), s talán csak Mohács utánra - mikor is az értelmiség szétszóródott az országban - jött el az idő Hungaria értékeinek számbavételére. (gondoljunk Oláh Miklós Hungaria c. munkájára (1536), aki többek között - elsőként határozza meg Tokaj geográfiai viszonyait: "Tokaj vára a Tisza és Bodrog összefolyásánál kies helyen fekszik."[3]

Természetesen a fő figyelem Buda, a királyi székhely felé fordul, a legtöbb utazó uticélja ide irányul, s itt be is végződik (a török időkben olykor szó szerinti értelemben). Az ország más régióiba ritkán jut el idegen utazó. A XVI. század második felétől gyarapodnak a híradások az ország keleti-északkeleti régiójáról, részint azért, mivel ez a vidék fontos állomása lett az Erdélybe-Konstantinápolyba irányuló diplomáciai útvonalnak, másrészt pedig gazdasági és politikai fontossága mind az osztrák, mind pedig a magyar - sőt: európai - érdekek szempontjából privilegizált státust biztosított neki.

A diplomáciai küldetés vezérelte hazánkba Jacob Bongars-t is, aki IV. Hengrik számos fontos megbízatásban részesített. Bongars érdeklődött a magyarok iránt, s utazásának, megfigyeléseinek eredményeként 1600-ban Frankfurtban kiadta a Collectio Hungaricarum rerum scriptores c. munkáját, mely sok magyar geográfiai vonatkozású művet is tartalmaz. Bongars 1585-ben utazott Bécsből Erdélyen keresztül Konstantinápolyba, útba ejtvén Hegyalját. Így regisztrálja itteni élményeit:

"Éjjeli szállás Encsen (Eitschen), mely az egri kormányzósághoz tartozik. A kormányzó - jelenleg Ungnad Kristóf - innen húzza jövedelmét, tavaly 3 000 tallért kapott borért. Gönctől (Ginths) Tokajig gyönyörű hegyek húzódnak, melyeken felséges bor terem.

Május 2-án Encstől tokajig 5 mérföld. Ide délben érkeztünk meg, útközben Szántót is érintettük, ennek közelében néhány év előtt forrást fedeztek föl, melynek vize fölmelegítve sokféle baj, különösen szemfájás és csúz ellen igen jó sikerrel használtatik. Tokajtól (Tockai) fél mérföldnyire a Bodrog (Bottroc) folyó látható. Tokaj romladozó vár a Tisza és a Bodrog összefolyásánál. Helyőrsége 300 német és kétszáz huszár. Mindenfelé igen sok a cigány, kik mindnyájan kovácsok, kocsikon laknak."[4]

Közös jellemzője ezen utirajzoknak az a rácsodálkozás, amelyet a tájegység híre, geopolitikai fontossága és a helységek elmaradottsága közti kontraszt okoz. Szegénységre, nyomorult vendégfogadókra, tolvajokra

és útonállókra panaszkodnak, átkozzák a járhatatlan utakat, s egyáltalán: látható és leplezetlen rossz kedvvel veszik tudomásul az európaihoz hasonló civilizáció hiányát. Legfeljebb a borokat dícsérik, mint pl. Eduard Brown, aki 1669-70-ben tett utazást Magyarországon: "A borok - írja - általában kitűnők és finomak, legtöbbre becsülik azonban a tokajit." (Account of several travels in Hungaria, Servia etc. London, 1673.)[5]

A kép - immáron időben felénk közeledve - lényegesen nem módosul, csupán árnyaltabbá válik. Az útleírások a felvilágosodás korában kiegészülnek a ráció százada által diktált tudományos szempontokkal: megjelennek a közgazdaságtan, a mezőgazdaság, a történelem, a filozófia, a néprajz és más tudományágak szempontjai, elemző módszerei. A XVIII. század végi angol utazó, Robert Townson már ezeket követve szól Tokajról Travels in Hungary c. munkájában:

"Tokaj nyomorult kis mezőváros, vendégfogadója oly rossz, hogy a kir. sóraktár igazgatója saját házában szállásolt be engem. Tokajon csak csekély része terem a róla elnevezett világhírű bornak, melyet a XVI. századbeli Oláh Miklós földrajzíró liszkainak és szántóinak nevez. Tokaj a Rákóczyak uralma alatt nyerte el mai kiváló megtiszteltetését. Tokajról Mádon, Tállyán, Tolcsván, S.A. Újhelyen átutazva Kassára, Felső-Magyarország fővárosába érkeztem."[6]

Townson benyomásai nem felületes impressziók, közvetlen és alapos megfigyelések alapján vázolja a helyzetet. Leírja a tokaji bor készítésének a módját, a Troken-beers mennyiségét az Ansbruch vagy Maschlass készítésének folyamatában, s látja a tokaji bor piaci helyzetét mind belmind pedig külföldi viszonylatban. Tehette ezt annál is inkább, hiszen Townson "ugyanazokkal a hegyaljai szőlőtulajdonosokkal találkozott, ugyanazok látták vendégül, akik a fides és creditus érdekében fele részben magyar, fele részben lengyel tőkével 1775-ben alapított a szinte pillanatok alatt megbukott társaság életre hívói voltak..."[7] Townson az elsők között szól Tokaj-Hegyalja mindmáig egyik legégetőbb problémájáról, a borértékesítés lehetőségeiről, a külpiaci gondokról - a józan objektivitás hangnemében.

Különös fontos helyet kapnak hazánkról szóló útleírások történetének sorában az orosz és ukrán utazók: Szuzdali Szimeon, Turgenyev, Glinka, Keppen, Gyemidov és mások, hogy az itt működő Tokaji Orosz Borvásárló Bizottság tagjainak élménybeszámolóiról ne is beszéljünk.[8] Közülük a legkerekebb és talán a legfontosabb útleírást Vladimir Bronyevszkij orosz tengerésztiszt írta (Utazás Magyarországon) 1810-ben, mely nem csupán azért

érdekes, mert az első olyan orosz útleírás, amely szociografikus szemlélettel mutatja be Magyarországot, hanem azért is, mert megírásának körülményei is történelmi kuriozitás-számba mennek. Bronyevszkij ugyanis Szenjavin tengernagy tisztjeként tüntette ki magát a földközi-tengeri törökellenes háborúkban, s jelentős feladatot vállalt a török földközi-tengeri hegemóniájának megtörésében (pl. Tenedos, 1807). A békekötés után Liszabon és Palermo érintésével Triesztbe hajózik, s itt éri a tengernagy parancsa, hogy a lehető legrövidebb időn belül csoportosítsa át legénységét Kronstadtba, a nagy északi flottabázisra, mégpedig - a bécsi udvar előzetes engedélyével - a legrövidebb szárazföldi úton, az Ausztria-Magyarország-Lengyelország útvonalon.[9] Ez a katonai átvonulási "hadművelet" keretei tehát Bronyevszkij útleírását, melynek alaptónusa komor, mikor az ország társadalmi-gazdasági viszonyairól szól, s szociális igazságokat mond ki, de nem feledkezik meg a magyar nép potenciális értékeiről, történelmi hagyományairól, s a föld természetadta gazdagságáról sem. S talán ebben a megvilágításban a legélesebb a kontraszt: a természetadta bőség lehetősége ellenére fennálló nyomorúság - ez a legigazabb karakterisztikuma Bronyevszkij munkájának. Mert lássuk pl. Tokaj leírását:

"Azt hittem, hogy a borairól európaszerte ismert város, mely a Bodrog és Tisza találkozásánál fekszik, termékeny talajú és sűrű lakosságú, de tévedtem. Tokaj, jóllehet a város minden előfeltételével és városi címmel rendelkezik, külsőleg szegény falu benyomását kelti. A világhírnévhez való viszonyában Tokaj hasonló azokhoz a lényekhez, melyek idegen tulajdonságok alapján jutnak hírnévhez. A sötét, piszkos fogadóban a nagyszerű tokaji bor helyett valami savanyú lőrét szilgáltak fel és legnagyobb sajnálkozásomra kiderült, hogy a híres bor, melyet erről a városról neveztek el - a környező hegyekben terem, melyek mintegy 30 mérföldnyire terjednek ki; a város keleti határában, melyet Császári kertnek neveznek, nagyszerű bor terem, csakhogy igen kevés...A város környéke igen barátságos; egyik oldalon szőlőborította hegyoldal, a másikon, a völgyben erdők a kígyózó Bodrog mindkét partján. A nálunk, de különösen Lengyelországban ismert tokaji bor ezen a vidéken terem; a legjobb Abaújszántón, Liszkán, Horvátin, Zsadányban és még 16 községben, ezek közül nem egyben még az úgynevezett »Tokaji«-nál is sokkal jobb, felséges ízű bor terem. Az aszúbor teljes egészében külföldre megy és itt helyben csak igen drágán mérik."[10] Bronyevszkij további élményei a magyarországi útleírások visszatérő jelenségei: Szikszónál beragadt a mocsárba, s kocsiját ökörfogattal kellett bevontatnia a városba, egyedül Forrót dícséri, ahol - mint

írja ~ "a tiszta vendéglőben, aminőhöz foghatót eddig nem is láttunk, közös tiszti ebédet tartottunk és a kiszolgáló leány, akárcsak Angliában vagy Németországban csinosan és ügyesen szolgálta fel az étkeket és italokat."[11]

Ellentételezzük ezt a komor tónust talán a magyarországi reformnemzedékkel szimpatizáló John Paget szemléletével, akinek 1839-ben Londonban kiadott művében (Magyarország és Erdély társadalmi, politikai és gazdasági rajza) a magyar fejlődés fáziskésése a puszták és hegyvidékek romantikájává képes szelídülni: "Mindenki hallott a királyi tokajiról. Nos, mi is ott jártunk a szőlők kellős közepén, ahol a borok királya a trónját megalapozta...Sajnos túl korán érkeztünk, így a tokaji szüret ünnepségeit nem élvezhettük. Ezek az ünnepi ceremóniák és bálok általában két hétig tartanak. El sem tudom képzelni, hogyan terjedt el Angliában az a tévhit, hogy az egész tokaji szőlőhegy az uralkodó tulajdona. Ez távol áll a valóságtól, ugyanis a tokaji hegy nagyobbik fele egyéni tulajdonban van, és az uralkodó maga is másoktól kénytelen beszerezni a maga italát...A legfinomabb borokat Tokajban, Tarcalon, Zomborban, Tállyán, Mádon, Keresztúrban és még néhány faluban szüretelik, de mind közt a legfinomabb csak egy kis dombon, a Mézes-málon, Tarcal határában terem..."[12] S ha már Tokaj derűjét idéztük az angol utazó leírásából, ide kívánkozik az európaszerte nagyjából Galeotto és Pietro Ransanc óta elterjedt mítosz: az aranytermő tokaji szőlőfürtök legendája. Még a tudós Bél Mátyás is hitt benne, sőt 1723-ban Nürnbergben megjelent munkájában (Hungariae antiquae et novae prodromus) közli egy olyan arany indának a rézmetszetű képét, melyet a tokaji hegyen egy venyigéhez nőve találtak.[14] A legendákon túl azonban a tudós leírások is születtek, talán elég, ha Szirmay Antal (Notitia historica comitatus Zempléniensis, Buda, 1804) és Timon Sámuel (Tibisci Ungariae fluvii notio, Kassa, 1735) munkáira utalunk, melyek nem nélkülözik a személyes élményeket sem, s Timon könyvének külön érdekessége, hogy latin epigrammákba szedve helységenként sorra veszi a hegyaljai borok "természetrajzát" De vino Tokajano címmel, a tokajit pl. imígyen:

Tokajum suprema tenet fastigia vini.
Hinc depressa cave, pocula celsa cape.

majd magyarázatképpen hozzáfűzi: In humilibus locis, ut plerumque fit, austerum est.[14] Pedig Timon Sámuel, a derék jezsuita, mégcsak nem is volt hegyaljai szőlőbirtokos - sapienti sat.

Magyar író élményi alapú irodalmi ihletéssel - s magyar nyelven - későn nyúl a magyar vidék, így Tokaj-Hegyalja témájához. A régió egyik

legrégibb s legteljesebb verses leírása Ember Andrástól származik, kinek személye mindmáig megnyugatóan nem tisztázott, ám tagadhatatlan, hogy a vidéket kiválóan ismerő ember volt. Munkája sok lényegi információt tartalmaz ugyan, de az irodalmiság kritériumától igen távol esik: szerzője vulgáris klapanciákba verve közli Hegyalja községeinek, mezővárosainak legfontosabb tudnivalóit, népét, földjét, az emberek erkölcsét és vallását, gazdagságát avagy nyomorát, földbirtokosát - a lokálpatrióta szemléletének puritanizmusával, kritikával illetvén mindazt, ami számára idegen elvetendő módi. Tokajról pl. a következőket tartja fontosnak leírni:

Ezen Hegy aljának Tokaj a címere,
Hegy allyai bornak ugyan hoppmestere,
Minden országoknál mappán van a neve,
Mely magyar bort iszik, Tokajt említ erre.
Tokajt, ki nem látta, oly nagynak gondolja,
Nagy roppant kerített városnak fontolja,
De ki eljő nézni, semminek számolja,
Nagy hírét és nevét a feje elállja.
.....
Tiszántúlról hordja ez minden élelmét,
Onnan gazdálkodik, veszi segedelmét,
Drága pénzen szerzi az ő jövedelmét,
Egyedül pénzben veti hiedelmét.
A benne lakó nép kapás, kereskedő,
Mesterség gyakorlás, borral kupeckedő...

stb. Majd sorra veszi a legjobban termő tokaji dűlőket, hogy végezetül aztán áldást kérjen Hegyalja legfontosabb városára:

Áldd meg én Istenem e város sok jókkal
Határát igazítsd minden áldásokkal,
E gyűlevész népet egyesítsd hasznokkal.
Ők is, hogy áldjanak hálaadásokkal!
Szaporítsad népét, utcáit sűrítsed,
A sok bajok között szíveket enyhítsed,
Egymást szeretetre őket édesítsed,
Szükségek idején őket megsegítsed!

Hasonló jellegű, ám történeti vonatkozásokkal bővebben adatolt Márton János verses krónikája. Mindkét munka helytörténeti jelentősége igen fontos, kiadásuk Pap Miklós érdeme (Miskolc, 1987).

Ahhoz, hogy az emberek "a megszokottban is megérezzék az átkutatásra várót, ahhoz már fejlettebb írói érzék kellett. A tizennyolcadik század, a magyarság öneszmélésének korszaka hozta meg az új igényt, a magyar föld szellemi birtokbavételét."[16] Orczy Lőrinc még így dohog 1774 telén,

mikor is embert és pénzt sem biztosítva rásózták a Tisza-szabályozás munkálatait:

Boldog isten! minek e munkás fáradság?
Megfonnyad emiatt sokezer parasztság,
Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság,
Úgy tartom, nem abban áll igaz boldogság.

Megengedem ánglus száll Tokaj tájára,
Az édes italból felrak gályájára,
De ő majd csipkét hoz asszonyink búbjára,
Drága árt fog vetni csecsés portékára.

(Tokajban való érkezés télen)

Orczy báró még a kereskedéstől félti a "romlatlan" magyar erkölcsöt, verse sem egyéb, mint patriarchális moralizáló dohogás a "náj módi", az ánglus szokás ellen. Ám ami utána következik: Magyarország felfedezése. A tudósok vándorútra kelnek. Kitaibel Pál pl. báró Waldstein kíséretében fűvészkiránduláson járta be a felvidéket, a Balatont, Horvátországot, Bánátot, gróf Teleki Domonkos megírja az első magyarországi utikönyvet (Bécs, 1796), gróf Batthány Vince, mint az udvari kereskedelmi bizottság előadója 1805-ben kel útnak, s többek között a tokaji bortermelés problémájával is foglalkozik, mígnem Zemplén szülötte, Kazinczy Ferenc megteremti az irodalmi értékű utirajzot, hogy műfajteremtő példája nyomán a reformkori nemzedék immáron egy új világkép jegyében vegye birtokba a zempléni tájat, s egyáltalán Magyarországot. A belföldi peregrináció a nemzeti önismeret részévé válik, eszköze annak, s Európával szembesítve döbbenete a hazai nyomornak, inspirálója a jövő tervezésének. Petőfi a klasszikus példa, s Erdélyi János, ki nyugat-európai körútja után immáron a modern, az ueropéér hazafi szemével látja és félti Zemplént, s benne a bodrogparti Athént, Patakot, melynek értékét számára nem a múltja adja, hanem a benne rejlő szunnyadó lehetőségek. Az utirajz Erdélyi tollán válik a nemzeti öneszmélés műfajává, a hegeli tézis-antitézis módszerében - melynek szintézise a jövő.[17]

JEGYZETEK

1. Szepsi Csombor Márton: Europica varietas. Bp., 1979. Magyarországról szóló útleírásokat ld. A magyar történettudomány kézikönyve. Bp., 1987. 147, 149-150, 174-175. Dilichius: Kurze Beschreibung...Festungen

in Ungarn. 1609. 21-22. (Tokaj leírása)

2. Klaniczay T.: A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz. In: Hagyományok ébresztése, Bp., 1976. 166-190.
3. Oláh Miklós: Hungaria
4. Szamota I.: Régi utazások Magyarországon. Bp., 1891. 170-171.
5. I.m. 304. Haraszti - Pethő: Útikalandok a régi Magyarországon. Bp., 1963.
6. I.m. 488-89.
7. H. Balázs Éva: Porto és Tokaj. In: Mátyusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva - Fügedi Erik - Maksay Ferenc. Bp., 1984. 14.
8. Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Szerk.: Tardy Lajos. Bp., 1988. Tardy L.: A Tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története. Sárospatak, 1963.
9. Tardy Kallós Lajos: Előszó V. Bronyevszkij.Utazás Magyarországon c. művéhez. Bp., é.n. 5-18.
10. I.m. 83-84.
11. I.m. 87.
12. Idézi Pap Miklós: A tokaji. Bp., 1985. 279.
13. Tóth Béla: Magyar ritkaságok. Bp., 1899. 133.
14. Timon s.: Tibisci Ungariae notio. Kassa, 1735.
15. Kiad. Pap Miklós. Debreczeni Ember András és Márton János leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén terlepüléseiről. Miskolc, 1987. 22-23.
16. Halász Gábor: Írók az országban. H. G. vál. írásai. Bp., 1959. 721.
17. A reformkori útirajzhoz ld. Imre Lajos: Petőfi második felső-magyarországi útja. In: Petőfi és kora. Szerk.: Lukácsy S. - Varga J. Bp., 1970.

IRODALOM

A tokaji szüretről
1832. Hazai s Külföldi Tudósítások. 337.

Bada Gy.,
1935. Úti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfiig. Bp.

Bakos J.,
1957. Tokajhegyalja és bortermelése néprajzi, hely-, gazdaság-, és művelődéstörténeti irodalma. Sárospatak

Berecz K.,
1846. Úti tárca. Életképek. 312-313.

Csatáry O.,
1846. Úti emléklapok 1845-ről. Életképek, 756-760, 788-790.

Erdélyi J.,
1985. Úti levelek, naplók. Szerk.: T. Erdélyi Ilona. Bp.

Pándi P.,
1972. Kísértetjárás Magyarországon. 127-151. Bp.

Révai M.,
1789. Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. 161-165. Pozsony

Spech L.,
1823. Tisza-Tokaj városának rövid leírása. Tud. Gyűjt. IV. köt. 3-32.

Vahot I.,
1851. Utazásom leírása. Remény

Vári Szabó S.,
1836. Hegni részleges rajzolatok. Tud. Gyűjt. III. 111.

MAKOLDI SÁNDORNÉ

TOJÁSHÍMZÉS - HÍMESTOJÁSOK A ZEMPLÉNI-HEGYSÉGBEN

Kultúránkban a tavaszi ünnepkör egyik csomópontja húsvét ünnepe, mert a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtölte vasárnapjára, hétfőjére esik. Csillagászatilag meghatározott időpont, ami egybeesik a vegetációs periódus kezdetével, így az év legfontosabb ünnepévé avatódik a mezőgazdasággal foglalkozó népeknél.

A magyarságnál is nagy hiedelem és szokásvonzata van a néphagyományban,[1] amiről jelen dolgozatban csak a hímestojásokkal kapcsolatban fogok szólni. A hímestojások készítésének régi hagyománya van a Kárpát-medencében, a halott kultuszban már az avaroknál megtaláljuk.[2] Húsvétkor készítve, ajándékozva, a recens anyagban az egész magyarságnál általánosnak mondhatjuk. A tojás szimbolikája ismert: a kereszténységben Krisztust is, általában pedig a feltámadást, az élet kezdetét jelenti, a termékenység, az élet megindulásának jele.

A minta-jelanyaga is a fenti tartalomhoz kapcsolható - ahol még a festett tojást jelekkel ellátják. Nyugat-Európában ugyanis általában csak egyszínűre festik, legrégebbi hagyományaikban, a Worms melletti ásatásokban is egyszínű piros tojást találtak, Kr. u. 320-ra datálva a leletet.[3] Kelet-Európában viszont, főképp a hucul, ukrán etnikumnál olyan gazdag, zsúfolt mintakészletet találunk a recens hímestojásokon, mint amit sehol másutt a világon. Magyarország közbülső helyet foglal el, s a hímestojás festésben is egyedi arculatot mutat.

A húsvéti tojásaink általában "hímesek", mint a terminológia utal rá. De vannak olyan területeink, ahol szintén csak egyszínre festik be a tojást, jelek nélkül általában az Alföldön. Másutt megtaláljuk a többszínre batikolt, nagy felkészültséget igénylő, dús mintákat is (Sárköz, Erdély).[4] A magyarságnál azonban általánosnak és jellemzőnek az a fajta hímestojás mondható, amit viaszos technikával írt jelekhez egy színnel festenek meg és a jelek a tojáson zsúfoltság nélkül, szinte monumentális egyszerűséggel helyezkednek el, egy-egy elem töltve be a felületrészeket (Baranya, Szatmár, Gömör stb.).[5]

Zemplén nem kiemelt jelentőségű tája Magyarországnak a tojásírás szempontjából. Mégis érdemes megfigyelni, mert jellemző a tájra az a keveredés, ami témánkban is tapasztalható. És bár egészen közel fekszik

Kárpátaljához, a huculokhoz, ukránokhoz, úgy tűnik, még a kárpátaljai magyarság tojásíró szokásai is inkább Szatmárhoz kötődnek, a magyar etnikum, a magyar jellegzetességeket tartja. A betelepedések révén Zemplénben talán csak a Bodrogközben tapasztalható a keleti serkentő hatás a tojásfestésre, mert ott máig gyakoribb az elmagyarosodott ruszinok között, mint Hegyalján. A hegyaljai más etnikumok, pl. a német betelepültek pedig nem hoztak ilyen szokást magukkal, s szlovák hatás sem mutatható ki a talált minták alapján.

Zempléni-hegység két jelentős magyar tojásíró táj, Gömör és Szatmár között fekszik. A szatmári-beregi tojásírás talán ismertebb.[6] A mellett, hogy itt olyan archaikus elemek is fennmaradtak, aminek jelentősége egyedülálló (aranyozás, párban adás),[7] a jellemző az egyszerű, nagyvonalú, lendületes viaszos tojásírás. Kiterjedt területükön él még a szokás, mutatja a nagymennyiségben ma is gyűjthető anyag és a Vásárosnaményi Múzeum gazdag hímestojásgyűjteménye. A most Borsodhoz tartozó dél-gömöri területeken újabban sikerült rögzíteni igen széleskörű tojásfestést, ami hasonló ízlést, gondolkodásmódot, de kissé eltérő formavilágot tükröz.[8]

A zempléni, de az abaúji Hegyalja egyedi képét az alakítja, hogy a mezőgazdasággal, erdőléssel foglalkozó környezettel ellentétben itt a bortermelés adta a megélhetés zömét. A nagyfokú monokultúra a kereskedelmet vonzotta, és a városiasodást, a polgáriasodást szolgálta. A sűrűn fekvő mezővárosok fejlődése elvált a környezetükben húzódó kisebb településektől és a történelem során a betelepítésekkel tagolt etnikum igen sokrétűvé vált. Tojásírása általában mára már megszünt. Különbözőképpen élt viszont a századelőn, bár egyes helyeken már egyáltalán nem emlékeznek tojásfestésre, és van, hogy csak egyszínűvé festésre emlékeznek. Környezetünkben, az abaúji részeken is negatív adatokat kaptam (Alsó-, Felsőgagy, Gagyapáti), ugyanakkor az ételszentelés, így a tojásszentelés szokásának erősségét mutatja, hogy az Abaúji Múzeum gyűjteményében található egy hímzett kendő "Krisztus feltámadt" felirattal. Vele a szentelt ételt takarták le, és felirata erősíti, hogy csak ezen, az ünnepi alkalmon használták. "Pászkakendőket" a bodrogközi szőttesek között is bőven találunk.[9]

A Hegyalján Golop, Tállya környékén sem találtam emlékezőre, Megyaszón viszont az egyszínű festés mellett néha "virágokat is írtak a tojásra sonkollyal".[10]

Tokajban szintén az egyszínű sima festés dívott, amíg a tojás egyáltalán divatban volt. A század elejétől a 40-es évekig vannak rá adata-

ink.[11] A szentelmények között viszont máig szerepel a tojás is a görög katolikus pászkaszentelésen, a bor, a hús és a kalács mellett (1988-ban kb. 10 fő).[12] Ugyanígy a római katolikusoknál, ahol az 1910-es évekből is emlékszik adatközlőnk, hogy édesanyja az ételt velük, gyerekekkel küldte egy kis kosárban, csipkeszélű kendővel letakarva, amire ezen alkalomból ráhímezte a feltámadó Krisztus alakját. Íme a szokás polgári változata, ahol a változatlan tartalom mellett az ízlés alakította a megjelenítő formát.

Tokaj II. kerületében, ahol máig a földműves réteg volt a jelentősebb, sőt domináns a hagyományok is tovább éltek tiszta formában, illetve a paraszti hagyományt őrizték, és az igény is megmaradt hozzá, amit elősegített, hogy a környező falvakból is inkább idetelepedtek be, vagy idejöttek férjhez. Egy Taktaközből származó asszony[13] még 1965 körül is készített hímestojást, igaz tarka zománcfestékkel, a legutóbbi romló szokások szerint, mégis a virágon látja a gyakorlott szem az előképként ható, viasszal írt szegfű hatását még (1. ábra).

Az I. kerület polgári, hajdan erős iparos-rétegéhez tartozik az a kovácsmester, aki 1987-ben patkolt tojásokat készített a múzeumnak.[14] A kovácsok csak alkalmanként foglalatoskodtak ilyesmivel, patkolt tojásaik mindig is mesterségbeli bravúrnak számítottak inkább. Ügyességük bizonyítéka volt, ha a valóban megkovácsolt patkókat, sarkantyúkat kovácsolt pici szegek ráhajlításával erősítették a tojás törékeny héjára. A technikában nem, legfeljebb az anyagban lehetett engedmény: puhább fémből, ónból, jelen esetben rézből dolgoztak (2. ábra). A mesterség csodálatán kívül azonban néprajzi értékeket is hordoznak e tojások, mert sok esetben a szakma szerszámait, máskor a népművészet más területén is jelen lévő szimbólumokat is társítottak hozzá a nép körében élő kovácsok. Gömörben azonban gyűjtöttem olyan viasszal írt hímestojást is, amelynek "patkós" mintája volt.[15] A tojás-szimbólum és a kovácsok hajdani mítikus volta nem lehetetlen, hogy összekapcsolódott tartalmilag egy szerves kultúrában.

Meg kell említenem, hogy a városokban, az iskolázottsággal összefüggésben történtek kísérletek a hímestojásfestés felelevenítésére, több esetben, jórészt a rajztanárok részéről Tokajban is. Az elszórt kísérleteknek, ha szép tárgyi eredménye is lett, nem volt hatása a nép szokásaira. (A lét természetes körülményeinek változása ellenkező irányba hatott, így a külső ráhatásoknak nem volt táptalaja.)

Sárospatak környékén, míg a tanyákon csak egyszerű hagymahéj-festés

járta, addig a városban Tokajhoz hasonló erők munkáltak. Született azonban olyan próbálkozás is, amely Patak hagyományaihoz szorosan kapcsolódott. A híres pataki kerámia alapján, a fazekasdinasztia utolsó tagja,[16] Szkircsák Ilona hímestojásokra is írta, amit különben a cserépedényekre írókáztak. Figyeljünk a szakmai kifejezésekre: a cserepeket ecsettel, írókával díszítik, a hímestojást pedig írják, Gömörben "írozzák"! Írják mindkét esetben a jeleket, a népművészet vizuális információit, közlendőit. A szilkék, bokályok gömb-hasa nem esik olyan messze a tojás gömbölyűségétől, de tartalmilag mégsem azonosak. Talán azért sem válhatott elfogadottá Szkircsák néni közkedveltségnek örvendő próbálkozása. Ellátták vele a rokonságot, adtak a locsolkodó gyerekeknek, és a húsvét előtti vásáron is kelendő volt. A fazekasok agyagból kiégetett kis kosárkában árulták, a mellett, hogy cserép húsvéti állatkákat, bárányt, nyuszit is készítettek ez alkalomra, sőt hímestojás alakú cukortartót, amibe szétnyitva cukorka fért. Szkircsák néni lánykorától csinálja a tojásokat, filctollal a natúr alapra, vagy temperával fehér, vagy piros alapra. Cserépből nem cináltak tojást, még az édesanyja is valódi tojásra írt, de, ahogy mondja, a tojásokon is a cserép írókázását tanulta, gyakorolta. A cukortartó-tojás azonban készült barna, fekete alapszínben is. Ő nem tud róla, hogy rajtuk kívül mások is készítettek volna ilyen hímeseket, de ők viszont szinte egész Patakot ellátták tojásokkal. Még a templomba is ilyen színeseket vittek a húsvéti ételszentelésre. Bár az édesanyja egyszínű pirosakat és hagymahajba főzött sárgákat is tett a kocsárba, a gyerekeknek otthon legkapósabb a virágos hímes volt.

A fazekasoknál a generációk óta öröklődő tojásfestés is kihal Szkircsák nénivel (bár ő még ma is fest, sőt rendelnek is tőle néha). Tanítgatta a gyerekeket húsvétonként néha a Művelődés Házában, de rutinos fazekas tudása szintjén követőkre nemigen talált. A fazekas dinasztia kezdeményezése egyedi maradt, bár belülről, a népművészet tövéről táplálkozott. A temperával, színes filctollal írt minták sérülékenyek; jóval színesebbek mint a hímeseken szokás, vagy akár a kerámia is megengedte volna; a fehér alapon szűrhímzésekhez, kézimunkák hímzéséhez hasonlítanak inkább. A minták azonban a fazekas írókázását őrzik; a tojások kis felületéhez kis virágbokor mintákat választva elöl 3 virággal, hátul eggyel indázik a szár, a virágok kiegészítői, sugarak, kacsok, pontok, szármegoldások pedig jelen vannak a hagyományos kerámián is (3. ábra).

Átmenetinek mondhatjuk azokat a tojásokat, ahol a fazekas sormintá-

kat alkalmazza ugyan Szkircsák néni, de a tojásírás hagyományainak megfelelően. És míg a kerámián e körbefutó minták másodlagosak, kiegészítő szerepkörűek, a tojáson pl. az övrészen körbefuttatva főszereplőkké válnak, s a tojás jelképes tartalmaival telítődve is megnő jelentőségük. Így pl. a 3. ábra g. tojásán futó hullámvonal, felül világos, alul sötét tónusú virágaival az idő végtelen hulllámzásának sötét-világos váltakozó ritmusát, virágaival, levélkéivel mindezt az élet folyására vonatkozóan is kifejezi, talán szemléletesebben, mint a görög meander. És hozzátehetjük, hogy a domináns színhasználat, a fehér alapon piros-zöld ellentét a nemzeti színek, az életünk nemzeti hovatartozását is kifejezhetik. (Erdélyben sokszor teljes tudatossággal használták a népművészet jeleinek ilyentén adottságát, s a románok is rendelettel szorították rá a magyarokat pl. a sárga szín alkalmazására ellenkező tendenciával.

Végül kaptunk tőle olyan tojásokat is, amiken a jeleken és az elhelyezésben is átsüt a valamikori tényleges hímesminták emléke. A 3.i. tojáson a függőleges tengelyekben keresztben hullámvonalakkal négyfelé osztott, majd pontsorral övezett kör-sorokkal újra negyedelt minta akár a gömöri "vízfolyásos", "napos" is lehetne. A Nap, a víz, a tűz-víz, a világos-sötét váltakozása a pettysorok piros-kék színeinek felcserélődésében, akár a yang-yin elv megvalósulása a tér négyes keresztjében. Tipikus tojásminta is, a viaszoltak között is. A 3.h. tojás övmintája pedig a mindenütt jelenlévő "rozmaringos" tojásjelet idézi, örökzöld koszorújára a tojásírás törvényszerűségeinek megfelelően a pólusokról sugárzik egy-egy Nap-virág. Sejtjük a fazekas hagyományban tojás-előképek alapját.

A jelek tehát arra mutatnak, hogy valamikor területünkön is élt a hímestojásfestés néphagyománya. A zártabb részeken pl. Baskón emlékeznek még rá.[17] Niedermüller Péter 1975-ös gyűjtései szerint "Óhután, Mogyoróskán, Baskón még ma is készítenek". Zöld búzával, hagymahéjjal festik egyszínűre "nagy számban Abaújalpáron, Fónyban, Hejcén, Boldogkőújfaluban". Regécen égerfahéj-festést is említ, és viaszos mintájú tojásírást, de ennek helyét nem nevezi meg.[18]

Magam jelentős viaszos tojásírást a Zempléni-hegységben egyedül csak nemes Kovácsvágáson találtam (4. ábra). A történelmi múltjára büszke falu a világtól szintén eléggé elzártan sokáig őrizte hagyományait. Ma már itt sem festenek tojást, de "a háború előtt még százat is csináltak, gyufaszállal, viasszal, rozmaringost, virágost, ökörhugyost." Mások "vaska"-val (gice) írták, hagymahéjjal festették nagypénteken délután.[19]

A "szegfűs", "tulipános", "lóherés" minták egyszerűségükben nagyon rokonok a szatmári részek hímeseivel (5. ábra), s felmerül olyan adat, hogy a külön járó, a családhoz közel álló nagylegények párban kapták a tojást, amit szintén csak Szatmárban és Kárpátalján találunk meg, eddigi adataink szerint. Másutt nem látott minta a tojáson tojásba foglalt madár (4.a. ábra), mert a gömöri, szatmári részeken nem igen van figuralitás. Bár ennek a madárnak is inkább jelértéke a nagyszerű, a tojásból fakadó élet kézzelfogható jele, mint ezt a "kivirágzó" növényi elemeknél már megszoktuk a tojásokon. A madár kapcsolata a szellemivel, égivel, esetleg túlvilágival ismert a néphitben, születendő figurája mögött ilyen tartalmak is meghúzódhatnak, mint a világtojás képzetben a világ születése.

A legelterjedtebb hagyományos elemnek tarthatjuk azonban az "ökörhugyos"-nak nevezett, hullámvonalat (4.b, c.), amelyet erdélyi bokályokon stb. találunk ilyen megnevezéssel. Különben vízfolyásnak említik - a tojáson a húsvéti, tavaszi locsolkodás, locsolás, életvize jele is. Mellette a leveles ág "rozmaringos" örökzöldje: az életfa képlete (4.e.). A tavaszváró virágok tulipános, szegfűs, négylevelű formái különböző karakterükkel az azonos tartalmat differenciálják. A legyező-alakban sugárzó szegfűt (4.d.) láttuk a tokaji színes tojáson, a négylevelű "virágot" (Erdélyben "nyuszifülest"), itt lóherést (4.b, c, e.) már X. századi, ásatásból előkerült mészkőtojáson is megtalálhatjuk.[20] írják azonban a Dunántúltól a Felvidékig ma is Magyarországon (lásd Szatmárban, 5. ábra). Gömörben a tulipánosak holdsarló, hajó alakja Kánóban "gereblyéssé" válik,[21] amit azért említünk, mert több aladatközlő emlékszik Kovácsvágáson is "gereblyés" mintára (4.b.). Ez az egyik legarchaikusabb jel, ami tojásokon különböző formában fordul elő az egész magyar nyelvterületen (6. ábra). Nem a gazdasági eszközről készült ábra, mint általában értelemzik, hiszen láttuk Kánóban növényi formában, Duántúlon, Erdélyben osztóvonalakhoz kapcsolódva, de visszavezethető az őskorba a jel gyakori előfordulása mágikus tartalommal.[22] Ha vizuálisan elemezzük a mintákat, tágabb összefüggésekig eljutunk a hétköznapi jelentésnél, mint a tojás szimbolikájánál szintén.

A kovácsvágási példa bizonyítja, igazolja, hogy valaha Zemplénben és környékén is élt a nemzeti kultúránkban gyökerező népi tojásírás hagyománya. Kovácsvágás úgy látszik, különösen alkalmas volt ennek őrzésére, annál fogva, hogy régi magyar település e tájon (1427-ben már 19 kaput írtak össze benne), s lakói közül sokan a nemességet is elnyerték.

Sárospatakon csak sejtettük, Megyaszón szóban emlegették fel, Niedermüller gyűjtéseiben bizonytalan utalásként jelenik meg, amit Kovácsvágáson megtalálhatunk: a valószínűleg folyamatosan továbbélő, hagyományos, viaszos tojásfestést - a régi jelekkel.

Másutt a hagyományos tojásírás elhagyásának oka a népi ízlésváltozásra, a kultúra általános elhagyásásra vezethető vissza. A folyamatot elősegítették olyan jelenségek, hogy pl. porcelánból, a huták környékén üvegből, később csokoládéból is készítettek tojásokat. (A környező szlávoknál pedig fából.) Sajnos így Hegyalja ízlésvilágára jellemzőbbnek mondhatjuk azt a porcelán tojást, amit a Herman Ottó Múzeum különlegességként őriz (ltsz.: 86.29.1.). Ugyan hasonló hímestojást jelen pillanatban többet nem ismerünk (7. ábra), mégis jellemzőbbnek tartjuk létét, mint a népieknek. Jellemző az is, hogy vagy száz éve megőrizték - a népieknek ilyen megbecsülés nem jutott volna ki, bár maguk a tojások sokáig elállnak, mint az avar leletek bizonyítják. Darabunk fehér alapon virágos festéssel készült, mint a századforduló "rózsás" tányérai, komatálai, kulacsai. Gyűjtőtől került be, Tarcalról, de származásáról csak annyi bizonyos, hogy hegyaljai. A rózsás edények itt Telkibányán és Hollóházán is készültek hasonló stílusban - valószínűleg e tojás is itt készült, valamelyik porcelánfestő ötleteként. "Kőedénygyáraink új iránya az 1880-as évektől a magyaros stílus" - írja Katona Imre tanulmánya a "Parasztedények korszaka" címszó alatt.[23] A létesülő porcelán, ill. kőedénygyáraink kezdetben a példaadó külföldi edényeket utánozták, majd a polgári ízlésnek és a korszellemnek megfelelően "magyaros stílust" hoztak létre. De, mint ahogy a magyar fazekasok nem csináltak soha hasonló edényeket a parasztoknak, úgy ez a tojás sem hasonlít a hagyományosra. Stílusa alapján az 1880-90-es évekre datálható, a nemzetiszín keretezés az "emlék" felirat körül, a milléneumi idők hangulatára vall. De hogy sikert aratott e tojás, s a "rózsás" edények is - mutatja kultúránk bomló jegyeit. Hegyalján a jelzett okok miatt a paraszti réteg is hamarabb polgáriasult, azaz átvette a jelek helyett a naturalizált, jelentés nélküli díszeket tárgyain.

Az értékrend mai napig nem állt helyre. Hogy mit veszítettünk a fent vázolt folyamatban, értékelése, indoklása már más dolgozat keretei közé tartozhat. Itt, most csak a Zempléni-hegység, ill. a Hegyalja tojásfestésének néhány jellemző karakter-pontját akartam felvillantani, mert a szakirodalomból még hiányoztak e táj adatai.

JEGYZETEK

1. Bálint S., Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp., 1973. stb.
2. Móra F., Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leleteken. Ethnographia, 1932. 61.
3. Beluleszkó S., Magyar hímes tojások. Néprajzi Értesítő, 1905. 112-120.
4. Malonyay D., A magyar nép művészete, II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete. Bp., 1909.
5. M. Pap G., Húsvét és világkép (A hagyományos magyar húsvéti tojásírás jelentősége). Debrecen, 1988.
6. Szabó L., Húsvéti tojások a beregi Tiszaháton. Ethnographia, 1963. 525-547.
7. Makoldi S.-né, Egy hímes tojás története. Művészet, 1988/4.
8. Makoldi S.-né, Gömöri népművészet-tojásírás. Előkészületben
9. Siska J., A Bodrogköz népi textilművészete. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 26. Sárospatak, 1986.
10. Adatközlő: Csőgér Józsefné (60 éves) Megyaszó, 1987.
11. Adatközlö: Reményffy Béláné (86 éves) Tokaj, 1989; Szadai József (59 éves) Tokaj, 1989.
12. Adatközlő: Damjanovics József, lelkész, Tokaj, 1989.
13. Adatközlö: Alexa Jánosné, Kőpályer Julianna, Tokaj
14. Schuller Béla (kb. 50 éves, ltsz.: 87.7.1-2.)
15. M. Pap G., Húsvét és világkép. Debrecen, 1988. 8/e. ábra
16. Berecz J., Egy családban három népművész (A Szkircsák család Sárospatakon). Észak-Magyarország, 1974. 31. 4.
17. Adatközlő: Juhász József (47 éves), Baskó, 1987.
18. Niedermüller P., Ünnepi szokások a Zempléni-hegység középső részein. Szakdolgozat. Debrecen, 1975-76. DENIA 2205.
19. Adatközlők: Dobronoki Ernőné (54 éves), Kovácsvágás, 1987; Kállai Józsefné (61 éves), Kovácsvágás, 1987; Prudák József (64 éves), Kovácsvágás, 1987.
20. F. Györgyi E., A tojáshímzés díszítménykincse. Néprajzi Értesítő, 1974. 5-83.
21. M. Pap G., Húsvét és világkép. Debrecen, 1988. 10-15. ábrák
22. Az előbbi két mű (20, 21) részletesen taglalja jelentését
23. Katona I., Az első magyar porcelángyár (Telkibánya). Borsodi Kismonográfiák, 24. Miskolc, 1986.

KÉPALÁÍRÁSOK

1. ábra. Tokaji zománcfestékes hímestojás 1965-ből
2. ábra. Tokaji patkolt tojások. 1987-ben készítette őket Schuller Béla,

kovács

3. ábra. Sárospataki hímestojások. 1988-ban készítette Szkircsák Ilona, fazekas, népi iparművész

4. ábra. Kovácsvágási viasszal írt hímesek, 1987.

5. ábra. Szatmári hímestojások

6. ábra. A "gereblyés" motívum variációi: 1. Gámöri (Kánó), 2. Baranyai (Hidas), 3. Szabolcsi (Nyírjákó), 4. Bukovínai székely (Istensegíts)

7. ábra. Porcelán, "rózsás" mázas hímestojás (Miskolc, Herman Ottó Múzeum)

1. ábra.

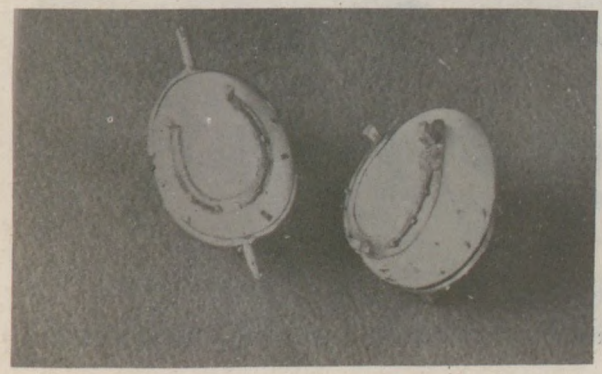

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

5. ábra.

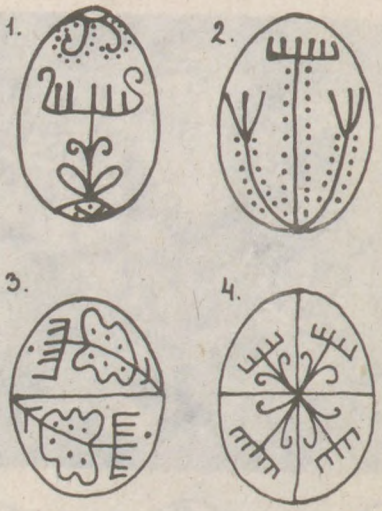

6. ábra.

7. ábra.

CSIGE KATALIN

SZÁRMAZÁSRA UTALÓ CSALÁDNEVEK TOKAJ-HEGYALJA 1772-74. ÉVI URBÁRIUMAIBAN

A névtani kutatásokat értékelő elemzések hosszabb ideje hiányolják és elvégzendő feladatként jelölik meg a történeti forrásokban rejlő névanyag névtipológiai és névszociológiai irányulású feldolgozását.[1]

Véleményem szerint ilyen forrásoknak tekinthetjük a Mária Terézia-féle úrbérrendezés Urbáriumainak Tabellátit is, amelyek nagy mennyiségben tartalmazzák egy társadalmi osztály, a jobbágyság XVIII. század végi család- és keresztnevét. Tudomásom szerint ezt a névanyagot sem dolgozták még fel, pedig értékes információkkal szolgálhat a XVIII. század végi történeti Magyarország jobbágyneveinek általános és specifikus vonásairól, nyelvföldrajzi - nyelvjárási különbségeiről.

Előadásomban e forrásanyagból Tokaj-Hegyalja 17 településének (Kistoronya, Újhely, Olaszi, Tolcsva, Zsadány Bénye, Vámosújfalu, Golop, Tálya, Liszka, Mád, Ond, Kisfalud, Keresztúr, Zombor, Tarcal, Tokaj) családneveivel foglalkozom. A felsorolt települések Tabellái összesen 2 369 kételemű jobbágynevet tartalmaznak.[2] A teljes névanyag több szempontú vizsgálatra ad lehetőséget, most viszont csak a családnevek egy csoportjának, mégpedig a származásra utaló neveknek a bemutatására térek ki. Az összes családnév 38,7%-a, azaz 918 családnév, tartozik e csoportba. Ez a mennyiség több, mint kétszerese a szakirodalomban tipikusan jobbágynévnek tartott foglalkozásnévnek, amelyekből a vizsgált településeken 416 van, ez pedig a teljes névanyag 17,4%-át teszi ki. A származásra utaló neveket két csoportba szokás sorolni: 1. népnevek, 2. helynevek.

1. Népnevek

Az ilyen nevek egyrészt arra utalnak, hogy a névviselő vagy őse ilyen vagy olyan nemzetiségű volt, másrészt azt is jelenthetik, hogy az illető közöttük vagy szomszédságukban lakott. A vizsgált névanyagból 259 tartozik ide (a teljes névanyag 10,9%-a), s 21 különböző népnév található közöttük. Az egyes népnevek gyakorisága, településenkénti előfordulása természetesen eltérő, amint ez az 1. sz. táblázatból is kiolvasható. Legnagyobb mennyiségben, összesen 106x a Tóth (Totth, Tot) név fordul elő, s Vámosújfalu kivételével mindegyik településen megvan. Lényegesen

kisebb mennyiségben szerepelnek a következő nevek: Orosz 30x, Horvát(h) 24x, Lengyel 20x, Rác(z) 15x, Oláh 12x, Török 9x, Magyar 8x, Német(h) 7x, Székely 6x fordul elő. A nevek másik felét viszont mindössze 1-4 közötti előfordulás jellemzi. Érdekességként megjegyzem, hogy két név szláv kicsinyítő képzős változatban is szerepel: Czigány 3x + Czigánycsik 2x, Ruszin 2x + Ruszinko 1x.[3]

A népnevek településenkénti megoszlását tekintve az alábbi sorrend állapítható meg:

1. Újhely: 10 név 35 előfordulással - ez a 311 név 11,2%-a
2. Bénye: 10 név 29 előfordulással - ez a 220 név 14,0%-a
3. Tállya: 8 név 26 előfordulással - ez a 291 név 8,0%-a
4. Tolcsva: 10 név 24 előfordulással - ez a 168 név 7,0%-a
5. Tarcal: 9 név 23 előfordulással - ez a 272 név 8,0%-a
6. Kisfalud: 9 név 20 előfordulással - ez a 120 név 17,0%-a
7. Tokaj: 8 név 21 előfordulással - ez a 21 név 8,0%-a

A lakosság mozgására, vándorlására is utaló népnevek ilyen arányú megléte nem véletlen. A történészek vizsgálatai szerint már a XVI. századtól számolni lehet a különböző nemzetiségűek hegyaljai jelenlétével.[4] Úgy gondolom, hogy a bemutatott népnevek is illusztrálják Tokaj-Hegyalja etnikai sokszínűségét.

2. Helynevek

Az ilyen típusú nevek általában azt jelentik, hogy a névviselő vagy őse a megnevezett területre, helységbe való, onnan jött. A kételemű névadás kifejlődésekor a jobbágyság körében zömmel a keresztnevekből és főleg köznevekből alakult megkülönböztető második elem, a nemesség pedig inkább a helynévből alakított második elemet - állapította meg Fehértói Katalin XIV. századi névanyag vizsgálata alapján.[5]

Az 1552-ből származó Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromaiban viszont a családnevek egyik nagy csoportját már a helységnevek alkotják, amelyekről Szabó István a következőket írja a bevezetésben: "az ilyen nevek bizonyos mértékben kifejezik a jobbágyság vándorló mozgalmát. A jobbágyköltözködés e nevek tanúsága szerint Bács, Bodrog és Csongrád megyékben is, szűk földrajzi térben folyt le, jóformán a megyékre és a szomszédos megyék határos területére szorítkozott, Az ilyen nevekben foglalt helységeket ugyanis csaknem teljesen meg lehet találni az említett környéken."[6]

Hasonló okokra vezethető vissza a hegyaljai családnévanyagban szereplő nagy mennyiségű helységnév is. A Tabellákban 659 helynévi eredetű

családnév fordul elő, ami a teljes névanyag 27,8%-a. Puszta helynév mindössze 42 található köztük: Becskerek, Bőszörmény, Kenéz, Milota, Munkács stb.* A nevek döntő többsége, összesen 533 név (80,8%) a magyar -i (-y, -j) képzővel alakult: Daróczi, Debreczeni, Czeglédi, Egyeki, Levay, Liszkay, Makranczy, Putnoky stb. A szabályosan képzett nevek mellett (szántai, Szendrey Tarpay, Torday stb.) néhány esetben a csonka tőhöz járult a képző: Vaji, Vaj (Vaja), Sényi (Sényő stb. A helynévi családnevek harmadik csoportját a "valahová való" jelentésű -szky, -cki, -ák szlovák-kárpátukrán képzőkkel alakult nevek alkotják:[7] Lewicze > Leviczky, Zamutó > Zamuteczky, Horány > Horánszky, Plavec > Plaveczky, Ulics > Ulicsák, Hornya > Hornyák, Spis > Spisák (Szepes megye), Liptó (megye) > Lipták stb.[8]

A névanyag tanúsága szerint a képzők egyaránt kapcsolódtak magyar, szlovák, orosz helynevekhez. Néhány névnek pedig több képzős változata van: Lévai > Leviczky, Radványi > Radvánszky. Mindez jól illusztrálja az egymás mellett élő népek nyelvi kölcsönhatását és a párhuzamos névadást.

A nagy mennyiségű családnévanyag 22 megyébe tartozó helység nevét őrzi. A több megyében is előforduló helységnevek közül a Hegyaljához közelebb esőt választva, a megyék - hozzávetőleges számokkal - ilyen sorrendben követik egymást: Zemplén - 55; Abaúj - 51; Bihar - 35; Szabolcs - 28; Szathmár, Sáros - 20; Ung - 17; Bereg, Gömör - 16; Nyitra, Nógrád - 15; Borsod - 14; Pozsony - 13; Bars, Zólyom - 12; Szepes, Heves - 10; Trencsén, Pest, Pilis - 7; Máramaros - 6; Turoc - 5; Arad, Temes - 4.

Amint a felsorolásból is kiderül a legtöbb helységnév a Hegyaljával szomszédos megyékhez tartozik.[9]

A helységnevek egy része megyenévből származik: Szepesi - 13 + Spisák - 5; Árvai, Szilágyi - 12; Szathmári - 7; Sárosi - 5; Bihari, Nyitrai, Turoci, Lipták - 4. A számok azt mutatják, hogy a Hegyaljától legtávolabbra eső megyék neve szerepel a leggyakrabban családnévi funkcióban.[10]

A nevek többsége mezővárosok, falvak, puszták nevéből alakult. Közülük 119 többször fordul elő. A leggyakoribb nevek: Kassay(i) 12x, Tokaji 10x, Czeglédi 8x, Pallagi 8x, Pataky 6x fordul elő. További 10 név 4x, 7 név 5x, 29 név 3x, 66 név pedig 2x ismétlődik (338 név), így a nevek kb. 2/3-a legalább 2x előfordul. A nevek megterheltsége kicsi.

*A családneveket betűrendbe szedve adom meg az Adattárban: zárójelben az előfordulás helye és gyakorisága szerepel.

A helynévi eredetű családnevek településenkénti megoszlását a 2. sz. táblázatban foglaltam össze. E kimutatásból is az derül ki, hogy a nagyobb településeken, a mezővárosokban leggyakoribb ez a névtípus: Tarcal - 93, Tokaj - 83, Tálya - 74, Újhely - 67, Bénye - 55, Mád - 54, Tolcsva - 50. Mindez persze szorosan összefügg a fenti települések gazdasági helyzetével. A helynévi eredetű család-nevek arányának településenkénti eltérése, az adott településekre kerülésük hogyanja, miértje további vizsgálatokat jelenthet a történészek számára. Nem lévén történész, magam erre nem vállalkozom. Összegzésként azonban annyit megállapítok, hogy a toponímiai eredetű családnevek Hegyalján tapasztalható gazdagsága is azt bizonyítja, hogy a közeli és távolabbi települések lakói nem csak idénymunka végzésére jártak a Hegyaljára, hanem idővel le is telepedtek ott.

A vizsgált névanyag jól illusztrálja a társadalmi - gazdasági tényezőknek a névadásban, ill. névváltoztatásban játszott szerepét. A helyneveknek a jobbágyok körében való gyakorisága e tájegység gazdasági viszonyaiban gyökerezik: a munkaigényes szőlőtermelés évszázadokon keresztül munkát, megélhetést biztosított emberek sokaságának, akik ezért a legkülönbözőbb településekről jöttek Hegyaljára vállalva a névváltozást is.

A származásra utaló nevek egyúttal adalékul szolgálhatnak Hegyalja interetnikus kapcsolatainak történetéhez is.

JEGYZETEK

1. Benkő Loránd megnyitója a III. Magyar Névtudományi Konferencián. MNYTK. 160. Bp., 1981. 11-12. Temesi M., A magyar nyelvtudomány. Bp., 1980. 231-245.
2. A nevek az OL Mikrofilmtár. Urbarialia. Zemplén megye anyagában találhatóak.
3. Kniezsa I., A magyar és szlovák családnevek rendszere. Bp., 1965. (Kézirat)
4. Bodó S., Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, XXII. 1988. 19. Siráczky, J. Az Északkelet-Magyarországra való szlovák települések problematikájához. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, XVI. 1985. 9-11. Paládi-Kovács A., Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, XV. 1984. 129-134.
5. Fehértói K., Társadalmi-gazdasági tényezők a XIV. századi jobbágyság kételemű neveinek kialakulásában. NytudÉrt. 70. 156.

6. MNYTK 86. Bp., 1954. 13.

7. Kniezsa I., i. m. 54. 108.

8. A helynevek lokalizálását az alábbi két munka alapján végeztem: Fényes E., Magyarország Geographiai szótára, I-II. Pest, 1851; Seresné Szegőfi A. (szerk.), Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára (1870-1983). Levéltári Füzetek, 16-18. Miskolc, 1983.

9. Vö. Varga G., Földrajzi és családnevek Tokaj város szőlőhegyének II. József-kori kataszteri felmérésében (1787). Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai, XXII. 1988. 138.

10. Vö. Kálmán B., A nevek világa. Bp., 1973. 77.

1. sz. táblázat

A népnevek település szerinti megoszlása

	Ond	Liszka	Mád	Keresztúr	Zombor	Tarcal	Tállya
Tóth	5	11	3	4	3	10	8
Orosz	3	-	3	-	1	1	4
Lengyel	-	-	2	-	-	-	4
Horváth	2	1	1	1	-	5	2
Székely	1	-	-	-	-	-	-
Oláh	-	1	1	1	-	1	1
Tirpák	-	-	1	-	-	-	-
Rácz	-	-	1	2	-	2	3
Magyar	-	-	1	-	-	1	-
Török	1	1	1	-	-	1	-
Ruszin(ko)	-	-	-	-	-	-	-
Németh	-	-	-	-	-	-	3
Sváb	-	1	-	-	-	-	-
Talián	-	-	-	-	-	1	-
Kozák	-	-	-	-	-	-	1
Tatár	-	-	-	-	-	-	-
Román	-	-	-	1	-	-	-
Kun(n)	-	-	-	1	-	-	-
Szász	-	-	-	1	-	-	-
Bosnyák	-	-	-	-	-	-	-
Czigány	-	-	-	-	-	1	-
Összesen:	12	15	14	11	4	23	26

	Újhely	Tokaj	Olaszi	Bénye	Kisfalud	Golop
Tóth	17	6	1	11	7	2
Orosz	2	3	1	–	2	2
Lengyel	2	–	–	6	2	–
Horváth	7	3	–	–	–	–
Székely	–	2	–	–	3	–
Oláh	–	3	–	1	1	1
Tirpák	–	–	–	–	–	–
Rácz	1	1	–	2	–	1
Magyar	2	–	–	2	1	–
Török	–	1	–	2	1	–
Ruszin (ko)	1	–	–	2	–	–
Németh	–	–	–	1	–	–
Sváb	–	–	–	–	–	–
Talián	–	–	–	–	–	–
Kozák	1	–	–	–	–	–
Tatár	–	–	–	–	–	–
Román	–	–	–	–	–	–
Kun (n)	–	2	–	1	–	–
Szász	–	–	–	–	1	–
Bosnyák	1	–	–	–	–	–
Cigány	1	–	–	1	1	–
Összesen:	35	21	2	29	20	6

	Vámosújfalu	Kistoronya	Zsadány	Tolcsva	Mind-összesen
Tóth	–	3	2	13	106
Orosz	1	–	5	1	30
Lengyel	1	–	1	2	20
Horváth	–	–	–	2	24
Székely	–	–	–	–	6
Oláh	–	–	–	1	12
Tirpák	–	–	–	1	2
Rácz	–	–	1	1	15
Magyar	–	–	–	1	8
Török	–	1	–	–	9
Ruszin (ko)	–	–	–	–	3
Németh	–	–	2	1	7
Sváb	–	–	–	–	1
Talián	–	–	–	–	1
Kozák	–	–	–	1	2
Tatár	–	–	–	–	1
Román	–	–	–	–	1
Kun (n)	–	–	–	–	4
Szász	–	–	–	–	2
Bosnyák	–	–	–	–	1
Cigány	–	–	–	–	4
Összesen:	2	4	11	24	259

2. sz. táblázat

A helynévi családnevek képzők és települések szerinti megoszlása

	Ø	-i képző	-cki képző -szki	-ák képző	Össz-szesen	Teljes név-anyag	%-a
Újhely	5	40	19	3	67	311	21,5
Olaszi	4	5	-	1	10	42	23,8
Tolcsva	5	37	6	2	50	168	29,8
Zsadány	-	5	-	1	6	48	12,5
Bénye	-	47	3	5	55	220	25,0
Vámosújfalu	-	7	1	4	12	23	52,1
Liszka	5	35	1	1	42	156	26,8
Tállya	4	56	8	6	74	291	25,6
Golop	-	3	-	-	3	33	9,09
Mád	5	39	4	6	54	169	31,9
Ond	-	20	-	-	20	73	27,3
Kisfalud	1	28	-	2	31	120	25,8
Keresztúr	4	40	2	1	47	133	35,3
Zombor	-	9	1	-	10	70	14,2
Tarcal	4	85	2	2	93	272	34,1
Tokaj	7	73	3	-	83	217	38,2
Kistoronya	-	2	-	-	2	23	8,4
Összesen:	42	533	50	34	659	2.369	

ADATTÁR

Alföldi (Kisfalud)
Almási (Tokaj - 2x)
Andrószky (Újhely)
Aranyossi (Tállya)
Arday (Mád)
Arvay (Tállya - 2x)
Arvai (Tarcal - 2x; Újhely, Keresztúr - 2x; Erdőbénye, Zombor, Tolcsva - 2x)
Arvaji (Keresztúr)
Azary (Mád

Bacsai (Liszka)
Baktai (Liszka, Tarcal - 2x)
Balajti (Tállya)
Balasi (Tokaj)
Balla (Tokaj, Újhely
Ballya (Újhely)
Balsay (Liszka - 2x)
Banóczi (Kisfalud)
Baranszki (Újhely - 2x)
Barkai (Tarcal - 3x)
Barko (Keresztúr)
Barkoczy (Mád)
Bartfai (Tokaj)
Bartvay (Mád - 2x, Erdőbénye)
Bata (Tarcal)
Batta (Tokaj - 2x)
Bathori (Keresztúr)
Bátori (Újhely)
Becskerek (Olaszi - 2x)
Bekényi (Kistoronya)
Békési (Tarcal - 2x)
Bélai (Tolcsva)
Belevári (Tokaj)
Benyei (Tokaj, Liszka, Tarcal)
Benyiczki (Liszka, Tolcsva)
Bereny (Tolcsva)
Bereti (Liszka)
Bereza (Mád)
Besenyei (Ond, Tarcal)
Betsi (Tállya)
Bezey (Újhely - 2x)
Bezerédi (Tarcal)
Bihary (Újhely, Keresztúr)
Biary (Mád)
Behary (Tolcsva)
Bodó (Tarcal)
Bodolay (Mád, Erdőbénye)

Boricska (Erdőbénye)
Borovszki (Keresztúr)
Borsi (Tolcsva, Újhely)
Borsy (Újhely)
Böszörményi (Zombor)
Bőzörmeny (Tokaj)
Brassay (Tállya - 2x)
Brezovszky (Tolcsva)
Buday (Erdőbénye - 2x)
Bukoczy (Tállya)
Bukoczi (Erdőbénye)
Büdi (Tarcal, Erdőbénye)

Czakó (Mád)
Czeglédi (Tarcal - 5x, Mád, Tolcsva, Tokaj)
Csabák (Vámosújfalu)
Csáj (Tarcal)
Csakanszky (Tállya)
Csányi (Tokaj)
Csáni (Tarcal)
Cseley (Tállya)
Csengeri (Tállya, Tokaj)
Cserépi (Ond - 2x)
Csicsvai (Újhely)
Csinalosi (Tokaj - 2x)
Csoma (Újhely)

Dancsi (Ond)
Danyi (Ond)
Daróczi (Kisfalud, Keresztúr)
Debreczeni (Tállya)
Dengelégi (Tállya)
Derecskei (Tokaj)
Detki (Tarcal - 2x)
Dézsi (Tokaj)
Diószegi (Keresztúr - 2x, Tarcal - 2x)
Dobray (Újhely)
Domasy (Tolcsva)
Dombrádi (Tarcal)
Dorogi~y (Tokaj, Zombor)
Doroghi~y (Keresztúr, Zombor)
Dubinszky (Tolcsva)
Duka (Újhely)

Egyeki (Tokaj)
Enyedi (Kisfalud - 3x)
Enyiczkei (Tállya - 2x)
Erdélyi (Tokaj)
Eszlári (Kisfalud)

Filkeházy (Újhely)
Fogarasi (Tokaj)
Földessi (Keresztúr, Tokaj)
Földesi (Tarcal)
Gadnay (Mád)
Gajdos (Tállya)
Garai (Liszka - 3x)
Ghillányi (Keresztúr)
Gombai (Liszka)
Géczy (Mád)
Gönczy (Mád, Tállya)
Gönczi (Tolcsva, Keresztúr - 2x)
Gyulai (Liszka - 2x)
Gyűre (Liszka)
Gyüreszki (Vámosújfalu)

Hagymási (Zsadány, Liszka)
Hangátsi (Tállya)
Hankóczy (Újhely)
Hanusovszky (Tolcsva - 2x)
Hatvani (Erdőbénye)
Hegyessi (Olaszi)
Hegymegi (Tarcal - 2x)
Horánszky (Újhely)
Horky (Vámosújfalu)
Hornyák (Liszka, Erdőbénye, Vámosújfalu, Kisfalud, Olaszi)
Hrabovszki (Tokaj)
Hradnyiczky (Újhely - 3x)
Hunyadi (Liszka)
Huszti (Liszka)

Idrányi (Tarcal)
Ilki (Tokaj)
Illyki (Kisfalud)

Jablonkai (Zsadány)
Jady (Mád)
Jarabák (Erdőbénye)
Jászai (Kisfalud, Tokaj - 2x)
Jászbéreny (Tolcsva)
Jeney (Újhely)
Jóni (Erdőbénye)

Kabai (Erdőbénye, Tarcal - 3x, Tállya)
Kaliczky (Mád)
Kamenszky (Tolcsva)
Kaposi (Tokaj, Tarcal)
Karai (Keresztúr, Újhely)

Karadi (Tokaj)
Karandi (Tolcsva - 2x)
Kassay (Mád, Liszka, Tolcsva, Kisfalud)
Kassai (Tokaj - 2x; Tolcsva, Kisfalud, Erdőbénye - 2x; Tarcal - 2x)
Kolosi (Erdőbénye)
Katai (Tarcal)
Kattánászky (Tállya)
Kecskeméti (Zsadány - 2x)
Kenez (Mád)
Kenyész (Tokaj
Kenyizi (Keresztúr)
Kenyeszleő (Liszka)
Kenyeszlei (Erdőbénye)
Kenyeczlei (Erdőbénye)
Kenyhecz (Tarcal)
Kenyheczi (Tarcal)
Keresztúri (Tokaj, Tarcal)
Kircsi (Kisfalud)
Kissary (Keresztúr)
Kisztei (Újhely)
Koczák (Tarcal)
Kohári (Tarcal - 2x)
Kollaty (Mád)
Kolosi (Tokaj)
Komaromi (Tokaj - 2x, Tállya)
Komáromy (Mád)
Komlosi (Liszka)
Kónya (Újhely, Mád, Liszka, Olaszi)
Korponay (Tállya)
Kovácsi (Tállya)
Kőrősi (Tarcal)
Kőrtvélyesi (Tarcal)
Kőrtvélesi (Mád, Keresztúr)
Kőszeghi (Mád, Tokaj)
Kőszegi (Tállya)
Kövesdi (Erdőbényei)
Krajnyák (Vámosújfalu)
Krimszki (Tarcal - 2x)
Kubánszky (Tállya)
Kutassy (Mád)
Kútasai (Újhely)

(Nagy) Ladai (Tarcal)

Ladányi (Tarcal - 2x)
Lasztóczi (Liszka)
Lendvai (Tarcal - 2x)
Lindvay (Újhely)
Lévay (Tokaj)
Leviczki (Tokaj)
Ligeti (Tállya)
Lipcsey (Keresztúr, Újhely)
Liptsei (Tarcal - 2x)
Lipták (Erdőbénye - 3x, Tarcal)
Liszkay (Tolcsva, Kisfalud)
Losonczi (Erdőbénye, Tolcsva)
Lötsei (Tokaj)
Lövey (Golop)
Luczy (Mád, Keresztúr)
Lucskai (Tokaj - 2x)
Lugasi (Tarcal)

Makláry (Tállya, Tolcsva)
Makrancz (Mád)
Makranczy (Zombor)
Margitai (Erdőbénye)
Matoczi (Liszka)
Megyesi (Erdőbénye)
Merai (Erdőbénye, Kisfalud)
Mérki (Tarcal)
Mírki (Tarcal)
Mezei (Tarcal - 2x)
Mezey (Újhely)
Mihállyiczi (Kisfalud)
Milota (Tolcsva)
Miskolczy (Tállya)
Miskolczi (Tokaj - 2x, Keresztúr)
Mislei (Kisfalud - 2x, Tolcsva, Mád)
Mocsári (Újhely)
Mohacsy (Ond)
Mokri (Liszka - 3x)
Monori (Tokaj)
Moravecz (Tállya)
Morvay (Mád, Tállya)
Morvai (Mád)
Mostyinszky (Mád)
Munkács (Kisfalud)
Munkacsi (Zsadány)
Murányi (Tarcal)

Nánási (Tarcal)
Némethy (Tokaj)
Némethi (Keresztúr)
Nagyidai (Tokaj)
Nyíregyházi (Tállya)
Nyíri (Keresztúr, Vámosújfalu, Tarcal)
Nyitray (Mád, Tokaj)
Nitray (Mád)
Nitriczky (Zombor)

Olcsvári (Keresztúr)
Ondi (Tolcsva)
Onodi (Tolcsva - 2x)
Onody (Tolcsva - 2x)
Orczi (Tolcsva)
Orsoczky (Tállya - 2x)
Őrősi (Tolcsva)
Örvendi (Újhely)

Paksi (Tokaj
Pallagi (Tolcsva, Vámosújfalu - 3x, Liszka)
Pallaghi (Erdőbénye, Vámosújfalu)
Pallagyi (Tolcsva)
Pallay (Tolcsva)
Pamlényi (Tállya - 2x)
Pandi (Mád)
Papai (Tokaj)
Patai (Tokaj, Tarcal)
Pataki (Tokaj - 2x, Liszka - 2x)
Pataky (Mád, Tállya)
Péresi (Újhely)
Petroczi (Tarcal)
Petroszky (Újhely)
Paczíni (Kisfalud)
Plaveczky (Mád - 2x)
Polgári (Tarcal)
Poroszlai (Tokaj)
Pusztay (Keresztúr)
Putnoky (Tállya)
Püspöki (Tokaj)

Radványi (Ond)
Radvanszky Újhely - 2x)
Ratkai (Erdőbénye - 2x)
Regmeczky (Újhely)
Rejo (Tolcsva)
Réthi (Mád)
Réti (Erdőbénye)
Révay (Újhely)
Rimanószky (Újhely)
Romai (Kisfalud)
Rosnai (Erdőbénye - 3x)
Rozgonyi (Újhely)
Roszgonyi (Tarcal)
Rudnák (Újhely)
Ruszkávszky (Újhely)
Rutkay (Tállya)

Sági (Kisfalud)
Salánki (Keresztúr)
Sári (Tarcal)
Sarkadi (Mád)
Sárközi (Tarcal)
Sárosi (Tarcal - 2x)
Saárossi (Tállya - 2x)
Sárosy (Erdőbénye)
Selei (Ond)
Semsei (Erdőbénye)
Sényi (Tokaj)
Sipeki (Liszka)
Slezak (Tállya)
Slesák (Tállya)
Lezsák (Újhely)
Solymossi (Tállya)
Solmosi (Erdőbénye)
Somlay (Mád)
Somodi (Keresztúr)
Somogi (Erdőbénye, Tolcsva)
Somoghi (Tolcsva)
Sóskúti (Tolcsva)
Spisák (Kisfalud, Tolcsva, Újhely, Tállya - 2x)

Szadai (Mád)
Szalai (Tolcsva, Tokaj - 2x)
Szalóki (Keresztúr)
Szalánczy (Tolcsva - 2x)
Szani (Tolcsva)
Szántai (Tokaj)
Szaszák (Mád - 2x)
Szakmári (Kisfalud, Tokaj)
Szakmáry (Újhely)
Szatmári~y (Liszka - 2x)
Szatthmáry (Tállya - 2x)
Szebenyi (Tarcal)
Szécsi (Kisfalud)
Szedikátszky (Újhely)
Szegedi (Kisfalud, Újhely, Tállya - 2x)
Szendi~y (Tarcal, Golop)

Szendrey~i (Mád, Újhely, Tállya - 2x, Tolcsva)
Szenczy (Újhely - 2x)
Sensci(?) (Erdőbénye)
Szentimrei (Tarcal)
Szerencsi (Tokaj)
Szepessy (Ond, Mád)
Sepessy (Erdőbénye)
Szepessi (Keresztúr - 2x)
Szepesy (Újhely - 2x)
Szepesi (Ond, Olaszi)
Sepesi (Tolcsva, Erdőbénye, Liszka - 2x)
Szepsy (Keresztúr)
Szikszai (Tokaj, Erdőbénye, Tolcsva, Olaszi)
Szilágyi (Liszka, Mád, Tokaj - 2x, Erdőbénye - 2x, Golop, Újhely, Tarcal - 3x)
Szilágyi (Liszka)
Szilvási (Mád)
Szilvássy (Újhely)
Szinnyei (Liszka)
Szirmay (Keresztúr, Újhely)
Szoboszlay (Keresztúr)
Szoják (Tállya)
Szolyár (Tolcsva)
Szombati (Tokaj)
Szondi (Tokaj)
Szopko (Újhely)
Szoledy (Zombor)
Szőllősy~i (Tállya, Tokaj)
Szőrnyegi (Kisfalud)
Szűrnegi (Kisfalud)

Tarczay (Tállya)
Tarczali (Tarcal - 2x)
Tardos (Olaszi)
Tarnovszky (Tállya)
Tarpai (Erdőbénye)
Tasnadi (Tokaj)
Tvardovszky (Tállya)
Técsy (Mád)
Teleki (Tokaj)
Terebesy (Ond - 2x)
Teremy (Keresztúr)
Ternyei (Tokaj - 2x)
Ternei (Keresztúr)
Tinódy (Tállya)
Tokaji (Ond)
Tokay (Zombor - 2x, Keresztúr)
Tokai (j) (Liszka, Tokaj - 2x, Tarcal - 2x, Zombor)
Toldy (Tállya)
Toldi (Tarcal)
Todi (Tarcal)
Tomori (Olaszi)
Torday (Tállya, Ond - 3x)
Tordai (Tállya)
Toronyi (Újhely)
Tökölyi (Tállya - 3x)
Trencséni (Tokaj)
Turanszki (Erdőbénye - 2x)
Turcsán (Tállya - 2x)
Turcsanyi (Mád)
Tury (Mád)
Turoczy (Tarcal, Tállya - 2x)
Turoczi (Tállya)

Udvari (Tarcal)
Udvarnoki (Erdőbénye)
Ujfalusy (Erdőbénye)
Ujfalusi (Keresztúr, Tokaj - 3x)
Ujheli (Tokaj)
Ujlaky (Kistoronya, Újhely)
Ujlaki (Keresztúr)
Ujvári (Tarcal)
Ulicsák (Zsadány)
Unghváry (Ond)
Unghvári (Olaszi, Tolcsva)
Ungvary (Újhely)

Vadászi (Tokaj, Tállya)
Vaji (Keresztúr - 2x)
Vai (j) (Tarcal)
Valki (Erdőbénye)
Vámosi (Tokaj)
Varadi (Tokaj, Újhely, Tarcal - 2x)
Varannai (Újhely)
Varányai (Mád)
Varjasi (Keresztúr)
Vasarheli (Tokaj)
Vecsei (Liszka, Tarcal)
Vetessy (Tálla)
Vetessi (Tállya - 2x)
Vezendi (Tarcal)
Világhi (Tolcsva)
Világ (Liszka)
Vidermiczky (Tállya)
Vinnai (Vámosújfalu)
Vinai (Erdőbénye)
Vitánszky (Újhely - 2x)
Vitalszky (Újhely)
Vitkóczy (Mád)
Visoly (Erdőbénye)
Vojniczky (Újhely)
Voznyíczki (Keresztúr)

Zalkodi (Kisfalud)
Zámbori (Kisfalud)
Zamuteczky (Erdőbénye)
Zahorák (Tokaj)
Zaveczky (Újhely)
Zboray (Keresztúr, Kisfalud)
Zborai (Erdőbénye)
Zelenák (Keresztúr)
Zemlény (Ond - 3x)
Zemlényi (Keresztúr - 2x)
Zilay (Keresztúr)
Zólyomi (Újhely)

Zsadány (Liszka)
Szadany (Erdőbénye)

ZELENÁK ISTVÁN

ADATOK A TOKAJI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ

1983 óta gyűjtöm a kihalóban lévő tokaji zsidó népességre vonatkozó adatokat. Kezdetben csak történelmük érdekelt. Rá kellett azonban döbbennem, a zsidó vallás átszövi a hívek egyéni életén túl egész tevékenységüket. Megszabja egyén és közösség viszonyát, befolyásolja az életmódot és a gazdasági kapcsolatokat. A történeti és vallási vonatkozású ismeretanyag nem különíthető el a zsidó múlt kutatásakor, mert az életben is szerves egységet képez.

Tokajban megvan a régi imaház, de már nem működik a hitközség. A még itt élő néhány zsidó származású családban inkább a hitélet családi-egyéni mozzanatai élnek, mint a közösségiek. Még élnek néhányan a felekezeti iskolában tanult, vallásos családban felnőtt idős generáció tagjai közül. Elsősorban ők nyújtottak segítséget a régi hitélet megismeréséhez. Amit közreadok, mindössze a kivülálló felszínes rácsodálkozása e témára.[1]

A zsidók megjelenésére Dél-Zemplénben a XVII. század elejétől vannak adatok. Nagyobb számban a Rákóczi-szabadságharc után költöztek a táj mezővárosaiba, falvaiba a túlnépesedett lengyelországi, galíciai és volhiniai közösségekből. 1720 táján már több család élt Tokajban. A század közepén - a népességnövekedés folytán - valószínűleg itt is megalakult a hitközség. A temetkezési szenegylet (Chevra Kadisa) 1750-ben már bizonyítottan működött.[2]

A XVIII. század végén induló, több évtizeden át tartó újabb bevándorlási periódusban többszázra nött Tokaj zsidó népessége.[3] A régebbi bevándorlók integrálódtak a kisváros társadalmába. E folyamat eredményeként került sor - Smoll Dávid módos kereskedő kezdeményezése és felajánlása révén - az első, fából épült zsinagóga felépítésére 1816 és 1820 között. Hagyomány szerint a mai imaház helyen, az uradalmi serház lebontott romjai helyén állt.

Az itteni zsidóság vallásos életéről az első másfél évszázad időszakából nincsenek pontos adataink. A különböző zsidó összeírások igazolják a szájhagyományban élő feltételezést: nem szakadt meg a kapcsolat a kibocsátó terület és az ideérkezők között. Lublin környékéről a Duklai hágón át vezető utat a kereskedőkön kívül rabbik is gyakorta bejárták,

mindkét irányban.

A folyamatos és élénk kapcsolatból arra is következtethetünk, hogy a vallási előírásokat mereven betartó híveken kívül a Baál Sém Tov irányzatához tartozó chassidok, kabbalisztikus nézeteket vallók és közösségtől elszakadt, hitelveket feladó egyének is érkezhettek. Pénzgyűjtő körútján maga a Baál Sém is járt a Hegyalján.[4] Az új bevándorlók éppen a hitelvek alapján számíthattak a már megtelepültek segítségére.

A XIX. századi összeírások (1835, 1841) alapján megállapítható, hogy a hitélet kiteljesedett, szervezeti keretei létrejöttek. A zsinagóga felépítése után huzamos ideig működött Tokaj első rabbija, a híres családból származó Nathan Spiro. Létezett a zsidó iskola két tanítóval (David Haász, Abraham Morgenstern). A felsorolásban a metszőt és a kántort is említik. Az erős és igényes hitközség létezését támasztja alá a régi zsidó temető létezése is, ahol a ma leolvasható legrégebbi sírköveken az 1819 és 1839-es évszámok olvashatók. A sírkövek kimunkálása gazdag és vallásos megrendelőkről árulkodik.[5] A keresztény temetőkben uralkodó sírkökészítési stílusokat és az ornamentika motívumait a zsidók is átvették. Más vonatkozásvan is hatottak a polgárosodás folyamatai. Pl. feljegyezték, hogy Klapka itteni csatája idején (1849. jan. 31.) tokaji zsidók szombati napon bontották el a fahidat, amihez nemcsak hazafias buzgalom, de a vallási előírások feladása is kellett.[6]

A szabadságharc utáni időszakról keveset tudunk. A rabbi, Gabriel Jakob Szenditz nevéből és életútjából ismét ezt a következtetést vonhatjuk le, hogy még megvolt a kibocsátó terület és a zempléni zsidók közötti kapcsolat. A Hegyalja a chassidizmus magyarországi gócai között szerepel. Az irányzat folyamatos térnyerését híres csodarabbik működése alapozta meg. Az újhelyi Mose Teitelbaum tanítványa volt a liszkai Friedmann Cvi Hersele, s ő mellette szerezte tudását a századunk első negyedében Bodrogkeresztúrban tevékenykedő Steiner Saje (Ereb Sajele). Tevékenységük nemcsak az országban, de a Kárpátokon túl is sok hívet szerzett ennek az irányzatnak.[7]

A kiegyezés után felerősödő emancipációs folyamatban rendeződött a hitközségek sorsa. Tokajban orthodox hitközség alakult (újjá). Ez természetes volt, mert a betelepülők tisztán askenázi származásúak voltak, s a nagyszámú új bevándorló itt megtelepedve ezt az irányzatot erősítette. Nagyhírű rabbik működtek itt. Egyéniségükkel, nézeteikkel erősen hatottak környezetükre. Országos hírű volt Dávid Schück, a halachisztikus irodalom művelője. Őt Simon Jehuda Feinféder követte.[8] Szájhagyomány sze-

rint egy Katz nevű, felvidéki német rabbi is működött Tokajban, aki hívei kérésére megtanulta a jiddis nyelvet, hogy számukra érthetően idézze fel a szentírást.

Kívülálló számára érthetetlennek tűnik, miért terjedt el Tokajban a szfárdis (szefárd) stílusú istentisztelet. A legutolsó, Auswitzban mártírhalált halt rabbi egyetlen életben maradt gyermeke visszaemlékezése világítja meg a helyzetet. Chava Jungreis, aki ma is él, apjától, Jungreis Nándor rabbitól hallotta a családban élő hagyományt. Ő elődétől (és egyben apósától) Akiba Strasszertől tudhatta a történetet. Eszerint Rabbi Lévi Jichak caddik (vándor csodarabbi) Berdinerből való száműzetése idején Tokajban járt, s mint mindenütt, ahol a szombatot töltötte, itt is rávette a templomi tisztviselőket (gabe-kat) és a híveket (bálehoszokat), hogy a szent Cvi (valószínűleg Friedmann Cvi Hersele) szüszedje (tóramagyarázatai), azaz a Cvi Háhádos szerint imádkozzanak.[9]

A századforduló tájától a szombatokon szefárd imakönyvet, máskor az askenázit használták. Annak a kapcsolatrendszernek a magyarázatára, mely a szefárd irányzat és a chassidisták között mutatkozik, nem vállalkozhatom.[10]

A liszkai rabbi működésének nagy hatásáról árulkodik az a lista is, mely egy miskolci kereskedő noteszában maradt feljegyezve. A rabbi álmából felriadva lejegyeztette a szerencsétlen napokat, melyeken nem szabad sorsunkról dönteni, nem szabad például üzletet kötni. Ilyen rossz nap a templom pusztulása, vagy Izsák feláldozásának napja. A keresztény kereskedő is hittel használta.[11]

Közvetlen hatást gyakorolt Tokaj zsidó lakóira Ereb Sájele, akire még több idős ember emlékszik. Számos híve ott töltötte a szombatot, vagy más nevezetes ünnepet. Halála után (1925. ijár hó 3.) helyben építettek a hívei (itteni ejtés szerint a húszedok) új imaházat. Az építést Seiler Mór gazdag vaskereskedő kezdeményezte. A turisták értetlenül nézik, miért van a zsinagóga mellett imaház, s a helybeliek sem tudják rá a magyarázatot. A "húszedok" legtöbbször a zsinagógában, együtt imádkoztak a többi orthodoxszal. Egyes ünnepeket, szertartásokat külön végeztek. A keresztények is emlékeznek még az újholdkor, szabad ég alatt a zsinagóga körül tartott szertartásaikra. Ma is megragadja képzeletüket a szabadban lejtett, szöveg nélküli énekkel kísért tánc, melyet a résztvevők a maguk külön stílusában adtak elő.[12] Sajátos öltözetükről is felismerték őket. Fekete öltöny, kaftán és kalap, fehér ing, s ezek mellett rendkívül hosszú pájesz volt az előírás.

A keresztúri rabbihoz nemcsak zsidók, keresztények is jártak különböző kéréseikkel. Ma is úgy ítélik meg: mindenkin segített. Sírjánál solc híve (Jáhrzeitkor) megjelenik. Kéréseiket, s a sír ápolására szánt filléreiket imáik végeztével hátrahagyják.

A két világháború közötti időszakban - a visszaemlékezők szerint - a tokaji zsidóság háromnegyede mélyen vallásos volt, s a többiek is betartották az előírásokat, csupán a szombat esetében voltak kénytelenek megalkudni, mert nyitva akarták tartani üzleteiket. Ma is emlékeznek a szombatot megszegő zsidóra, aki ünnep helyett titokban kilopakodott a szőlőjébe, lévén, hogy máskor nem volt ideje megművelni. Ma is él jó néhány volt cselédlány, aki péntek esti lámpagyújtáskor segédkezett. Megvetették a hitehagyott tollkereskedőt ("Frájem"), az úri kaszinóba járó Fejes Endre ügyvédet, vagy a gazdag kereskedő Szász Endrét, aki "heccből", nevetve eladta lelki üdvét.

A kiegyezés utáni gazdasági fellendülés idején meggazdagodott helyi zsidó tőkés réteg szokásaiban, életmódjában alkalmazkodott környezetéhez, de vallásában orthodox maradt. Az 1918-1919-i forradalmi időszakban itt is kialakult a radikális értelmiségiek és kereskedők csoportja, mely vezető szerepet tölött be az eseményekben. Jellemző azonban az is, hogy a városba bevonuló román és francia tisztikart a gazdag ügyvéddel, Goldmann Mórral az élen köszöntötték a tokaj előkelők.

A cionista mozgalom alig talált itt követőkre, csupán néhány fős klub működött. A nagy többség igazi hazájának tarotta e földet. Bízott a megélhetésben, előrehaladásban.[13]

A vallási szokások és a vagyoni helyzet szabta meg az emberek közötti viszonyokat. A főutcán lakó gazdag kereskedők elzárkóztak az "alsó utcákban" lakóktól, bár a péntek esti kéregetés szokásos páros kapcsolatban élt. Minden jómódúnak megvolt a maga szegény párja. Tartotta magát az a házassági szokás is, hogy nem az érzelmek, hanem a vagyoni megegyezés számított.[14] Arról szó sem lehetett, hogy szegény és gazdag között kötessék frigy.

Kemény harc folyt a templomi helyekért és a mise alkalmából megtiszteltetés volt előimádkozónak lenni. Hasonló versengés, néha évekig tartó harag volt a sírhelyek miatt. Az előkelő holta után is neki megfelelő helyen, lehetőleg az óhel (ajhel) közelében akart - a feltámadásig - nyugodni. Ugyanilyen következetesen tarották meg az életre vonatkozó minden hitelvet.

A többséget jellemző mély vallásos meggyőződés szerepet játszott az

elhurcolás időszakában is. Sokan abban bíztak, hogy istenük nem engedi elpusztulni a deportáltakat. Így aztán nemcsak fizikai, hanem lelki megsemmisülés is bekövetkezett. A közel 1000 főből, akit elhurcoltak, kevesen menekültek meg.[15] A visszatértek többsége nem tudott régi lakhelyén új életet kezdeni. Csak néhányan ragaszkodtak a régi környezethez és ezzel elvesztett családtagjaik soha nem szűnő emlékeihez. A többség Nyugatra és Izraelbe távozott. Többen nagyvárosokba költöztek.

A hitközség újjászerveződött, elnöke Binét László lett. A tagok többsége mélyen vallásos maradt, néhányan az asszimiláció útjára léptek, eltávolodtak a hitélettől. 1980 táján az idős férfiak elhalálozása és elköltözés miatt a hitközség megszünt. Utolsó elnöke, Lőwy József 1983-ban hunyt el. Azóta idegenből jöttek bevonásával temetnek. A nagy ünnepeket tartja, gyermekeit a hittel megismerteti az új nemzedék. Külföldi segítséggel felújították az új temető kerítését. Állami hozzájárulással új tetőzet került a romos zsinagóga fölé. Terveink szerint hegyaljai zsidó múzeum és deportálási emlékhely kialakítására kerül itt sor.

JEGYZETEK

1. Visszaemlékezők: Galambos Jenő és felesége, Glück Lászlóné, Wassermann Gyula, Lazarovits László, Grósz Emilné, Glück Miklós és Lőwy Lajos.
2. Lefkovits Henrik: Az izraelita hitközség. Megjelent: a Tokaj és vidéke c. kötetben, szerk.: Mosolygó József. Magyar Városok sorozat, VII. 1930. A hitközség iratait Heimann Jakob Izraelbe vitte. Bencsik J., Egy tokaji reformkori (1841-42) zsidó összeírás és tanulságai. Borsodi Szemle, 4. 1988.
3. Az összeírás D. Smoll Kon-ként említi az alapítót. A ma romokban álló zsinagóga az 1890. évi tűzvész után épült a hívek adományából, szefárd stílusban. A leégett zsinagóga melletti telket Zukkermann Adolf gazdag kereskedő adományozta a hitközségnek. Az új épület 1896-ban készült el. Ma műemlék.
4. Scheiber Sándor utószava Wirth Péter: Itt van elrejtve c. albumához, Bp., 1986. Európa K., 153.
5. Zelenák I., Tokaji zsidó emlékek. 1983. Kézirat.
6. Mosolygó J., i. m. 86.
7. A chassidizmus feloldja a merev vallási formákat. "Életet önt a száraz formalizmusba." Hívei nem gépiesen, hanem örömmel, emelkedett hangulatban imádkoznak. Lásd Ujváry S.: Magyar Zsidó Lexikon, Bp. 1929. címszavát. A chassidokról lásd még pl. Múlt és jövő (szerk.:

Kőbányai J.) Bp., 1988. Szent könyvükről: Raj T., Kabala: A ragyogás könyve. (Múlt és jövő) 166. Dobos I., Egy folklórgyűjtő feljegyzései. Bp., 1984. "A csodarabbi" 85. Hőgye I., "Az újhelyi csodarabbi" Teitelbaum Mózes. Ujhelyi Körkép, 1988. aug.

8. Ő valószínűleg azonos a hagyományban Fanfides-nek említett rabbival. Dávid Schück 1864-1-89 között volt itt rabbi. (Ujváry S. lexikona szerint)

9. Chava Jungreis visszaemlékezése. Megtalálható Lőwy Lajos tokaji kereskedő levelei között.

10. A Hegyalja városai közül Szerencsen és Mádon szefárd, Újhelyen ortodox és szefárd hitközség működött. A többi településen tudomásom szerint mindenütt ortodox közösség volt.

11. Szerencsétlen napok: Jan. 1, 3, 7, 16, 21, 30. Febr. 11, 17, 19, 21. Márc. 16, 17, 22. Ápr. 1, 11. Máj. 16, 17, 22. Jún. 21, 27. Aug. 1, 10, 18, 19. Szept. 1, 18, 30. Okt. nincs ilyen. Nov. 16, 17, 30. Dec. 6, 7, 17. (Eredetije Reményffy Béláné tokaji lakosnál van.)

12. Visszaemlékezések szerint Seiler Mór családján kívül Engel Farkas, Engel Sándor, Lőwy Áron, Schwartz Henrik és Glück melamed voltak hasszidok. Az újhold köszöntésére Ujházy Irénke szemtanú így emlékezik: "Szent zsidók fújták a kelsti dallamot. Mindenki a magáét. Legjobban Engel Farkas."

13. Mosolygó J., i. m. Pap M., Zelenák I. és mások 1918-1919ről szóló helytörténeti dolgozatai szerint.

14. Évekig tartó egyezkedés folyt, sádhen közreműködésével a Blau és a Baldinger család között.

15. A legteljesebb névsor: Meir Sas: Sátoraljaújhely és Zemplén vármegye zsidóságának története (Toronto, 1986) sem tartalmazza.

FRISNYÁK SÁNDOR

A ZEMPLÉNI-HEGYSÉG NÉPESSÉGE 1784/87-TŐL 1900-IG

(Összefoglalás)

A Zempléni-hegység 18-19. századi emberföldrajzához a statisztikai és kartográfiai források alapján négy táblázatot és hat ábrát állítottam össze. A statisztikai adatokat a Zempléni-hegység mikrorégiói szerint rendszereztem, így a demográfiai mozgásfolyamatok, a népesség idő- és térbeli változásai - legalábbis alapvonalakban - 1784/87-től 1900-ig (a 6. ábra segítségével 1970-ig) nyomon követhetők.

1. A térszerkezet két vetületben jelenik meg: egyrészt a függőleges tagoltság, a tengerszint feletti magasság szerint, másrészt horizontálisan, a településhálózat sűrűsége szerint. A településtörténeti kutatások azt bizonyítják, hogy a Zempléni-hegység benépesülése a peremtájakon, a 200 méternél alacsonyabb hegylábfelszíneken és a 200-300 méter magas eróziós-deráziós dombsági területeken (pl. Tokaj-Hegyalja, Abaúji Hegyalja, Szerencsi- dombság) indult meg, majd a folyó- és patakvölgyekben a hegység belseje felé hatolt. A hegység központi területein az intramontán medencedombságok (pl. a Hegyköz), a magasan fekvő kismedencék (pl. a Regéci-, a Sima-Baskói-medence stb.) és a kiszélesedő völgysíkok adtak helyet a településeknek.

A településállomány 73,3%-a 200 méternél alacsonyabb térszinten épült (1-2. ábra és 1. táblázat). A 200 méternél alacsonyabb településtér a mindenkori népesség kb. 85-90%-át koncentrálta, mivel a társadalmi termelés természetföldrajzi alapjai és közgazdasági feltételei itt a legkedvezőbbek. A települések - az említett magassági szinten belül - általában a legenergikusabb pontokon létesültek, kihasználva a mikrorelief előnyeit, a határ, vagyis a különböző munkahelyegységek (pl. szántóföldek, szőlőskertek, erdők kaszálórétek, legelők stb.) megközelítési lehetőségeit. Tokaj-Hegyalja híres mezővárosai és falvai kivétel nélkül a 200 m-ig terjedő magassági zónában helyezkednek el, két településsort alkotva. Az első a peremlépcső folyóparti szélén (pl. Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Sárospatak stb.), a másik a szőlőhegyek lábánál (pl. Erdőbénye, Mád, Tállya, Tolcsva stb.). Az összes település 18%-a 201 és 300 méter közötti régióban, 9,7%-a 301 méternél magasabban épült. A 301 és 350 méter közötti magasságban három település (Hollóháza, Pusztafalu és

Sima), a 351 méternél magasabb területeken négy kis erdőgazdasági falu található (Mogyoróska 380-400 m, Baskó 410 m tengerszint feletti magasságban). A legalacsonyabban fekvő településeink 110 méteren épültek (pl. Bodrogszegi, Mezőzombor, Tokaj), így a települések közötti magasságkülönbség 300 méter, szemben a hegység 786 méteres szintkülönbségével.

A Zempléni-hegység településhálózatának horinzontális vetületét a településsűrűség jelzi. Ennek értéke 4,4/100 km^2, mely hazánk mai területére jellemző 0,9 és 9,2 szélső értékek között az ún. középmezőnybe sorolható. Tokaj-Hegyalja, a táj legfejlettebb mikrorégiója - a települések Bodrog- és Taktaközbe is átterjedő nagy határai miatt - kisebb településsűrűségi kategóriába tartozik (=3,2/km^2). A települések átlagos kiterjedése 22,5 km^2. A legnagyobb területű települések átlagos kiterjedése 22,5 km^2. A legnagyobb területű település Sárospatak (=140 km^2), a legkisebb Károlyfalva (=3 km^2).

A Zempléni-hegység településhálózatának térbeli rendjét a tájpotenciál, a természeti erőforrások és a társadalmi-gazasági környezet összessége alakította-formálta.

2. A Zempléni-hegység népességszámát az összehasonlítható adatok hiánya miatt csak 1784/87-től, az első magyarországi népszámlálástól kezdve lehet megállapítani.

Az 1784/87. évi népszámlálásról összeállított forráskiadvány és Csorba Cs. levéltárigazgató adatközlése alapján az összterület 92,8%-áról (=1504,12 km^2) és a települések 86%-áról (=62) tudunk megbízható képet alkotni. A falvakban és városokban - az ún. hutatelepülések és puszták (=10) nélkül - 11 024 portát és 61 366 lakost írtak össze. Az 1784/87. évi népesség 67,3%-a (=41 285) Tokaj-Hegyalján, az ország legfejlettebb gazdasági mikrokörzetében élt. A hegyaljai népesség 8/10 részét (=32 749 fő) a 12 mezőváros Oppidum) koncentrálta. A legnépesebb Tállya volt ez idő tájt 4 388 lakossal. Utána következett Sátoraljaújhely 4 023, Sárospatak 3 752, Mád 3 475 és Tokaj 2 942 fővel. A Zempléni-hegység népsűrűsége - a redukált területre számítva - 41 fő/km^2, ezen belül Tokaj-Hegyaljáé 46,5 fő/km^2 volt, magasan az országos átlag (=28,8 fő/km^2) felett (3. ábra). A nagy népsűrűség és Tokaj-Hegyalja mezővárosi agglomerációja összefügg az intenzív földhasznosítással, az exportorientált borterméssel, a peremtájak településfejlesztő helyi és helyzeti energiáival.

A 18. század végétől a táj "magterületét" (=növekedési centrumát) alkotó Tokaj-Hegyalján a belső és a külföldi piacok csökkenése miatt a korábbi dinamikus gazdaságfejlődés megállt, a termelés statagnált, majd

fokozatosan csökkent. A válságjelek a 19. század első felében a táj településföldrajzi és demográfiai képében már tükröződnek, noha a statisztikai adatok a népesség számbeli növekedését és a környező mezo- és mikrotájakhoz képest nagyobb népsűrűséget jeleznek.

Fényes E. Magyarország geographiai szótára alapján a Zempléni-hegység 1851. évi népessége 89 066 főben állapítható meg (2. táblázat). Az 1784/87-től eltelt hat és fél évtized népességgyarapodása 27 700 fő (ez 45%-os tényleges növekedésnek felel meg, az országos 55,8%-os átlagértékkel szemben). A hegyaljai borfalvakban és -városokban összpontosult a népesség 62,9%a (0 59 999 fő). Már ekkor Sátoraljaújhely, a táj legenergikusabb vásárvárosa és közigazgatási központja a legnépesebb település 6 310 lakossal. Tállya a második helyre került 5 240 fős népességével. Az Abaúji-Hegyalja (=Mezőcűlő) 19,9%-kal, a Hegyköz 9,8%-kal, a hegység belső területeit alkotó Erdővidék 7,4%-kal részesedett az összlakosságból. A Zempléni-hegység népsűrűsége (=55 fő/km^2) 1851-ben még magasabb az országos átlagnál (=45 fő/km^2). A táj legsűrűbben lakott mikrorégiója az Abaúji-Hegyalja (=83,2 fő/km^2), a legritkábban benépesült kiskörzete az Erdővidék (=22,4 fő/km^2) (3. táblázat és 4. ábra).

Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban és a Zempléni-hegység többi kiskörzetében is jelentős számú zsidó népesség települt. Fényes E. 62 helységben említ zsidó népességet. A többnyire kereskedelemmel, borászattal, fuvarozással, iparral, ritkábban földműveléssel foglalkozó zsidóság száma 7 659 fő volt, az 1851. évi össznépesség 8,7%-a. A legtöbb zsidó Abaújszántón élt (=1 172 fő, a lakosság 26%-a). Igen jelentős volt még Mád, Sátoraljaújhely, Tállya, Tarcal és Tokaj zsidó etnikuma is (5. ábra).

A 18-19. században a Zempléni-hegység települései különböző szerepkört láttak el. A hegység belső területein erdőgazdasági (pl. Baskó, Komlóska, Mogyoróska, Regéc stb.) és ipari falvak (pl. Hollóháza), a perifériikus tájakon pedig a mezőgazdasági települések különböző típusai alakultak ki. Pl. Tokaj-Hegyalján a szőlő- és bortermelő, a Bodrog mentén differenciált ártéri gazdálkodással (elsősorban szarvasmarhatenyésztéssel) is foglalkozó települések, továbbá halászfalvak (pl. Bodroghalász), az Abaúji-Hegyalján földművelő-állattenyésztő települések stb. voltak jellemzőek. A tokaj-Hegyaljai mezővárosok a jellegadó funkciójuk mellett még egyéb szerepkört is elláttak (pl. ipari, kereskedelmi, kulturális, közigazgatási stb.). A hegyaljai mikrotáj az ún. vásárvonalon helyezkedik el, ahol - két természeti és gazdasági táj érintkezési zónájában - piacközpontok (=vásárvárosok) és kisebb vásároshelyek sorakoztak. A

hegyaljai mezővárosi agglomeráció - néhány piacközpont révén - jelentős, több mezo- és mikrorégióra kiterjedő vonzásterülettel rendelkezett. A modern közlekedési infrastruktúra kiépítése előtt Sátoraljaújhely, Tállya és Tokaj piaci (kereskedelmi) vonzásterülete volt a legnagyobb (pl. Tokaj vonzott népessége 29,5-szer haladta meg saját lakosságának számát). Később, a 19. század második felében a Hegyalja kapujában Szerencs veszi át Tállya kereskedelmi szerepkörét. A 18. században és a 19. század első felében - a már említett településfunkciók mellett - ún. fuvaros- (vagy szekeres-) falvak is voltak (pl. Vizsoly).

A Zempléni-hegység népességnövekedése a 19. század második felében - a magyar nemzetgazdaság ágazati és térszerkezeti változásaival összefüggésben - lelassutl. Az észak-magyarországi makrorégióban új növekedési pólusok alakultak ki (pl. a Sajó és mellékvölgyei), így a Zempléni-hegység "perifériára" került és kimaradt a gazdasági élet modernizálásából. Hanyatlását felgyorsította a filoxéra pusztítás (1885-1887), mely a tokaj-hegyaljai szőlő- és bortermelési komplexumot, a táj gazdasági "húzóágazatát" semmisítette meg.

A 19. század második felében (1851-1900) a Zempléni-hegység növekedési dinamikája (=22,7%) alig több, mint 1/3-a az országos átlagnak (= 63,9%). Így a tényleges népességnövekedés (=20 228) szerény mértékű volt (3. ábra, 3. és 4. táblázat). A Zempléni-hegység összlakosságának (=109 294 fő) 72,5%-a Tokaj-Hegyalján élt. A népességnövekedés itt 41,5 %-os volt, míg a Hegyközben csak 6,4, az Erdővidéken pedig 5,3%-ot ért el. Az Abaúji-Hegyalján 22,1%-os népességcsökkenés következett be. A Zempléni-hegység népsűrűsége 67,4 fő/km^2-re növekedett, de ezzel az értékkel már elmaradt az országos átlaghoz képest (=73,7 fő/km^2). Tokaj-Hegyalja népsűrűsége (=89 fő/km^2) továbbra is meghaladta az országos átlagot. A népsűrűség az Erdővidéken (=23,6 fő/km^2) lényegében változatlan maradt, az Abaúji-Hegyalján pedig erőteljesen csökkent (-64,8 fő/km^2). A hegységen belüli migráció, továbbá a kivándorlás és Tokaj-Hegyalja energikusabb pontjai felé irányuló betelepülés a gazdasági struktúra átalakulásával felgyorsult. A hegyaljai oppidumok egy részében a népesség erőteljesen csökkent (pl. 1900-ban Tállyán 31,2%-kal, Mádon 20%-kal élt kevesebb ember, mint öt évtizeddel korábban). A közigazgatási reform a mezővárosokat nagyközségekké degradálta. A 19. század második felében a Zempléni-hegységnek két népességnövekedési központja alakult ki: Sátoraljaújhely és Szerencs. Sátoraljaújhely lakossága öt évtized alatt 6 310-ről 16 886-ra, Szerencs népessége 2 129-ről 5 272-re növekedett,

ez 167, illetve 147%-os lélekszámgyarapodásnak felel meg. Figyelemre méltó még Sárospatak 121%-os népességnövekedése is. Szerencs és Sátoraljaújhely dinamikus népességnövekedése a modern közlekedési infrastruktúra-rendszer kiépítésével és a mezőgazdasági nyersanyagtermelésre épülő ipar létesítésével, kereskedelmi, adminisztratív stb. szerepkörével függ össze.

A 19. század végén - a periférikus tájak ipari, kereskedelmi stb. fejlődése ellenére - a Zempléni-hegység alapvetően mező- és erdőgazdasági terület. Aktív keresőinek (=41 058 fő) 54,6%-át a mező- és erdőgazdaság, 19,7%-át az ipar és építőipar, 2,6%-át a közlekedés, 4,5%-át a kereskedelem és 18,6%-át az egyéb ágazatok foglalkoztatták (4. táblázat).

A Zempléni-hegység népesség- és gazdaságföldrajzi helyzete a 20. században sem változott: megmaradt a magyar periférián (jelentős része gazdaságilag elmaradott terület). A stagnálás és a demográfiai erózió, vagyis a népesség csökkenése, elvándorlása ma is tartó folyamat. A 6. ábrán az 1870-től 1970-ig terjedő időszak demográfiai változásait, a települések fogyását, stagnálását és növekedését tüntettem fel.

IRODALOM

Acsády I.,
1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, XII. Bp.

Bácskai V. - Nagy L.,
1984. Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 401.

Boros L.,
1977. Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 7/F. Földrajz. 53-72.

Danyi D. - Dávid Z. (szerk.),
1960. Az első magyarországi népszámlálás /1784-1787). Bpl. 389.

Fényes E.,
1851. Magyarország geographiai szótára, I-IV. köt. Pest

Frisnyák S. (szerk),
1988. Magyarország földrajza. Bpl. 600.

Hajdú Z.,
1977. A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzásterületeinek elhatárolása. Studia Geographica, 1. Debrecen. 107.

Kovacsics J. (szerk.),
1963. Magyarország történeti demográfiája. Bp.

Központi Statisztikai Hivatal
1972. 1970. évi népszámlálás, 11. köt. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai, I. Bpl.
1982. 1980. évi népszámlálás, 5. köt. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai. Bp.

Pécsi M. (szerk.),
1989. Magyarország Nemzeti Atlasza. Bp.

Varga G-né (szerk.),
1970. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Miskolc, 674.

1. táblázat

A Zempléni-hegység településeinek és lakosságának megoszlása tengerszint feletti magasság szerint (1851-1890)

tengerszint feletti magasság (m)	települések		l a k o s s á g					
	száma	%	1851 a		1870 b		1900 b	
			száma	%	száma	%	száma	%
150 alatt	36	50,0	59 800	67,1	67 642	70,1	82 910	75,8
151-200	16	22,3	18 665	21,0	17 141	17,8	15 377	14,1
201-250	9	12,5	5 098	5,7	6 037	6,3	5 485	5,0
251-300	4	5,5	2 643	3,0	2 345	2,4	2 173	2,0
301-350	3	4,2	1 143	1,3	1 279	1,3	1 398	1,3
351 felett	4	5,5	1 717	1,9	2 034	2,1	1 951	1,8
Összesen:	72	100,0	89 066	100,0	96 478	100,0	109 294	100,0

a = Kishuta és Nagyhuta nélkül (Fényes E. Magyarország geographiai szótára, I-Iv. köt., Pest, 1851. alapján)

b = 1970. évi népszámlálás 11. köt. alapján (Bp. 1972)

2. táblázat

A Zempléni-hegység lakosságának földrajzi megoszlása mikrokörzetek szerint (1851-1900)

Mikrokörzet	települések		l a k o s s á g					
			1851 a		1870 b		1900 b	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
a/ Tokaj-Hegyalja	27	37,5	55 999	63,9	63 663	66,0	79 242	72,5
b/ Abaúji-Hegyalja	15	20,8	17 740	19,9	15 477	16,0	13 813	12,6
c/ Erdővidék	12	16,7	6 566	7,4	7 037	7,3	6 916	6,4
d/ Hegyköz	28	25,0	8 761	9,8	10 301	10, 7	9 323	8,5
Összesen:	72	100,0	89 066	100,0	96 478	100,0	109 294	100

a = Kishuta és Nagyhuta nélkül (Fényes E. Magyarország geographiai szótára, I-IV. köt., Pest, 1851. alapján)

b = 1970. évi népszámlálás 11. köt. alapján (Bp. 1972)

3. táblázat

A Zempléni-hegység népsűrűsége mikrokörzetek szerint (1851-1900)

Mikrokörzet	Terület (km^2)	n é p s ű r ű s é g (fő/km^2)		
		1851 a	1870	1900
a/ Tokaj-Hegyalja	887,66	63,08	72,72	89,27
b/ Abaúji-Hegyalja	213,20	83,20	72,59	64,78
c/ Erdővidék	293,23	22,39	23,99	23,58
d/ Hegyköz	226,66	38,65	45,44	41,13
Összesen:	1620,75	54,95	59,52	67,43

a = Kishuta és Nagyhuta nélkül

4. táblázat

A Zempléni-hegység aktív keresőinek száma és %-os megoszlása a foglalkozási főcsoportok szerint (1900)

Mikrokörzet	Aktív keresők száma	Az aktív keresők %-os megoszlása				
		ipar	mező-gazdaság	közle-kedés	kereske-delem	egyéb
a/ Tokaj-Hegyalja	28 623	23,8	45,5	3,5	5,9	21,3
b/ Abaúji-Hegyalja	6 291	10,3	73,9	0,5	1,8	13,5
c/ Erdővidék	2 285	10,1	75,5	1,0	1,0	12,4
d/ Hegyköz	3 859	9,7	77,6	0,4	1,3	11,0
Összesen:	41 058	19,7	54,6	2,6	4,5	18,6

KÉPALÁÍRÁSOK

1. ábra. A Zempléni-hegység települései magassági szintek szerint
2. ábra. A Zempléni-hegység népességének megoszlása magassági szintek szerint
3. ábra. A Zempléni-hegység népessége és népsűrűsége a 18-19. században
4. ábra. A Zempléni-hegység népsűrűsége 1851-ben
5. ábra. A zsidó népesség %-os aránya a Zempléni-hegységben 1851-ben
6. ábra. A Zempléni-hegység demográfiai változásai (1870-1970)

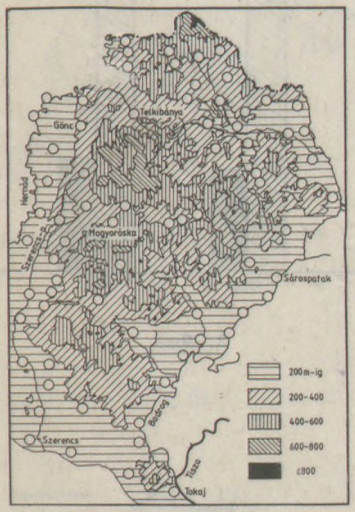
Telkibánya
Gönc
Hernád
Szerencs
Sárospatak
200 m-ig
200-400
400-600
600-800
800

1. ábra.

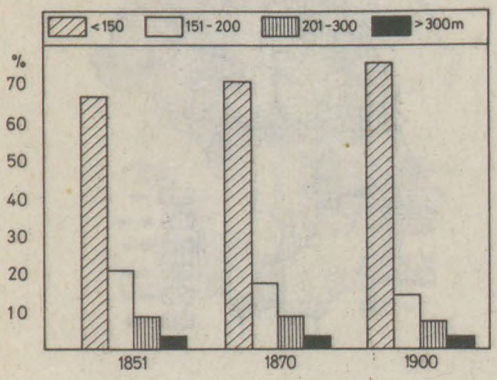
<150
151-200
201-300
>300m
%
70
60
50
40
30
20
10
1851
1870
1900

2. ábra.

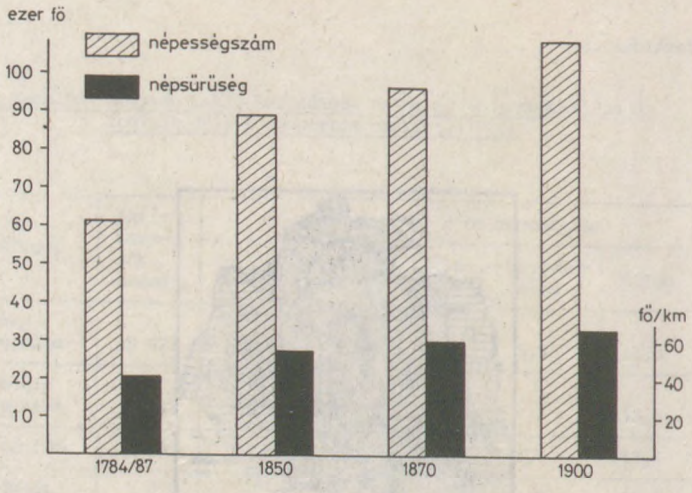
ezer fő
népességszám
népsűrüség
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
fő/km
60
40
20
1784/87
1850
1870
1900

3. ábra.

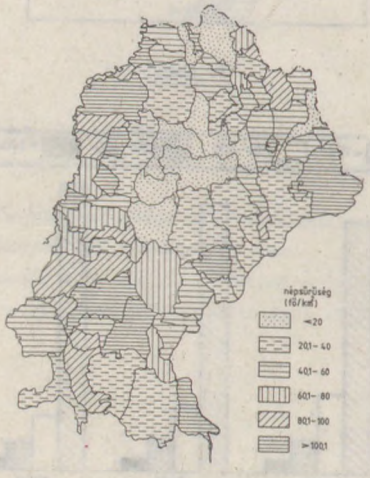
népsűrüség
(fő/km²)
-20
20,1- 40
40,1- 60
60,1- 80
80,1-100
-100,1

4. ábra.

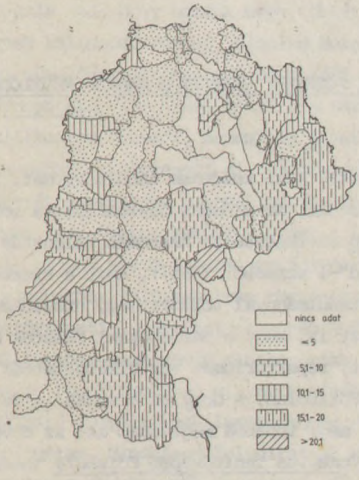
nincs adat
≤ 5
5,1- 10
10,1- 15
15,1- 20
> 20,1

5. ábra.

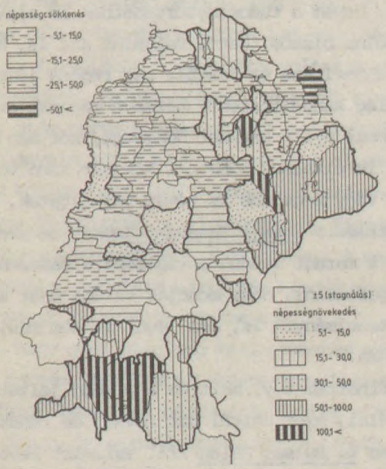
népességcsökkenés
- 5,1- 15,0
-15,1- 25,0
-25,1- 50,0
-50,1 <
±5 (stagnálás)
népességnövekedés
5,1- 15,0
15,1- 30,0
30,1- 50,0
50,1- 100,0
100,1 <

6. ábra.

DANKÓ IMRE

A "SÁROSPATAKI FÜZETEK" SZEREPE A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN

Némi magyarázattal kell kezdenem tanulmányomat. Tanulmányom eredetileg előadásnak készült. Az előadás összeállítása során került a kezembe a B. Balsai Jolán szerkesztette hasonmás válogatás a Sárospataki Füzetek "első évnegyed"-i számából (1857), amit a szerkesztő egy minden tekintetben kiváló tanulmánnyal toldott meg, utószóként. Ebből az utószóból tudtam meg azt is, hogy a Sárospataki Füzetek bibliográfiai felmérése már elkészült, repertóriumát már elkészítették a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolán, s hogy ez a munka ezideig még kiadatlan, kéziratban van csak meg; továbbá megtudtam azt az örvendetes tényt is, hogy a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola "immár hagyományos kiadványsorozata, amelynek tucatnyi száma jelent meg eddig, a Sárospataki Füzetek sorozatcímet viseli s ha jellegében nem is, címében folytatása Erdélyi János Sárospataki Füzetek című vállalkozásának". Az utószóban olvastam aztán azt is, hogy a Sárospataki Füzetek jellegének meghatározása, jelentőségének felmérése, helyének kijelölése nemcsak a magyar sajtótörténetben, hanem a tudománytörténetben is csak egy monografikus feldolgozással volna biztosítható, valamint azt is, hogy egy ilyen monográfiának az elkészítése és kiadása már régóta időszerű feladat.

Ezek után elég kényelmetlenül kezdtem magamat érezni, hiszen ezek szerint előadásommal nyílt kapukat döngetek, sőt még valami tisztességtelenség vádjára is alkalmat adhatok. Már-már azon voltam, hogy lemondom előadásomat, vagy legalább is témát változtatok. Csakhát erre már idő se kínálkozott és a Tokaji Tanácskozásokat se akartam kellemetlen helyzetbe hozni, s maradt minden a régiben: előadásomat ezek ismeretében úgy próbáltam megcsinálni, hogy mondjak valami mást a témáról. Ezek voratkoznak erre a tanulmányra is, ami végül is nem más, mint előadásom tanulmánnyá formálása.

Azért is dönthettem így, mert én a címben jelzetten is merőben másról kívánok beszélni, mint amiről bár rövid, de rendkívül értékes, tartalmas utószavában B. Balsai Jolán írt. Valamint bevezetésként annak elmondásával is, hogy hogyan és mikor, milyen célból kerültem kapcsolatba a Sárospataki Füzetekkel, elháríthatom a tisztességtelenség gyanúját, vagy éppen vádját magam felől.

Arról van ugyanis szó, hogy hazánk ezen többszörösen összetett tájegységének, amelynek különböző részei jelenleg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egyesültek, művelődéstörténetének régi idők óta figyelője, kutatója vagyok. A Sárospataki Füzetekkel közel sem Sárospatakra kerülésemkor, 1954-ben, találkoztam először, hanem még egyetemi hallgató koromban, amikor iskola-pedagógiatörténeti disszertációmhoz a Sárospataki Füzetek több közleményét forrásként használtam. Aztán pedig, amikor a lehető legközvetlenebb kapcsolatba kerültem ezzel a vidékkel, az itteni lokális kultúrával, tájunk három tudományos folyóiratával nemcsak megismerkedtem, hanem mindhármat felhasználtam történeti-, művelődés- és irodalom- és művészettörténeti-, néprajzi és egyéb kutatásaim, feldolgozásaim során. Még az ötvenes évek végén elhatároztam, hogy magával ezzel a három folyóirattal is fogok foglalkozni, mert mindhármat rendkívül értékes, jól felhasználható folyóiratnak ismertem meg és mindhármat fölöttébb hasznosnak tartottam. Mindhárom folyóiratnak elkészítettem a bibliográfiáját, kikutattam a szerkesztők és szerzők életét, munkásságát, felfogását, célkitűzéseit stb. Feldolgozási szempontjaim között legfontosabbnak azt tartottam és tartom ma is, hogy ezeket a folyóiratokat, mint vidéki folyóiratokat értékeltem elsősorban és ebből következtetően azt vizsgáltam, hogy mennyire maradtak meg a szűkre szabott lokalitás korlátain belül, illetve, ha kitörtek belőle, akkor hogyan, milyen eszközökkel és főleg milyen célkitűzésekkel tették azt meg. Vagyis, elsősorban azt vizsgáltam, hogy folyóirataim mennyiben voltak a provincialitás vállalása esetén dilettánsok. Sajnos, elkerülve erről a vidékről, közelebbről Sárospatakról, szép terveim abbamaradtak, a tervezett folyóiratismertető-felmérő tanulmányaim közül csak egy készült el és került kiadásra a Herman Ottó Múzeum Közleményei című sorozat 11. számában, 1972-ben: Miskolc első tudományos folyóirata, a Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából címmel. A másik két folyóiratra vonatkozó gyűjtéseim, céduláim pedig még mindig megvannak, s ennek a tanulmánynak az anyagát is belőlük merítettem.

Úgy gondolom, hogy ezek után meg kell neveznem azt a három folyóiratot, amelyeknek történetével, művelődéstörténetünkben betöltött szerepükkel oly régen folglalkozom. A három folyóiratot - ahogy már említettem is - az hozza össze, hogy mindhárom erről a tájról, illetve ennek a nagy tájnak egy-egy kisebb részéhez, úgynevezett kistájához kötődnek: itt indították meg őket, itt írták, szerkesztették, nyomták és terjesztették és mindebből következően azt is elmondhatjuk róluk, hogy - mai

szóval élve - alapvetően helytörténeti folyóiratok voltak, a helytörténet fogalmának széles, mondhatni interdiszciplináris értelmezése szerint.

A folyóiratokat megjelenésük időrendjében sorolom föl. Elsőként az 1857-ben indult és 1869-ig fennállott Sárospataki Füzeteket említem. Második az 1895-től 1928-ig Sátoraljaújhelyen megjelent Adalékok Zemplénvármegye történetéhez volt. Harmadikként pedig a msikolci, már említett, 1926-1928 között kiadott Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye múltjából-t forgattam. Az a körülmény, hogy a három folyóirat közül kettő levéltárhoz, múzeumhoz, illetve levéltárosokhoz, muzeológusokhoz kötődött, eleve azt biztosítja, hogy ezek a folyóiratok közleményeik tárgyát tekintve döntő többségükben történetiek, helyesebben helytörténetiek. A miskolci folyóirat az egyik szerkesztőjén, Leszih Andoron keresztül a Borsod-Miskolci Múzeumhoz, a másik szerkesztőn, Nyíri Dánielen keresztül pedig Mismolc város gazdag levéltárához kapcsolódott. Ez a levéltárhoz való kapcsolódás még nyilvánvalóbb volt Dongó Gyárfás Géza személyén keresztül az Adalékok esetében, az ugyancsak gazdag és önmagában is történeti emlékként szereplő Zemlén megyei levéltárhoz. A Sárospataki Füzetek viszont a sárospataki kollégiumhoz tartoztak, elsősorban az alapító-szerkesztő Erdélyi János (1814-1868) személyiségén keresztül.

Ha ezt a három folyóiratot mostmár szakszerűség szempontjából vetjük össze, elsőrenden azt kell megállapítanunk, hogy mindhárom tudományos folyóirat. Viszont, ha ezen az általános minősítésen belül akarjuk őket szakmaiság tekintetében rangsorolni, meglehetősen nagy különbségeket találunk köztük. A legszakmaibb, azaz a leginkább tudományos és magas színvonalú, kétségtelenül a Sárospataki Füzetek volt. Nemcsak azért, mert egy országos jelentőségű tudós, író és szerkesztő Erdélyi János indította útnak és szerkesztette, hanem azért is, mert szellemi háttérnek ott állt mögötte a kollégium számos, a kor tudományosságának színvonalán álló és dolgozó tanárával, mint szerzői gárdával. A sárospataki Füzeteknél alig találkozunk úgynevezett "külső munkatárssal", hiszen a főiskoláról kevéssel azelőtt kikerült papokat - jogászokat - rektorokat nem tekinthetjük külső munkatársaknak. Szakmaiság tekintetében a miskolci Történelmi és Régészeti Közlemények a következő folyóirat, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a folyóirat, amely közel háromnegyedévszázaddal a Sárospataki Füzetek után jelenvén meg, tudományos szemléletében, felfogásában és publikált szakmai eredményeiben is természetszerűleg korszerűbb, mint a Sárospataki Füzetek volt. A korszerűségének az is egyik

kritériuma, nogy a Történelmi és Régészeti Közleményeknek nem is volt "külső munkatársa", minden egyes közleményét szakember, ilyen vagy olyan kutató írta. Az Adalékok volt a legkevésbé szakmai, illetve tudományos. Hiába volt a lapindító-szerkesztő képzett történész, nagyszerű történetbúvár, levéltáros a javából. Érdekes volt Dongó Gyárfás Géza azon felfogása és szerkesztői gyakorlata, hogy az Adalékokban rendszeresen közölt már publikált okmányokat, illetve máshonnan már ismert forrásokat. Ebben a tevékenységében nyilvánvalóan népszerűsítési, hogy ne mondjam közművelődési céljai, elképzelései nyilatkoztak meg. Történész kollegái viszont sokszor témadták emiatt, mert a szakma inkább azt várta az Adalékoktól, hogy az addig nem publikált, nemcsak széles, hanem szűk szakmai körben sem nagyon ismert forrásokat adja közre. Az Adalékoknak számos külső munkatársa volt és ezek többsége - sajnos - dilettáns, sokszor egyenesen téves dolgozatokat jelentetett meg az Adalékok hasábjain. Az Adalékok vitathatatlan érdeme viszont abban van, hogy a sok újraközlés és gyakori gyenge dolgozatok mellett sok új adatot is publikált, és ezekkel valóban értékes adalékokkal szolgált Zemplén vármegye történetének jobb megismeréséhez.

Ha most a három folyóiratot abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy mennyire, mily mértékben törtek ki a szűk lokalitásból, illetve, hogy a lokális problémákat mily mértékben tudták általánosítani, bekapcsolni az ország tudományos vérkeringésébe, mennyire voltak kitekintéssel a szűk pátria fizikai és szellemi határaink, első helyre a Sárospataki Füzeteket kell tennünk. Az utolsó, a harmadik helyre pedig az Adalékokat kell sorolnunk, a már említett nagyfokú lokalitás következtében. Ebből a szempontból egy érdekes megjegyzést kell tennünk: ugyanis joggal feltételezhető, hogy egy élénk kereskedő, mozgalmas közéletet élő nagyváros, mint amilyen 1926-ban Miskolc is volt, eleve nyitottabb, szélesebbkörű kitekintéssel, tájékozottsággal bíró kultúrélettel rendelkező helység, mint a kis lélekszámú; hosszú-hosszú története során mezővárosi mivolta ellenére is falunak, falusi településnek maradt Sárospatak volt, különösen hatvankilenc évvel korábban, egy elvesztett, és Sárospataknak és iskolájának különösen nagy veszteséget jelentő szabadságharc után. Ennek ellenére tudva azt is, hogy a két folyóirat megjelenése közt eltelt közel háromnegyedévszázad a korszerűség tekintetében a Történelmi és Régészeti Közleményeknek kedvezett, a kevésbé provinciálisnak, a szélesebb körre kiható, a jobban tájékozott folyóiratnak mégis a Sárospataki Füzeteket kell tartanunk.

Azokat a szempontokat, amelyek alapján a Sárospataki Füzeteket elhelyezni kívánom a magyar művelődéstörténetben a következőkben foglalhatom össze:

1. Erdélyi János meghatározó személyisége, amit számos külföldi (német- és franciaországi) tanulmányútja; nagy "mesterei", kevésbé Schelling, inkább Hegel, a dialektika atyja, az újfajta objektív idealista formáltak, már a szabadságharc előtt a magyar kulturális élet egyik vezető egyéniségévé tették. Erdélyi nemcsak költő, népköltészeti gyűjtő, hanem széleskörben elismert irodalmár, kritikus és szerkesztő is volt. Természetes, hogy résztvett a szabadságharcban és az is szinte előírásszerű, hogy a szabadságharc leverése után bujdosnia kellett, mint megannyi más hazafinak. A magyar művelődéstörténet annak is fényes analógiájával szolgál, hogy az önkényuralom első, legádázabban pusztító hulláma után, 1851-ben, a sárospataki főiskola meghívja tanárául s ezzel nemcsak megélhetést, hanem némi védelmet is nyújt neki (Nagykőrösre kell gondolnunk!). Patakon, mint főiskolai tanár, érdeklődésével inkább a filozófia, az esztétika felé fordul, bár főleg irodalmat tanít és a könyvtár ügyeit intézi és ezen a téren alkot nagyot, jelentőset. Csakhogy ezeknek az "alkotásoknak" tér, megjelentetési, közreadási lehetőség is kellett. Ezt a lehetőséget teremtette meg Erdélyi korábbi szerkesztői gyakorlatának megfelelően a Sárospataki Füzetek megindításával (1857). Hangsúlyoznám Erdélyi filozófus voltát és nagyszerű szerkesztői múltját - ami bizonyos, nem lebecsülendő szervezői készséget is feltételez - amelyek mind Erdélyi János, mind folyóirata, a Sárospataki Füzetek értékelésénél a legfontosabb tényezők.

Sokan feltették a kérdést, hogy jól érezte-e Erdélyi magát Patakon? Szerintem jól, hiszen nagyszerű könyvtár és egy régi, sokmindenre képes nyomda van közvetlen környezetében. Filozófus partnerek, hozzá hasonló képzettségű és érdeklődésű emberek viszont alig akadtak, talán az egy Pálkövi Antal (1816-1862) történész kivéve. Erdélyi a Sárospataki Füzetek megindításával, szerkesztésével pedagógiai munkát is végzett: kiválogatott, kinevelt egy szerzői gárdát, de megteremtette az olvasó közönségét is. Saját szerzői és szerkesztői, valamint szerzőgárdája és olvasóközönsége igényei szerint dolgozik, így és ezért választja meg - igen helyesen - kezdettől fogva a Sárospataki Füzetek profilját: protestáns, közelebbről református theológia, egyház- és iskolatörténet, illetőleg mindezekkel összefüggésben bizonyos kritikai, recenzionális tevékenység, messze túl nőve a sárospataki, a zempléni, vagy éppen a Tiszáninneni Re-

formátus Egyházkerület határain. A hégeli filozófiával nem szakítva, a Sárospataki Füzetek szerkesztési munkájának megfelelően lépéseket tett a pozitívizmus felé.

2. A Sárospataki Füzetek előzményeit tekintve inkább az irodalmibb Tudományos Gyűjteményekhez (1817-1841.; 1828-1832 között szerkesztője Vörösmarty Mihály) hasonlítható, míg utódaként a jóval későbbi Protestáns Szemle (1889-1944) tekinthető, különösen az 1920-as 30-as évek fordulóján, Zsinka Ferenc (1889-1933) szerkesztősége és többek között Mályusz Elemér (1898-1989) és Németh László (1901-1979) munkatársága idején.

3. Azt, hogy a Sárospataki Füzetek nem volt provinciális és sohase vált azzá, Erdélyi János személyisége, szerkesztői munkája biztosította (1842-ben a Regélő Pesti Divatlapot , 1847-ben a Kisfaludy Társaság kritikai folyóiratát, a Magyar Szépirodalmi Szemlét, 1849-ben pedig a Respublicát szerkesztette). Bár Erdélyi is, mint minden szerkesztő, szerkesztői tevékenysége során kénytelen volt bizonyos engedményeket tenni, rákényszerült bizonyos kompromisszumokra, de sikerült a Sárospataki Füzeteket mindenféle dilettantizmustól megóvnia. Az ilyen természetű legnagyobb kompromisszuma az volt, hogy a Sárospataki Füzetek profilválasztásakor, meghatározásakor korlátozta saját filozófiai-esztétikai tevékenységét. Ennek ellenére Erdélyi alapvető filozófiai tanulmányai a Sárospataki Füzetek hasábjain jelentek meg.

4. A Sárospataki Füzetek vaskos köteteit, évenként két-, illetve négy számban a sárospataki nyomda állította elő. A Sárospataki Füzetek "évnegyedes" folyóirat évenként mintegy 50-60 ív terjedelemben, 1000 példányban való rendszeres és viszonylag pontos megjelentetése nem kis feladat elé állította a régi, nagy hagyományokkal rendelkező, de mégis kis nyomdát. Az, hogy a sárospataki nyomda képes volt előállítani - mégpedig nem is akármilyen tipografizálással - a Sárospataki Füzeteket, azt igazolja, hogy a sárospataki nyomda nem is volt olyan kicsi, olyan elesett, felszereletlen officina, mint amilyennek gondolhatnánk és azt, hogy a nyomdászok képzett, hivatástudatból is dolgozó, koruk iparfejlődésében tájékozott, ízlésvilágában jártas emberek voltak. A Sárospataki Füzetek terjesztése nem annyira előfizetés és posta, illetve könyvkereskedéseken keresztül történt, mint inkább az egyházakon, az iskolákon át, olyen lelkészek, rektorok segítségével, akik talán Erdélyi tanítványai is voltak. Erdélyi maga is, de a terjesztésben résztvevők is nagy súlyt fektettek a Sárospataki Füzetek recenzionálására. A központi fo-

lyóiratok gyorsan ismertettek, értékeltek szinte minden számot. Intézményeink közül az Akadémia tett legtöbbet a Sárospataki Füzetek népszerűsítése, elterjesztése területén. Az Akadémia tagjának, Erdélyi Jánosnak a munkáját is méltányolta minden esetben s több közleményben hangsúlyozta, hogy a Sárospataki Füzetek tudományos folyóirat, amelynek főprofilja a filozófia és esztétika. Külön méltányolta az Akadémia a Sárospataki Füzetek történeti - iskolatörténeti forráskiadványait is.

Ma a Sárospataki Füzetek kötetei, sőt egyes számai is valóságos könyvritkaságok. Különböző monográfiákat forgatva az a benyomásunk is támadhat, hogy a Sárospataki Füzetek régen betöltötte forráshivatását, már régen kiaknázták közleményeit. Ez azonban a Sárospataki Füzetek hasznosságának, értékének csak az egyik oldala. A másik oldalról az olvasható le, hogy a Sárospataki Füzetek összességükben, egésszé szerkesztett mivoltukban is alkotások és mint ilyenek külön művelődéstörténeti és tudománytörténeti értékkel is bírnak. Tanulmányunk erre a másik oldalra szerette volna felhívni a figyelmet, hiszen igazán ritka nálunk az olyan vidéki folyóirat, amely egyenletesen magas színvonalon, a provincializmustól mentesen, hosszú időn át meg tudott jelenni és az egész ország számára jelentett korszerű ismeretterjesztést, eredeti gondolatokat, önálló gondolkodásra, értékítéletre való késztetést

CSŐSZ-SZABÓ ISTVÁN

ADATOK AZ ERDŐBÉNYEI REFORMÁTUSOK VALLÁSI ÉLETÉRŐL

Előljáróban arról kell beszélnem, hogy mi is a különbség a katolikus és református vallás követőinek hitbeli meggyőződésében. A katolikus közfelfogás szerint Jézus áldozatán túl imádkozással, böjtöléssel, búcsújárással, ünnepszenteléssel, emberbaráti cselekedetek gyakorlásával magukénak tudhatják a kegyelmet. Ezzel szemben a protestáns teológia az ingyen kegyelmet hirdeti. A kálvini reformáció hívei még a predesztináció, az eleve elrendelés által remélhetik az üdvösséget. Jóllehet, a tudatban előjön a katolikus hit szerinti üdvözülés bizonysága is. A református vallás bibliai gyökerezettségével is különbözik a katolikus vallástól. A reformátusság sokkal inkább az ószövetségi pátriárkák felé fordult. Az Ószövetségben, Isten kijelentéseiben, szinte mind olyan régi zsidók szerepelnek, akik az Úrnak akkor hoztak nagy áldozatot, amikor közösségükért valami nagy dolgot cselekedtek. A zsidó honfoglalás története pedig hasonlítható a magyarság honfoglalásának történetéhez. Gyanítható, hogy ez a szemlélet lehetett annak a gondolatnak az elindítója, mely már a XVII. század elején jelentkezett, hogy ti. a református vallás "magyar" vallás. Az Úr megengedte a zsidóknak, hogy hitüket, vallásukat nemzetük védelmére éljék, akkor a magyaroknak is megengedi. Az Ószövetség felé forduló református prédikátorok és presbiterek nem kimondottan személyre lebontott keresztyénséget éltek, hanem mindenkor a közösségben gondolkodtak. A nemzet romlása láttán Jeremiás siralmait idézték. A református egyházi szervezet kezdetben úgy alakult, mint a római katolikusoknál, vagyis főúri pártfogók védték, oltalmazták. A XVII. század elején megalakultak az első presbitériumok, melyekben már megjelentek a jobbágyok. A presbitérium intézménye maga ad magyarázatot a protestáns életmódra, élettípusra. Az egyház lehetőséget adott a presbitériumnak, hogy a közösség érdekeit érvényesítse és eszménnyé tegye. Hogy jelentősége volt a XVI-XVII. században annak, hogy a paraszti közösség alapját képezte a presbitérium. Innen ered nyilván, hogy a közösség előljárói egyben presbiterekként is működtek. Ez a közös vezetés nagyon sok helyen a legújabb időkig fennmaradt.

A protestantizmus minden fantasztikumot, azaz csodát megtagad, csupán a józan és érthető, hihető dolgokat fogadta el. A református közös-

ségi psziché, mely szorítás és egyszerre törvény is, sőt béklyó, foglalata mindennek, ami a lelket melegíti és az életnek értelmet ad.[1] A munkát magasrendű erkölcsi indítékkal ruházta fel a paraszti közösség. A munka minden jónak a forrása. A falu, a magyar parasztság, a település évszázadok során megőrizte anyanyelvünket és azt a szellemiséget, melyet anyanyelvünk képvisel. Éppen itt Erdőbényén, Vizsolytól nem messze ennek a ténynek különös jelentősége is van. Földműves népünk a sok szenvedés mellett erkölcsi rendet és művészetet is teremtett. A munka felértékelődésének az lett a következménye, hogy a hívek jómódúak lettek. A földi javak és azok megszerzése annyira lefoglalta őket, hogy a vallás transzcendentális vonásai elhalványultak. A református nép megkülönbözteti vallási hiedelmeit a babonáktól. A babonát lenézni, a vallási hiedelmeket viszont kegyelettel őrzi és ápolja.[2]

Adatok az erdőbényei egyház történetéhez

A település római katolikus temploma középkori eredetű. Tornya 1548-ban épült. A középkori templomkörüli temető létét látszanak bizonyítani az itt előkerült csontvázak. A reformáció idején a templomot reformátusok használták egészen 1681-ig, amikor is a felsőbbség visszaadta, visszafoglalta a katolikusoknak. Ezután épült a mostani református templom helyén egy fatemplom. 1786-ban pedig a ma is látható templom épült fel Igaz Sámuel prédikátorságának idején. Itt is templomkörüli temető maradványaira bukkantak a közelmúltban, amikor a templom padozatát felszedték és új burkolattal látták el. XVII-XIX. századi sírkövek kerültek elő. 1837-ben 1451 római katolikus, 1314 református, 89 evangélikus, 6 zsidó vallású lélek lakott itt. 1851-ben lakosainak száma 2115 lélek, kb. a fele római katolikus, a fele pedig református vallású. 1940-ben 1050 lelkes az erdőbényei református gyülekezet. Temploma 900 ülőhelyes, orgonával és két haranggal.[3]

A presbitérium és előljáróság

A háború előtt a presbitérium és előljáróság "módosabbakból, okosabb emberekből állt", vélekednek az erdőbényeiek. A főgondnok egy időben Asztalos Károly orvos volt. Más gazdaemberek meg gondnokok, kuráto-

rok voltak. Csepely István az öreg, meg a fia is. Rakovszki, Horváth, Gorlicai, Marton, Bokor, Margitai, Bokros Béla, Horváth István és Dániel, Dorsánszki István és János. A bíró és a kurátor is egy volt. Nagyjából ugyanezek a gazdák voltak az elöljáróság tagjai. Módos gazdák voltak, volt szántójuk, rétjük, szőlejük, szép állatállományuk, lovak, magyar fajta ökrök.[4]

Ugyancsak módos családok neveit találjuk egy XIX. századi forrásunkban is, amely névsor az 1864. évi "Egyháztanács" tagjait sorolja fel. "Nagys. Szirmay Ödön főgondnok, Tek. Losonczi Farkas Miklós Úr, Bakos József gondnok, Fodor János egyháztanácsi jegyző, Margitay Sámuel, Selyben György, Veres Péter, Kováts József, Horváth József, Ferenczi János, Rácz József, Marton István, Marton József, Tóth Dániel, Molnár Dániel, ifj. Rácz József, Fekete István, Huszin András, Rátkai István, Bakos András, Nagy József, ifj. Horváth István, Sikátori István egyházfi, Sipos Dániel egyházfi, Szilágyi Mihály.[5]

Az adakozók és adományozók is ebből a körből kerültek ki a század második felében. Az adakozás nyilvánvalóan bibliai gyökerezettségű indíttatásból történt, mert a nevek feltüntetése mellett ó- és újszövetségi idézeteket olvashatunk le a kövekről. Az úrasztala fehér márvány talpán körben felirat: "Nⁿᵉ· R á c z J á n o s n é sz. K o v á t s S u s á n n a 1875." A szószék hátlapján látható felirat: "Nem szégyenlem a Krisztus evangyeliumát, mert Istennek hatalma az minden hívőnek idvességére van Sz. Pál Róm. I. R. 16. v." A templom déli fala előtt a férfiak oldalán egy hosszú külön pad látható, melynek felső peremén felirat van: "Sidók T. 2. : T. 4. Békességet Kövesse, Szeretettel Mert A nélkül Senki is Az Urat Nem Láthattya." szöveg után mintázat.[6]

A református lelkészlak gangján őriznek egy három darabba tört kőtáblát, mely a szemben lévő hajdan felekezeti iskola falán volt, felirata: "Épült 1893. Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket, Márk. X. 14. Szerezni bölcsességet óh mennyivel jobb az aranynál Péld. XVI. 16."[7]

A református templom kerítésének főbejárati kapu oszlopain felirat látható kőbevésve, keretben: "Nyissátok meg nekem az igazságnak kapuit hogy azokon bemenvén dicsérjem az Urat. Zsolt. CXVIII. 19., másik oldalt "R á t k a y I s t v á n főgondnok és neje Sikerle Emília az 1899ik évben 50 éves házasságuk emlékére".[8]

Itt jegyzem meg, hogy a katolikus templom kerítésének főkapuján is látható egy kis ovális vas tábla, felirata: "Készíttette D e m e t e r I s t v á n 1911".[9]

A templom, a templomi ülésrend

A templom a közösség vallásos életének funkcionális helye, központja. A templomi ülésrend is ennek a kifejezője hiszen a legutóbbi időkig szokásban maradt.

Mindenkinek, minden családnak volt és van padja a templomban. A sorrendet a vagyoni helyzet, a közösségben viselt tisztség is meghatározta. "Csunyán néztek arra aki más padjában ült." Sikerle Emília egyszer tett egy megjegyzést, hogy "mindenki üljön oda ahova akar", de nem lett belőle semmi, mert nagyon zúgolódtak érte. Egy bizonyos Dorzsánszkiné vett padot a szószék alatt, mikor visszajött Amerikából "50 vagy 100 dollárért". Volt itt egy emlékezetes Gibárti-Kubárszki-féle "padháború is". A kar alatt volt az "öregek padja". A nőknek az édesanyjuk után volt padja, de előfordult, hogy "az anyós elvitte a saját padjába a menyit". Az anyós halála után vagy még előbb csak visszamentek az anyjuk után való padba. A fiúk az apjuk után örököltek padot. A módosabb após "elvitte a vőt a saját padjába". A karban csak akkor voltak lányok, ha a harminckéttagú énekkar szerepelt. Egyébként csak fiúk voltak fent. Aki akart, az az apja mellett ült lent a férfiak oldalán.[10]

Erdőbénye ref. templom ülésrendje

I. Férfi oldal

1. Asztalos, Szücs, Szilágyi
2. Lavotha, Dorsánszki, Szepesi
3. Bakos, Somogyi
4. Sipos, Várkonyi, Szinyéri, Józsa
5. Jerebák, Vékony, Selymes
6. Ozsváth, Fazekas, Sebők

II. Férfi oldal

1. Rákai, Kastély, tanítók
2. Dombi, Gorliczai
3. Bakos, Trókusz, Kenyizlei, Rakovszki
4. Klain, Dávis, Pethő, Bodolai, Sipos
5. Bende, Karácsony, Várkonyi Czakó
6. Kis, Márton, Dropkó

I. Nők oldala

1. Szücs, Blanár, községi tisztviselők
2. Bakos, Sikszai, Szendrei, Dálnoki, Závorszki
3. Kenyizlei, Cseppely, Bodnár, Mezei, Bodolai
4. Gorliczai, Mészáros, Pethő, Majerik, Luzsinszki, Vinnai, Dropkó
5. Czakó, Tukacs

II. Nők oldala

1. Horváth, Bakó, Bakos, Nagy
2. Gorliczai, Kristóf
3. Dombi, Tarpai, Kvancz
4. Klain, Aákai, Bakos Vékony
5. Szeleczki, Károvi

Rövid padok a szószékkel szemben (női oldal)

1. Lelkész és tanítók feleségei
2. Sikerle, Karakó, Oláh, Dorsánszki
3. Vida, Lengyel, Rácz, Dorsánszki
4. Vámosi, Celder, Selymes, Blanár
5. Balogh, György

III. Különálló pad a szószékkel szemben (férfi oldal)

Horváth, Bíró, Fodor, Réthy

IV. Különálló pad a papszék mellett (férfiak)

Cseppely, György

V. Különálló pad a bejárat mellett a szószék alatt (nők)

Nikházi, Dorsánszki

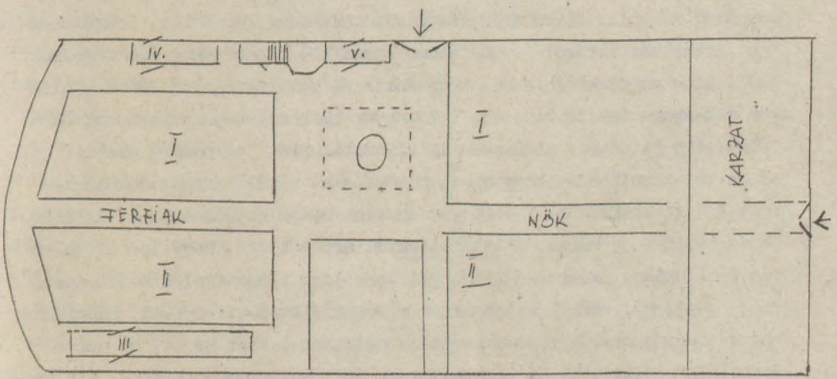

Harangozás

A gyülekezetnek két harangja van, egy nagyobb és egy kisebb. Amikor a harangszót meghallották, a férfiak szinte ösztönszerűen megemelték kalapjukat. Vasárnapi istentiszteletre hárlmszori harangozás volt, 10.00 órakor, 10.30-kor és 11.00-kor. Melyik harangozásra indultak el az attól

függött, hogy ki milyen messze lakott a templomtól. Az első harangozást a nagy haranggal kezdte a harangozó, a másodikat a kis haranggal, a harmadikat pedig mind a kettővel. Ez utóbbi volt a "beharangozás". Amikor az elsőt elharangozta, a harangozó "előre kinyitotta a templomajtót". A háború előtt volt egy lelkész, aki a harmadik "beharangozás" után, a "fennálló ének elhangzásakor" becsukatta a templomajtót a harangozóval. Oda utána nem jött be senki. A harangozó esküvő alkalmával kitehetett egy tányért a templomajtónál és abba tettek neki pénzt a harangozásért. A mostani nagyobbik harang elődjét elvitték a háborúba, ez volt az ún. Rátkai harang. A hívek sírva kísérték Vámosújfaluig.

A vallás tudati elemei és hiedelmei

Az Isten szeretet, e nélkül nincsen semmi. Úgy vélekednek tehát az erdőbényei reformátusok, hogy az egymás iránti szeretet maga az Isten. "Az Istent nem lehet látni, az Isten szeretet, ezt érteni kell, meg kell érteni, másképpen nem megy az élet." "Régi szokás szerint mindig a jó Istenhez imádkoztunk" - mondják. Jézus Krisztus az "imádságban mindig másodlagos" volt. Jézus Krisztus olyan volt mint egy ember. Sokféleképpen látták már ábrázolni, de "ebben semmi különlegességet nem fedeztek fel". Mint mondják elhiszik, hogy Máriától született, "ez van a bibliában másképpen nem is lehetett". A magyar református parasztságnak ez az "öregisten hite" más vidékeken is tapasztalható. Teológusok szerint ez annak tulajdonítható, hogy az igehirdetés az elmúlt évszázadokban nem volt Krisztocentrikus. Véleményem szerint ennek a jelenségnek más irányba is nyúlnak gyökerei. A Szentlélekről azt vallják, hogy igenis jelen van életünkben. Számtalan élménnyel igazolják a Szentlélek segítségét. "Sok nehéz helyzetből kiláboltunk a Szentlélek segítségével, háborúban, meg azután, a család minden tagja is egészséges. Hát mi ez, ha nem a Szentlélek jelenléte? "A Szentháromságról sohasem gondolkodtak. Elfogadják a tanítást. Ördög pedig nincsen, ezzel sem foglalkoztak. Hallottak ilyesmit, hogy valakit megszállt az ördög, "dehát ilyen nincsen, mi nem hiszünk benne". Az erdőbényeiek hite szerint a bűnök nem hárulnak át az utódokra. Szerintük a hit is úgy üdvözít, ha "a szeretet megvan, akkor minden megvan". Az élet keletkezéséről azt vallják, hogy "azt úgy kell elfogadni, ahogy a Szentírásban le van írva". Az átkozódást nagy bűnnek tartják. A földet nem lehet átkozni. "A föld nem lehet átkozott, az em-

berek rosszak". A pokoltól nem félnek, mert egyrészt nem hisznek benne, másrészt "nem foglalkoztak vele". A feltámadásról beszélgetve elmondták, hogy bizony kevés ember akad, aki azt úgy elhiszi, ahogy a Bibliában írva van. Adatközlőm nagyszülei nagyon vallásos emberek voltak, de ők sem nagyon hittek a feltámadásban. Egyszerűen nem tudják azt elképzelni. Azt hiszik, hogy a gyerekekben, az utódokban feltámadnak. "Kinek mennyi utóda van az a feltámadás", mondják egybehangzóan. Az utódok legfeljebb az unokákkal bezárólag gondolnak rá, emlékeznek "és aztán vége".[11]

Az úrasztali edények és használatuk, az úrvacsora

A magyarországi református egyház kizárólag két sákramentuma kiszolgáltatása alkalmával használ edényeket. Ez a két alkalom a keresztség és az úrvacsora. Az úrvacsora szent jegyeiként szolgálnak a mindennapi életből ismert kovászos kenyér és a szőlőből erjesztett közönséges bor. A kenyér és a bor kiszolgáltatásához, szállításához edényekre van szükség. A kenyér szeleteléséhez kést használnak, a csíkokra felvágott kenyeret pedig kenyérosztó tányérra, tálra teszik. A bor kiszolgáltatásához pohár, kehely, az utántöltéshez kanna, kancsó szükséges. Az évszázadok folyamán igen jelentős református ötvösművészet fejlődött ki. Ez az ötvösművészet lett reneszánsz ötvösművészetünk formavilágának egyik alakítója. Kezdetben felhasználták a katolikus liturgiához használt edényeket. A vészterhes időkben elpusztult, elveszett edényeket pótolták ónkannákkal, fatányérokkal, fakupákkal, óntányérokkal. Az edények egy tekintélyes része módosabb egyháztagok adományából, rendeléséből készült. Másik részük az ekklézsia költségén készülhetett el. A készítés módját, idejét és az edény tulajdonjogát feliratokkal is igazolták. Az adományozott edények között számos olyan edény található - felirattal is igazolhatóan -, melyek az adományozás előtt más célt szolgáltak. A XVIII-XIX. század folyamán a megkopott, eltört, repedt edényekből - melyek között tekintélyes számú, középkori eredetű edény is volt, többet beolvasztattak és új edényt készíttettek belőle. Bármi is lehetett az edények elébbeni rendeltetése az úrasztalára kerülésük után más célra már nem szabad volt használni, csak a szent jegyek kiszolgáltatására.

Az erdőbényei ref. egyház szent edényei közül egy poharat és két tányért vizsgáltam meg közelebbről.

Pohár: A mesterjegy olyan kopott, hogy beazonosítását egyelőre nem

tudtam megoldani. A pohár anyaga aranyozott ezüst. Az aranyozás kívül-belül már erősen kopott. A pohár küső peremén reneszánsz díszítmény fut körül. Felirata nincsen. Azonban a pohár alján úgy tűnik újkori, illetve bizonytalan korú durva bekarcolások vannak: "Gere3e"(?), "1607", "Mándoki Péter". Méretei: mag. 14,4 cm, szájátmérő: 10,6 cm, talpátmérő: 6,6 cm. A képeken a pohár és peremdísze látható!

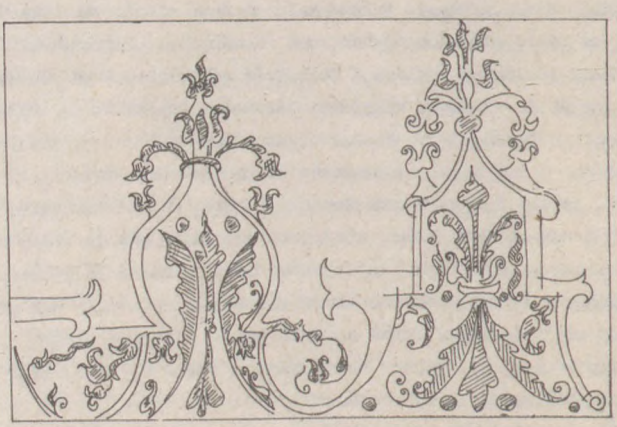

Tányér: Ezüst tányér, belső oldalán aranyozott. Közepén egy fejet ábrázoló dombormű van oda nyitolva. Alul szabályos közökben három nyitolt kis lábacska. Ebből az egyik hiányzik. Hármas mesterjegy látható a tányér peremén. A tányér felső szélén körben két sorban felirat: AZKI ESZIAZEN TESTEMET; ESISZA; AZ EN; VEREMET; ÖRÖK ELETTE VAGYON, ES EN FELTAMASZTOM XI;O;H // VI.54 (ötvös jegyek); második sorban: AZT AZ VTOLSO NAPON ANNO DOMINI 1 6 5 4. A tányér alsó peremén három sorban felirat: AZ ERDÖBE NE Y'. BÖCÜLETES ERDÖ BENEN LAKOZO E ÖTVOS. DEMETER. CINALTA EAST AZ TANIRT. / AZ SENT. ISTENNEK TISTESIGIRE. ES NEVINEK DICIRETIRE YOSIVEL TEMPLOMHOZ / A;N; DO; 1654. A tányér felső peremén látható felirat a János evangéliuma VI. 54. idézete (Károli Gáspár fordításában). A tányér alján látható feliratból pedig kiderül, hogy Erdőbényén akkor lakott és dolgozott egy ötvös mester. Ez az adat ténye, maga is szenzáció és igen ritka, hogy az ötvös megnevezze saját magát feliratban. Gondolkozni lehet rajta a feliratot boncolgatva, hogy talán ajándékba készítette az edényt. Méretei: átm. 18,5 cm, a középen látható dombormű átmérője: 4,2 cm, alul az átmérő: 11,0 cm, a kisebbik átmérő: 6,5 cm. Lábacskák magassága: 1,3 cm.

Tányér: Aranyozott ezüst, az aranyozás a felső oldalon látható. A tányér felső peremén körben felirat, egy sorban: KIS TAMÁS ERDŐ-BENYEI ECCLESIA SZÜKSIGIRE CSINALTATTA 1 6 9 9 E S Z T E N D Ö B E N. A tányéron nincsen mesterjegy. Méretei: átmérő nagyobb: 18,3 cm, kisebb (a mélyedés): 10,2 cm és ennek mélysége: 0,5 cm. Alsó átmérő: 10 cm.[12]

Az egyházi irattárban érdekes adatokat találtam az úrvacsoravétel XVIII. századi rendjére vonatkozólag. "Szent Vacsora esztendőn által rendszerint háromszor tartandó". Minden úrvacsora vétel előtt ekklézsiai gyülést tartottak, melynek keretében meg kellett vizsgálni a gyülekezet hitéletét. A "botránkozásokat, a botránkoztatókat" egyenként megvizsgálták és addig nem engedték azokat az asztalhoz járulni "...míglen dolgokat az Consistorium avagy Gyülekezet előtt annak rendi szerint el nem igazittyák...". Aki a kegyességet nem gyakorolta intés ellenére, a szent vacsorától szintén eltiltották sőt visszaeső személyt exkommunikálták. A konfirmáció kezdeteire mutat az az adatunk, mikor is úgy rendelkeztek, hogy "Gyerekek 12 esztendős kortól vehetnek úrvacsorát, ha a Catheoismust ismernék és hogy mire való a Szent Vacsorával való élés." Excommunicans haldokló személy nem részesülhetett az úrvacsorából, más beteg személyhez a lelkész kimehetett az egyházfival. Az egyházfinak kellett felügyelni a rendre úrvacsoraosztás közben, többek között arra is, hogy: "Az

Asszonyok rendetlenül ne rohangáljanak az asztalhoz...". "Ha Ollyatén személyek találtatnak, kik Nézőkhöz egyéb Varázsló Mesterségekhez és az azt űző Személyekhez adják magokat, magokra vagy Marhájokra olvastatnak, varázsoltatnak efféle varázsló mesterséget űznek, gyakorolnak, sőt másoknak is mutogattyák s azokra taszittyák ugymint Rostaforgatást, Olvasást, és egyéb dögletes varáslásokat mivelnek...Ökrészek, Szolgalegények és Kondások ugyan alá s feljáró külső vagy Oláh Czigányok...nem communikáltathatnak."[13]

Az úrvacsora vétel elnevezése régen áldozás volt. Áldoztak, megyek áldozni. Napjainkban úrvacsoraosztásról beszélnek. Erdőbényén a reformátusok is tisztelendő úrnak szólítják lelkészüket. A közelmúltban terjedt el a tiszteletes úr megszólítás. Az úrasztala is oltár volt régebben. Úrvacsorai alkalmak: karácsony első napja, félböjtkor, húsvét első napja, pünkösd első napja, új kenyérre, újborra. Az úrasztalára felajánlott kenyérért a harangozóné megy el és visz magával egy úrasztali terítőt, abba becsavarva hozza fel a kenyeret a lelkésznek. Aki a kenyérszeletelő késsel hosszú csíkokra felvágja. Újkenyéri úrvacsorához régen az első cséplésből, az első lisztből sütöttek kenyeret. Ma már minden alkalomra az üzletből vásárolnak kenyeret. Újbori úrvacsorához pedig mindig újbort vittek fel. Mindég más adta a kenyeret és a bort is. Két presbiter volt egyszerre soros. Egyik a kenyeret, másik a bort adta. Amikor még otthon sütöttek, az úrasztalára szánt kenyeret külön kezelték. Igyekeztek egy kb. 5 kg súlyú kenyeret sütni, mert ennyi volt a szükséglet. Borból öt literre számítottak. Az öt literen felül még lehetett ajánlani három litert, de ezt már másnak kellett adni. Külön kezelt és a legjobb minőségű bort hozták fel az úrasztalára. Az úrvacsoráról kimaradt boron hárman osztoztak. Egyik rész volt a papé, másik a kurátoré, a harmadik a harangozóé. A kurátor sohasem fogadta el a maga részt, hanem lemondott a harangozó javára.

Az úrasztalán a kenyér és bor a leterített asztalra volt elhelyezve úgy, hogy a lelkész bal keze felől volt a pohár, középen a kenyér és a jobb keze felől a kupa (önkanna a bor utántöltésére). A felsoroltak egyenként is külön-külön, takarva voltak terítőkkel és az egész együttes külön is le volt takarva, skófiumos terítőkkel.

Az úrvacsoravétel napján nem reggeliztek vagy nem illett reggelizni. Ma már ezt szinte senki sem tartja meg. Elmondták, hogy viszont Olaszliszkán ezt a szokást ma is tartják. A mostani lelkész elődje azt mondta mindig, hogy: "Mindenki vegyen magához ételt úrvacsora előtt ren-

desen, nehogy rosszul legyen a templomban." Régen a sorrend úgy volt, hogy a katedra felőli első padban ülő férfiak kezdték el az asztalhoz menetet. Itt akkor még az előkelő családok tagjai - orvos, tanító, jegyző stb. - ültek, jelenleg a presbiterek ülnek ott. Mikor a férfiak végeztek utána jöttek az asszonyok a papné vezetésével. Régen jóval többen vettek úrvacsorát. Napjainkban megint szaporodóban van az úrvacsorát igénylők száma. Legutóbb új kenyérre húsz férfi és nyolcvannyolc asszony vett úrvacsorát. Régen és ma is vannak hívek, akik megszámolják az úrvacsorázókat. "Valamikor háromasztalnyi úrvacsorázó is volt, amikor legkevesebben voltak." Egy asztalnyi úrvacsorázó egy körülállást, azaz húsz lelket jelent. Amikor körbeállnak az asztal körül, akkor a lelkész kézbe veszi a kenyérosztó tálat imádkozik és utána kezdi el osztani a kenyeret. Mindenkinek letör egy darabka kenyeret és átnyújtja az úrvacsorázónak. Amikor betette a szájába, volt, aki megrágta, volt, aki rágás nélkül nyelte le, majd mondott egy rövid fohászt magában. Majd a lelkész felemeli a borral telt poharat és "hálát adván Istennek" átadja egyenként az úrvacsorázóknak. Az asztalhoz kimenet majd onnat visszajövet is imát kellett mondani. Egy ilyen szép imádságot jegyeztem fel:

"Közelíteni kívánok én is Hozzád,
A Te híveid számára készített Szent vendégséghez,
De mivel Hozzád semmi tisztátalan nem járulhat,
Kérlek bocsásd meg a Jézus érdeméért minden bűneimet
Tisztíts és szentelj meg és tégy méltóvá,
Szent Fiad asztalához.
Egyszersmind tégy bizonyossá a felől hogy ha
A szent jegyekben részesülök, minden jót pedig
Szívesen megcselekszem, a jövendőben részesítesz
Az örök üdvösségben
Ámen."

Az úrvacsoraosztás után imádkozik a lelkész, majd éneklés következik. "Magasztallak Tégedet Istenem és Atyám..." kezdetű éneket énekli a gyülekezet. A gyülekezet tagjai közül vannak néhányan, akik azt a régi szokást is tartják, hogy az úrvacsoraosztás napján templomba menet és innen jövet az úrvacsora vétel után is mondanak egy-egy "fohászt".[14]

Imádkozás, családi istentisztelet

A téli évszak idején sűrűbben összejöttek a családok beszélgetésre, az alkalmat a hitben való épülésre is felhasználták. Közelebbi rokonság, sógorok jöttek ilyenkor egy-egy családhoz. A legidősebb férfi felolva-

sott a bibliából egy szakaszt. Különösen az ószövetségi részt kedvelték. Mindenki magától imádkozott csendben vagy a bibliát olvasó férfi felolvasott imát az imádságos könyvből. Zsoltárokat is énekeltek. Ritka eset volt, hogy a szomszédokat ne hívták volna meg. Meghívták egyes helyekre a tiszteletes urat is. A családi istentisztelet végén "egy kis megvendégelés is volt". Napjainkban is van a gyülekezet tagjai részvételével "házaknál istentisztelet". Ezeket az alkalmakat a lelkipásztor szervezi. Csütörtök esténként kerül erre sor minden héten.

Ebédkor mindenki az "asztal szélére hajolva" imádkozott. A családfő hangosan mondta az imádságot. Legtöbb családnál reggel, délben és este minden étkezésnél imádkoztak. Régebben illett már felkelés után is imádkozni. Mint egyik gyülekezeti tag elmondta: "mosakodás után minden reggel sarokra álltam és imádkoztam:

Én Istenem lányod vagyok,
Adj eledelt amíg élek,
Holtom után üdvösséget,
Az egekben dicsőséget
Ámen."[15]

Szakrális tárgyak, vallásos irodalom

Minden "valamire való református családnál" a házi áldás, feliratos, igés táblák, II. Rákóczi Ferenc arcképének másolata, Kossuth Lajos, az aradi tizenhárnak sokszorosított képei a falon voltak. Fényképek a családtagokról, a helybeli Kossuth szobor leleplezési ünnepségéről, a református énekkarról, szintén megtalálhatók némely családnál.

A fiatalok esküvő alkalmával az "anyaszentegyháztól" kaptak egy Újszövetséget emlékbe. Napjainkban is megveszik a Kálvin kalendáriumot, a Reformátusok Lapját. A jelenleg érvényben lévő énekeskönyvön kívül több régi kiadását is őriznek. Bibliákat csak régebbi kiadásban láttam. Legtöbb helyen forgatják Filep Mihály: Buzgóság oltára. Imák és fohászok hív keresztyének számára c. imádságos könyvet, melyet Miskolcon 1870-ben nyomtattak.[16]

Összefoglalás

Az erdőbényei református vallású közösség hitbeli életére is jellemző az ószövetségi gyökerezettségű puritanizmus és racionális gondolkodás az élet dolgainak megítélésében. Éppen ezért is rendkívül szegényes a népi hiedelemvilág életében. Fenntartással mondom ezt, mert jóllehet, hogy egy elmélyültebb kutatás, levéltári források feltárása színesebbé tenné adatainkat. Ebben a közösségben is sikerült tettenérni azt a hitbeli felfogást, mely felfogást egyes teológusok öregisten hitnek neveznek. Ti. imáikban, fohászaikban közvetlen Istenhez fordulnak a hívek és nem a közbenjáróhoz Krisztushoz. Másik változatban Istenhez fohászkodnak és másodlagosan a Fiúhoz könyörögnek, nem mint közbenjáróhoz, hanem az elszenvedett kereszthalálra hivatkozva, Krisztus érdemét maguk mögött tudva, az ingyen kegyelemben részesedésért. Érzékeltem a munka és a szeretet fontosságát, mely az erdőbényeiek szerint életük alapja, megtartója, mert hiszen a munka és szeretet nélkül - mint mondják - semmi sincsen.

JEGYZETEK

1. Vö. P. Madar I., Adatok a Kál-völgyi falvak vallási szokásainak és erkölcsének változásaihoz. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 17. Veszprém, 1984. 650-660.
2. Nagy O., A törvény szorításában. Gondolat. Pb., 1989. 16, 298, 318.
3. Az erdőbényei református egyház anyakönyvei, II. 5. Magyar feformátus templomok, I-II. 122, 127, 508.
4. Csepely Lászlóné (szül.: 1906) Erdőbénye, Hunyadi út 27.
5. Presbiteri Jegyzőkönyv, I. 1.
6. Saját megfigyelés
7. Ua.
8. Ua.
9. Ua.
10. Csepely Lászlóné és Lavotha Kálmán (szül.: 1911) Erdőbénye, Hunyadi út 34.
11. Ua.
12. Saját megfigyelés
13. II. Ecclesisi Regulák avagy Punctumok 1785-1790

14. Csepely Lászlóné és Lavotha Kálmán
15. Ua.
16. Saját megfigyelés

VITÁNYI BÉLA

ADALÉKOK A TOKAJI METEOROLÓGIAI ÁLLOMÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Magyarországon a meteorológiai megfigyeléseket a XVIII. század derekán Nagyszombaton az egyetem csillagvizsgálójában kezdték meg. Ezt az egyetemet Mária Terézia 1777-ben Budára helyeztette és ott 1781. november 1-jén indultak meg a rendszeres észlelések ugyancsak a csillagdában, amely a királyi palota egyik épületében volt. Ez az állomás a mannheimi tudós társaság legkeletibb állomása volt. A legrégibb észleléseket és saját kutatási eredményeit Berde Áron, a kolozsvári líceum természettan-vegytan tanára gyűjtötte össze és adta ki "Légtüneménytan s a két Magyarhon éghajlatviszonyai s azok befolyása növényekre és állatokra" c. könyvében.

Az Országosa Meteorológiai és Földmágnességi Intézet 1870-ben, 120 évvel ezelőtt jött létre. Az első térképes napijelentések 1880. július 27-én jelentek meg. Ennek kiadója - saját költségén - Szentgyörgyi Wein József orvos volt. Anyagi okok miatt hat évvel később megszünt, de az egyre fokozódó igény miatt 1891. június 15-én újra indították. 1892 augusztusától 130 távirda körözvény formájában vette át az előrejelzéseket. Feltűnő helyeken, városházákon, piactereken fémtáblákon függesztették ki közszemlére. A Meteorológiai Szolgálat 1890-től Konkoly Thege Miklós vezetése alatt indult fejlődésnek. Az őt követő nagytudású Anderkó Aurél továbbfejlesztette az intézetet. A fővárosban teljes prognózist közöltek Telefonhírmondó nyomán, valamint a napilapok közöltek előrejelzéseket.

Térségünkről a legrégibb meteorológiai megfigyelések a Taktaköz néhány településéről maradtak fenn a sárospataki Nagykönyvtár gyűjteményében. Ezek a megfigyelések a XVIII. század legvégétől szolgáltattak adatokat népi megfigyelésekkel egybefűzve. A tokaji meteorológiai megfigyelések a múlt században indultak meg, sajnos nem tudjuk pontosan mikor és ki, vagy kik végezték az észleléseket. A XVIII-XIX. században az időjárási események feljegyzéseit - melyet orvosok, tanárok, mesteremberek végeztek - Réthly Antal gyűjtötte össze és adta közre. Réthly Antalnak jelentős szerepe volt a tokaji megfigyelések elindításában. Az 1930-as években egy értelmes cipészmester (Kónya) volt az észlelő. Kónya mester Az Áchim András utcában lakott, itt volt az állomás is. Tőle Pap Miklós

polgári iskolai tanár vette át 1946 elején, Réthly professzor rábeszélésére (1. kép). A professzor leánya tokaji lakos volt (Titosz Györgyné) innen a kapcsolat. Az állomás a polgári iskola mellett volt felállítva, ahol Pap Miklós tanított. Kezdetben társadalmi munkában folyt a megfigyelés, majd havi 80 Ft tiszteletdíjat fizettek érte. A mérések csak néhány paraméterre terjedtek ki, így maximum és minimum hőmérsékletre, szélirányra, pillanatnyi hőmérsékletre. Az adatokat este 3/4 7-kor jegyezték fel naponta egyszer. A polgári iskolából az Áchim András utcára került az állomás, majd 1957-től a Bem u. 10. alá, ahol máig működik. A gyűjtött adatokat először Budapestre és Debrecenbe továbbították. A napi egyszeri észlelésről áttértek a kétszerire, a tiszteletdíjat 80 Ft-ról 120 Ft-ra emelték. A megfigyelési adatokat naponta egyszer táviratilag továbbították, valamint naplóban rögzítették. A mérések kiegészültek radiációs minimum és csapadékmérésekkel. A legrégibb napló 1928-29, majd 1934-35-ös évekből való. 1944-től a mai napig folyamatosan megvan az összes a tokaji múzeumban és természetesen a Meteorológiai Szolgálat Hálózati osztályán. 1969. július 16-tól a műszerek angol hőmérőházikóban nyertek elhelyezést (2. kép). Három éve háttérsugárzás mérése is folyik. Ma már 800 Ft a tiszteletdíj. Az ország területén több mint 900 állomás működik, adatainak egy részt napijelentések formájában teszik közzé. A tokaji állomás a 760-as számot viseli.

Pap Miklóst a Meteorológiai Szolgálat többször tüntette ki, munkájáért 1985-ben 40 éves szolgálatért kapott magas elismerést (3-4. kép). A tokaji állomás adatait dr. Boros László dolgozta fel és adta közre "Tokaj természetföldrajzi adottságai" c. munkájában. A népi megfigyelések közé sorolható Helm Sámuel 93 éves gépészmérnök 25 éve tartó meteorológiai és hidrológiai észlelései is. Egyéni módon, a szokásoktól eltérően végzett megfigyelések figyelemreméltóak, feldolgozásra érdemesek, de ez egy külön tanulmányt érdemel.

1. kép

2. kép

3. kép

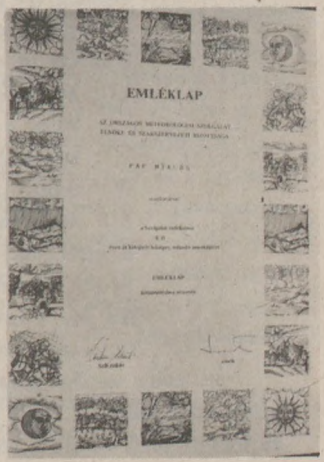

4. kép

JERZY JAKUBIUK

A TOKAJI BOR SZEREPE A LENGYEL MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN ÉS NÉPHAGYOMÁNYBAN

Ahány alkalommal a Tokaj - expressz, amelyen Tokaj irányában utazom, elhagyja Szerencs állomását és a festőien hullámzó dombok között jobbra kanyarodik, mindig felállok üléstemből és elmerülök a tájban való gyönyörködésben. Nem véletlenül teszem ezt. Tudom, hogy azon az úton megyek, amelyen honfitársaim már négyszáz évvel ezelőtt is Tokaj felé igyekeztek. Ha költő lennék, úgy mondanám, hogy Balassi Bálint kortársának, a lengyel katonaköltő, Adam Czahrowski lovának a nyomdokait keresem. Czahrowski kilenc évet szentelt az életéből arra, hogy a magyarokkal együtt, magyar földön a törökök ellen harcoljon. 1596-ban visszatért Magyarországról Lengyelországba, és egy évvel később Poznanban megjelent "Treny i rzeczy rozmaite" (Elégiák és egyéb költemények) című verseskötete. Ebben a költő gyakran emlegeti a végvári ivászatokat, és ami talán a legkülönlegesebb, a versek lengyel nyelvű szövegébe időnkint magyar nyelvű sorokat épít be. Hadd említsünk ízelítőül egy részletet:

"Gdyżem ja tego dobrze doświadczył na sobie,
Umiem o tym powiedzieć, spytasz li mię tobie.
Którzy mię hajw w Węgierskiej Ziemi dobrze znali
I którzy mi się tymi słowy zalecali:
Kegyelmednek én uram örömest szolgálok.
Veled szükséges helyen élek és meghalok.
Wykład tych wierszyków:
Tobie, panie, rad służę, coć w ten czas objawię,
Kiedy gardła więc swego przy tobie nadstawię.
A jam z prędka szybałom nierozmyślnie wierzył,
Że ten z gardłem na winc„ nie na służbę mierzył.
Acz się w rzeczy za swoje słowa dzisia wstydzą,
Mnięc markotno, a ci zaś jakby z tego szydzą".[1]

Egy másik versben e katonaköltő hosszasan felsorol számos Egertől balra fekvő végvárat, majd pedig jobbra nézve idézi Szerencset, Ónodot és Tokajt "ahol kiváló a bor":

"Szyrok, Sarwasky i Diur, Filek także Syczyn,
Sędrow, Sadwar, Bałog, Krasnohorka, Iczyn -
Te zamki są od Egru po lewej ręce

Ku Koszycom, a zasię co po prawej ręce:
Ecziet, Kalow i Serencz, Onod i zaś Tokaj
W którym Wino wyborne, Turczynie, dziś łokaj
Zasię Potok, Trebesz, aż do Makowice,
Która jest tylko w mili od Polskiej granice."[2]

Így jellemzi Czahrowski a magyar bort, majdnem ugyanabban az időben, amikor magyar bor szállításával Lengyelországba foglalkozik maga Balassi Bálint,[3] és Dobó Ferenc, a híres egri várkapitány, Dobó István fia.[4] A tokaji bor Lengyelországba való kivitelének döntő pillanata volt ez. De igaz az is, hogy a magyar bor már 1310-ben mint állandó árucikk szerepelt a Lengyelországba irányuló kereskedelmi szállítmányokban, mégis, a tokaji bort ekkor még nem említik a források.

A magyar bor lengyelországi népszerűsítésében nagy szerepet játszott I. Zsigmond, aki királyfi korában 1498 novemberétől három évet töltött Budán bátyja, II. Ulászló magyar király udvarában. Zsigmond udvara tehát hozzászokhatott a magyar borhoz, amelyet az akkori szokások szerint gyakran kaptak ajándékba.

A tokaji bor a XVI. század második felében Báthori István erdélyi fejedelemnek lengyel királlyá történt megválasztása után jelenik meg Lengyelországban, sok más magyar áruval együtt.[5] A kereskedelem megkönnyítése céljából Duklában és Jaslóban raktárakat létesítettek a magyar bor tárolására. A SV. és XVI. században a "węgrzyn" kifejezésen általában magyar bort értettek, a XVII. századtól kezdve a szó már csak a tokajit jelentette, mert ebben az időben ez a borfajta uralkodott a lengyel piacon. Nem véletlenül tehát keresem most Adam Czajrowski nyomait.

A XVII. és XVIII. század fordulóján a lengyel-magyar kereskedelem további megélénkülését figyelhetjük meg. Ebben nagy szerepe volt a magyar borok növekvő exportjának. Nemcsak kereskedők, hanem nemesek is utaznak Magyarországra, hogy jó bort vásároljanak. A gazdagabb nemesek ilyen utazások alkalmával nagy "képzettséget" szereztek a borfogyasztásban. Ezt bizonyítja például Andrzej Morsztyn (1613-1693) "Stanisław Morsztynhoz" című verse, amelyben a szerző hatvan borfajtát sorol fel. Hogy a tokajit is jól ismerte, az kiderül, az alábbi sorokból:

"...a Hegyalján, eredj,
Magyarokat kérdezzél, hol a tarcali hegy,
Meg hogy merre van Tokaj a szőlőhegyekkel,
Melyeket úgy kedvel a határmenti lengyel."[6]

Wespazjan Kochowski (1633-1700) s fényűző bankettek ostorozása közben említi a tokajit:

"Hej, szegény Lengyelhonom, végromlást hoz, látom,
A sok drága hívság, a bankett dínom-dánom,
Ront sok pompás eledel, malvázia ital,
Tokaj jó boraival..."[7]

Hasonló jellegű Krzysztof Opaliński szatírája, amelynek témáját a közélet szolgáltatja:

"...hát az urak mit csinálnak?
Bornak állnak, nem tanácsnak!
Isszák inkább Tokaj borát,
Hadd feledhessék a hazát."[8]

A lengyel nemességnek az volt a véleménye, hogy nincs a tokajihoz hasonló bor. Ezért tartományi gyűléseiken is ezt itták.

Jędrzej Kitowicz memoárírónál olvassuk: "Az urak és a tehetős nemesek a gyűlések alkalmából gyakran vendégül látták egymást, finom ételeket és italokat, elsősorban magyar borokat szolgáltak fel. Ott, ahol sok és jó magyar bort találtak, mindig nagyobb volt a társaság."[9]

Érdekes Ignacy Krasicki (1735-1801) költő egyik levele. Amikor 1795-ben II. Frigyes Vilmos kinevezte gnieznói érsekké, mindjárt másnap, február 17-én a következőket írta Antoni nevű fivérének: "Találja el uram, milyen más okból is írok! Az még az oka, hogy magyar borra van szükségem. Kérlek, rendelj számomra asztali, fehér és barackszínű borokat hat hordóval, kerüljön egy-egy hordó akár 25 vagy 30 cservonecbe is. Hozzá még két-három hordócskát, amely jobb bor is lehet. Ezen kívül egy vagy két hordócska régi, jó illatú bort, akkor is, ha száz dukátba kerül. Feltétlenül kell! Mert ezt kéri Tőled gnieznói érsekké kinevezett, szívből szerető fivéred, I. Krasicki."[10]

Adam Mickiewicz (1798-1855) "Pan Tadeusz" című művének a XII. fejezetben egy ólengyel lakoma leírásában jelenik meg a tokaji bor:

"A társaság a titkon, s hogy a fogásokat
Mint nevezik, bizony nem töprengett sokat,
Csak evett katonás étvággyal, és a korsót
Meg-megtöltötte újra a magyar aszóborból."[11]

A magyar bor a lengyel faluba is eljutott, újabb lépést tett lefelé a társadalmi létrán, és a parasztok számára is elérhetővé vált. Erről tanúskodik a "Bort öntsetek" című dal, amelyet Oskar Kolberg (1814-1890) jegyzett fel a krakkói vajdaságban:

"Jó magyar boroktól
Pezsdül, aki fáradt!
Kapj be pár pohárral,
Táncra áll a lábad.
.....
Jó magyar boroktól
Felejted a sört is,
Bármi vigalmadhoz
Csak magyar bort hörpints!"[12]

Az 1848-1849-es szabadságharc bukása után a magyar szőlők többsége idegenek, elsősorban osztrákok és németek kezébe került. Még a magyar borok nevét is németesítették. Kitűnően mutatja ezt Bolesław Prus (1847-1912) egyik cikke, amely a "Kurier Warszawski" című lapban jelent meg. A szerző 1877. március 31-én a heti krónikában tájékoztatja az olvasókat arról, hogy Varsóban a Długa utca 45. sz. alatt megnyílt egy bolt, amely magyar borok árusítására specializálta magát. Részlet a cikkből: "Hogyan köszöntenek ránk a húsvéti ünnepek? Nehéz megjósolni. Hallottam, hogy városi előljáróság a 30%-os vámemelés miatt az Ujazdowskie fasor útszéli oszlopaira 30%-kal rövidebb "frakkokat" akasztat fel, mint eddig. Az ügyes oszlopmászók számára majd bort is hoznak a nemrégen nyitott, rendkívül olcsó áron árusító magyar boltból. Ebben a boltban leginkább szembetűntek a kirakatok és az üveges szekrények. Olyan nagy mennyiségben vannak itt sötét, olajzöld üvegek, hogy látásukra még a legtapasztaltabb iszákosoknak is elhomályosodik a szeme. Minden egyes üveget pedig gondosan bedugaszoltak, kupakkal zártak le, és tiszta magyar nyelvű címkével láttak el: Neszélyler, Magyárader, Somlauer, Tokayer...Ha sokáig olvasom még ezeket a neveket, talán magam is sarkantyús csizmás magyarrá válok, hát még ha iszom is egy kortyot ezekből a borokból..."[13]

Józef Ignacy Kraszewski (1812-1887) irodalmi tevékenységének ötvenedik évfordulója alkalmából 1879-ben Krakkóban rendezett ünnepi fogadáson fehér tokaji bort ittak, amelyet a hagyományos lengyelbarát légkörben felnőtt nagy borszakértő, podolini Lippóczi Ferenc küldött neki ajándékba.[14]

A XVIII. századtól a XIX. századig a magyar bor nagy utat tett meg Lengyelországban: a királyi asztaltól eljutott a kisiparos asztalig. Hogy a varsói cipész asztalára is jutott, arról Artur Oppman (OR-OT) - a régi Varsó dalnoka - tesz említést "Onufer cípesz" című versében:

"A jó cipészmester - századokig élne!
Céhbeli társakat soha nem cserélne.

Beáztatná őket tartósító szeszbe,
Társait éltetné dús sörben fürösztve.

Hanem ha igazi mulatást akarna,
Csak magyar bort tenne céhtársi asztalra:
»Éljen a cipészek céhe!« - hadd harsogják
»Ha azt nézed, ki úr: nézd lábán a csizmát!«"[15]

A Fukier cég emlékkönyvét Artur Oppman többek közt a következő versszakkal ékesítette:

"Édes tokaji bornál édesebb íz nem kell,
A máslástól fürgébb lesz mind e földi ember.
Induljunk hát szaporán a lépcsőn a mélybe,
Ott vár minket Fukierék derekás pincéje..."[16]

Stefan Żeromski (1864-1925) 1904-ben megjelent "Hamvak" című regényében többször is szerepel a tokaji. A lengyel nemesek élvezettel fogyasztották a farsangi mulatságokon, Rafal Olbromski apja egy egész hordóval szállíttatott vendégeinek. Ezt itták a krakkói egyetemisták is.[17]

Századunk elejéről származik Henryk Fukier emlékirata, melyben sok szó esik a magyar borról. (A Fukier család volt több száz éven át Lengyelország legnagyobb borkereskedő cége.) Az emlékiratban ezt olvassuk: "Érettségiző diák voltam, még a varsói reáliskola egyenruhájában jártam, amikor egy napon édesapám azt a hírt kapta, hogy Vlagyimir, Borisz és Dimitrij orosz nagyhercegek, a cár unokatestvérei, akik inkognitóban jelentek meg Varsóban, este az operaelőadás után meglátogatják borozónkat és borpincénket...A három úr tehát édesapámmal együtt a kis alkóvban iszogatott. Magyar borral kezdték a kóstolást, majd pedig ünnepélyesen, óvatosan kinyitottak egy üveg XVII. századi tojai óbort, és kis pohárkákkal kóstolgatták ezt a ritka és nagyszerű italt."[18]

1915 augusztusában a bajor hadsereg elfoglalta Varsót. Fukier pincéibe ellátogatott Lajos bajor király: "Felmentünk tehát a kis alkóvba, ahol tálcán várt ránk két üveg tokaji bor. Az első üvegből öntve magyaráztam, hogy ez még viszonylag fiatal tokaji bor, körülbelül száz éves, amelyet csak azért választottam, hogy szervezetünk felkészüljön egy ritka, érdekes ízű, kétszáz éves bor befogadására. Lajos király hozzám fordult, mondván - hallottam, hogy minél idősebbek a borai, annál jobbak... - Öntöttem tehát a pohárkákba a második üveg tokajiból."[19]

Az első világháború idején sok lengyel volt kénytelen osztrák egyenruhát hordani. De többen lemondtak arról a dicsőségről, hogy a császárért meghaljanak, szökésre szánták el tehát magukat. Az egyik ilyen

katonaszökevény - csoport sorsát írja le Kazimierz Sejda "K. u. K. szökevények" című könyvében: "Éveken keresztül vonatokon és vasúti éttermekben bújdosnak, a tokaji borban keresve feledést."[20]

Amikor 1916-ban Habsburg Károly császárt Budapesten királlyá koronázták, Henryk Fukier három napon keresztül (október 6-8.) minden bort elvisznek: a hordókat, a palackokat, az újakat és régieket, még a világ legrégibb borát is. Számos interveniálásomra a német hatóságoknál mindig az volt a végső válasz, hogy "Krig ist Krig", és ezzel együtt jár a birtokok elkobzása...Azután jött a varsói felkelés. Sok emléktárgy pusztult el a házból és a borozóból. Kár azért a borozóért, kár a régi borokért."[22]

Két évvel a felszabadulás után húsvétkor Kornel Makuszyński író egyik cikkében megemlékezik az egykor gazdagon rakott lengyel húsvéti asztalokról, és ezt írja: "Mit fogunk ma inni, testvérek? Hol van az a régi tokaji bor?...Nem lesz bor; volt, de már nincs. A régi lengyelek mindent megittak az utolsó cseppig, nem gondolva a mai idők szegény árváira."[23]

A háború utáni lengyel irodalomnak sok alkotása foglalkozik a háborús időkkel és a varsói felkeléssel. Ezek közé tartozik Jerzy Stefan Stawinski "Magyarok" című műve is. Ebben a könyvben találunk egy részletet, mely arról tanúskodik, hogy a magyar bor még olyan nehéz időkben is nem egy ízben nyújtotta, ha csak egy pillanatra is, a feledés lehetőségét.[24]

A világ legrégibb tokaji bor-gyűjteményéből csak dokumentumok, visszaemlékezések maradtak ránk. 1939-ben ez a gyűjtemény még több mint 5 500 gondosan őrzött üvegből állt, mindegyik palack idősebb volt száz évesnél. Sajnos, valamennyi a háború áldozata lett. De azért a tokaji bor szép lengyelországi karrierjéről tanúskodik továbbra is a varsói óváros főtéren a romjaiból újjáépített Fukier borozó.

Befejezésül be kell vallanom, hogy bizonyos szándékkal említettem Czahrowski, Balassi és Dobó hagyományát. Kíváncsi lennék, hogy milyen eséllyeink vannak ennek a hagyománynak további ápolására?

Még negyed évszázaddal ezelőtt (azaz hatvanas években) egy romantikus szerző büszkén állította, hogy a tokaji bor nagy karriert futott be Lengyelországban a királyi asztaltól kezdve a nemesek és patriciusok asztalain át egészen a falusi kocsmákig.[25] Ez azonban régen volt. Akkoriban Lengyelországban még a vidéki üzeletek kirakatait is az igen olcsó tokaji bor üvegei díszítették. Ma pedig már hosszú évek óta Lengyelor-

ság-szerte, beleértve a híres varsói Fukier-borozót is, nem látni magyar bort, nem is beszélve a tokajiról. Vajon ma is a költőktől kellene várni a helyzet megoldását?

Legyen szabad felidéznem egy néhány nappal ezelőtt történt varsói esetet. Az előkelő "Ambasador" étteremben, amely az USA nagykövetségével szemben található az Aleje Ujazdowskie-n, kértem a pincért, hogy hozzon nekem tokaji bort. A pincér hangosan odaszólt a főnökének: "Te Mari, valami tokajit kérnek, ez a bolgár, vagy a román borokhoz tartozik?" Kiderült végül, hogy a tokaji bor nem szerepel se bolgár, se román borok listáján. Tehát nem szolgáltak fel nekem tokajit, és a dolog annyiban maradt. A "Monimpex" Külkereskedelmi Vállalat szintén közömbös a 400 éves hagyományra.

Mivel előadásom címében folklór szerepel, ezt az esetet, mint nagyvárosi folklórt szándékoztam előadni. A vonat ablakából pedig azt keresem, hátha erre tart lován Adam Czahrowski is. Ketten talán újból lóháton tokaji bort tudnánk elvinni Lengyelországba?

JEGYZETEK

1. Adam Czahrowski: Treny i rzeczy rozmaite, Warszawa 1937, 16.
2. Ua. op. cit., 39-40.
3. A magyar irodalom története 1600-ig, Bp., 1964. I. 453.
4. Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé, Kassa, 1944. 61.; Katona J. - Dömötör J.: Magyar borok - borvidékek, Bp., 1963. 158.
5. Jan St. Bystron: Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, Warszawa, 1932-1934, I. 113-114.
6. Poeci polskiego Baroku, Warszawa, 1965, I. 728. (Tandori Dezső ford.)
7. Zbigniew Kuchowicz: Anegdoty, facecje i sensacje obyczajowe, Lódz, 1962. 115. (Tandori Dezső ford.)
8. Poeci polskiego Baroku, op. cit., 633. (Tandori Dezső ford.)
9. Jędrzej Kitowicz: Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta, III, Kraków, 1925. 287.
10. Ignacy Krasicki: Wiersze wybrane, Warszawa, 1964. 6-7.
11. Adam Mickiewicz: Pan Tadeusz, Warszawa, 1950. 366. (Szabó Lőrinc ford.)
12. Julian Tuwim: Polski Słownik Pijacki, Warszawa, 1959. 198. (Tandori Dezső ford.)

13. Bolesław Prus: Kroniki Tygodniowe (in:) "Kurier Warszawski", 1877. 72.

14. Csapláros I., Kraszewski a Wegry, Warszawa, 1953. 140.

15. Artur Oppman: Stare Miasto, Warszawa, 1902. 62-63. (Tandori Dezső ford.)

16. Henryk Fukier: Wspomnienis staromiejskie, Warszawa, 1959. 168. (Tandori Dezső ford.)

17. Stefan Zeromski: Popioly, Warszawa, 1956. I. 43-44, 56-57, 241. II. 186.

18. Henryk Fukier: Wspomnienia staromiejskie, Warszawa, 1959. 168. (Tandori Dezső ford.)

19. Ua. op. cit. 111-112.

20. Kazimierz Sejda: C. K. Dezerterzy, Warszawa, 1958. 8-9.

21. Henryk Fukier: op. cit. 108.

22. Ua. op. cit. 96.

23. Kornel Makuszynski: Wielkanocne rozwazania (in:) "Od 4 do Z", 1947. 14.

24. Jerzy Stefan Stawinski: Wegrzy, Warszawa, 1957. 82-86.

25. Jerzy Jakubiuk: Kariera wegierskiego wina w literaturze polskiej, Warszawa, 1965.

TARTALOM

Májer János: Előszó 5

Lovász Emese: Vandál telep Tiszaladányban 6

Koós Judit: A tiszaladányi bronz kincslelet 14

Bencsik János: Egy tokaj-hegyaljai mezőváros (Erdőbénye) történelmi információ-bázisa az osztrák örökösödési háború idején (1740-1748) 21

Takács Péter: Szántó-vető foglalkozás az 1770-es években Tokaj-Hegyalján 29

Udvari István: Abaúj, valamint Torna vármegyék jobbágynépe Tokaj-Hegyalján a XVIII. század második felében (Adatok a szlovák-magyar interetnikus kapcsolatokhoz) 38

Bencsik János: Tisza-Tokaj mezőváros túlnépesedése a XVIII. század második felében 47

János István: Utirajzok a régi Zemplénről 58

Makoldi Sándorné: Tojáshímzés - hímestojások a Zempléni-hegységben 67

Csige Katalin: Származásra utaló családnevek Tokaj-Hegyalja 1772-74. évi urbáriumaiban 79

Zelenák István: Adatok a tokaji zsidók történetéhez 89

Frisnyák Sándor: A Zempléni-hegység népessége 1784/87-től 1900-ig . 95

Dankó Imre: A "Sárospataki Füzetek" szerepe a magyar művelődéstörténetben 106

Csősz-Szabó István: Adatok az erdőbényei reformátusok vallási életéről 113

Vitányi Béla: Adalékok a tokaji meteorológiai állomás történetéhez 127

Jerzy Jakubiuk: A tokaji bor szerepe a lengyel művelődéstörténetben és néphagyományban 130

Inhalt 138

Tartalom 139

INHALT

Májer János: Vorwort 5

Lovász Emese: Eine Vandalensiedlung in Tiszaladány 6

Koós Judit: Der bronzene Schatzfund von Tiszaladány 14

Bencsik János: Die geschichtliche Informationsbasis eines Marktfleckens in Tokaj-Hegyalja (Erdőbénye) zur Zeit des Österreichischen Erbkrieges (1740-1748) 21

Takács Péter: Die Beschäftigung als Pflüger - Sämann in den Jahren um 1770 in Tokaj-Hegyalja 29

Udvari István: Das Leibeigenenvolk der Burgkomitate Abaúj und Torna in Tokaj-Hegyalja in der zweiteb Hälfte des 18. Jahrhunderts (Angaben zu den slowakisch-ungarischen intereth-nischen Verbindungen 38

Bencsik János: Die Übervölkerung des Marktfleckens Tisza-Tokaj in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts 47

János István: Reisebeschreibungen im alten Zemplén 58

Makoldi Sándorné: Das Besticken von Eiern - bestickte Eier im Zemplén gebirge 67

Csige Katalin: Auf die Herkunft hinweisende Familiennamen in den Urbarien der Jahre 1772-74 in Tokaj-Hegyalja 79

Zelenák István: Angaben zur Geschichte der Tokajer Juden 89

Frisnyák Sándor: Die Bevölkerung des Zemplén-Gebirges von 1784/87 bis 1900 95

Dankó Imre: Die Rolle der "Sárospataki Füzetek" ("Sárospataker Hefte") in der ungarischen Kulturgeschichte 106

Csősz-Szabó István: Angaben über das Glaubensleben der reformierten Christen in Erdőbénye 113

Vitányi Béla: Beiträge zur Geschichte der meteorologischen Station in Tokaj 127

Jerzy Jakubiuk: Die Rolle des Tokajer Weines in der polnischen Kulturgeschichte und im Volksbrauch 130

Inhalt (ungarisch) 138

Inhalt (deutsch) 139

ÁRA: 85,- Ft.